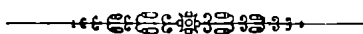


ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (Γ'. Π. Χ. ΑΙΩΝ)

ΥΠΟ
ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ



Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΩΝ ΑΙΓΥΠΤΙΩΝ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗΣ ΣΧΟΛΗΣ (Γ'. Π. Χ. ΑΙΩΝ)

ΥΠΟ

ΑΧΙΛΛΕΩΣ Θ. ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ
ΙΑΤΡΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Αἱ πηγαὶ

Αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας ἔχομεν ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς τῶν Φαραωνικῶν χρόνων προέρχονται :

- Ἀπὸ τὰς διηγήσεις τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν.
- Ἀπὸ τὰ περισωθέντα μνημεῖα.
- Ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς καὶ τὰς μομίας, καὶ
- Ἀπὸ τοὺς παπύρους.

Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς

Μέχρι τῆς ἀνακαλύψεως, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΧΙΧ αἰῶνος, ὑπὸ τοῦ Champollion τῆς κλειδὸς πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν γραπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων φαραωνικῶν μνημείων (ιερογλυφικῶν), μόναι πηγαὶ πρὸς μελέτην τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἦσαν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς.

Οἱ πρῶτοι Ἕλληνες συγγραφεῖς ἦλθον εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐπὶ τῆς Περσικῆς κυριαρχίας. Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος, πρὸς σύνταξιν τῶν “Γενεαλογιῶν,” του, ἐπεσκέφθη τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Ἰώνων.

Ἡρόδοτος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ὁ πατὴρ τῆς Ἱστορίας, ἀφιερώνει τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Μουσῶν του εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν ὁποίαν διέτρεξε περὶ τὰ 450 π. Χ. Ὁ Αἰγύπτιος ἱστορικὸς Μανέθων, συνέγραψε τὰ “Αἰγυπτιακά,” του εἰς τὴν Αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης πρὸς σύνταξιν τῆς “Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης,” του, ἐπεσκέφθη τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου κατὰ τὰ ἔτη 60—57 π. Χ. Τέλος ὁ Στράβων, ἀφιερώνει τὸ XVII βιβλίον τῶν “Γεωγραφικῶν,” του εἰς τὴν Αἴγυπτον τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη περὶ τὰ 27 π. Χ.....

Ἄλλ’ εἰς τί θὰ μᾶς ὠφελήσουν διὰ τὴν Φαραωνικὴν ἱατρικὴν αἱ μαρτυρίαι τῶν ἱστορικῶν τούτων καὶ γεωγράφων τῶν ὁποίων ἀνεφέραμεν τοὺς κυριωτέρους; Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι ἔζησαν τὸν πέμπτον π. Χ. αἰῶνα καὶ ἐντεῦθεν. Συνεπῶς εἶναι πολὺ μεταγενέστεροι τῆς ἐποχῆς τὴν ὁποίαν θὰ πραγματευθῶμεν. Εἶν’ ἀληθὲς ὅτι οἱ συγγραφεῖς οὗτοι περιέγραψαν πιστῶς ὅ,τι εἶδον καὶ μᾶς μετέδωκαν ὅ,τι ἤκουσαν, ἐπειδὴ ὁμως οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐγνώριζεν ἱερογλυφικά, αἱ πληροφορίες των βασίζονται ἐπὶ διερμηνέων, τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξελέγξωσι τὴν φιλαλήθειαν. Τέλος, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξεν ἱατρός. Διὰ τοῦτο, ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς πληροφορίας των, ὅσakis θίγουσιν ἱατρικὰ ζητήματα, παρὰ τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸ κῦρὸς των, δὲν δυνάμεθα νὰ τὰς βεβαιώσωμεν.

Τὰ μνημεῖα

Εἰκόνες, ἐπιγραφαί, κίονες, τοιχογραφίαι, ἀγγεῖα, εἰδώλια κτλ. εἶναι αὐθεντικὴ πλουσία πηγὴ πληροφοριῶν, τῶν ὁποίων τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σημασίαν θὰ ἐκτιμήσωμεν καλλίτερον εἰς τὸ περὶ Τέχνης καὶ Χειρουργικῆς κεφάλαιον.

Οἱ σκελετοὶ καὶ αἱ μόμιαι

Τὰ λείψανα ταῦτα μᾶς παρέχουν πολυτίμους ἐπίσης πληροφορίας ἐπὶ τῶν ἀσθενειῶν τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς. Ἡ αἰγυπτιακὴ παλαιο-παθολογία, κατορθώσασα κατὰ τὰ τελευταῖα 25 ἔτη νὰ ἐπιτύχη τὴν ἱστολογικὴν ἐξέτασιν, μάλιστα δὲ τὴν μικροβιολογικὴν τῶν μομιοποιηθέντων ἰστών, ἀπέβη πολυτιμοτάτη πηγὴ πληροφοριῶν.

Οἱ πάπυροι

Οὗτοι προερχόμενοι, ὡς γνωστόν, ἔκ τινος φυτοῦ τοῦ γένους τῶν “Κυπεροειδῶν,” (*Cyperus papyrus*), παρουσιάζονται ὑπὸ μορφὴν κυλίνδρων, ποικίλου τὸ μῆκος. Οἱ ἀνακαλυφθέντες ἱατρικοὶ πάπυροι εἶναι γραμμένοι μὲ ἱερατικοὺς χαρακτῆρας, εἶδος ταχυγραφίας τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς. Καὶ τὸ μὲν κείμενον εἶναι γραμμένον μὲ μαύρην μελάνην, τὰ δὲ κεφάλαια μὲ ἐρυθρὰν, ἐξ οὗ τὸ λατινικὸν *rubrica* καὶ τὸ γαλλικὸν *rubrique*. Ἐπίσης ἡ περιγραφὴ τῶν ἀσθενειῶν καὶ ἡ ἐνδειξις τῶν φαρμακευτικῶν δόσεων εἶναι γραμμένοι μὲ ἐρυθρὰν μελάνην.

Θεὸς τῆς ἱατρικῆς ἐθεωρεῖτο ὁ Θώτ,¹⁾ ὅστις κατὰ Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρεῖα,²⁾ συνέταξε 42 ἱερὰ βιβλία, τῶν ὁποίων τὰ μὲν 36 πρῶτα ἐπραγματεύοντο περὶ φιλοσοφίας, τὰ δὲ 6 τελευταῖα περὶ ἱατρικῆς. Τὸ πρῶτον ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Τὸ δεύτερον περὶ τῶν ἀσθενειῶν. Τὸ τρίτον περὶ τῶν ἐργαλείων. Τὸ τέταρτον περὶ τῶν φαρμάκων. Τὸ πέμπτον περὶ τῶν νοσημάτων τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸ ἕκτον περὶ τῶν γυναικείων παθήσεων. Ἐκαλοῦντο δὲ “Ἀμβρῆς,” ἐκ τῶν ἀρχικῶν λέξεων (Χά, ἐρ, ρέ, ἐμ, ἐρ, χρά), τῶν ὁποίων ἡ ἔννοια εἶνε: “Ἀρχὴ τοῦ βιβλίου τῆς παρασκευῆς τῶν φαρμάκων δι’ ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος.” Κατὰ τὸν Ὁραπόλλωνα μάλιστα, γραμματικὸν καὶ ὑπομνηματιστὴν τοῦ πέμπτου μ. Χ. αἰῶνος, “ἔστι καὶ παρὰ τοῖς ἱερογραμματεῦσι καὶ Βίβλος Ἱερὰ καλουμένη “Ἀμβρῆς,” δι’ ἧς κρίνουνσι τὸν κατακληθέντα ἄρρωστον, πότερον σώσιμός ἐστιν ἢ οὐ. Τοῦτο ἐκ τῆς κατακλίσεως σημειούμενοι.”

Λαμβάνοντες ὑπ’ ὄψει τὴν κατανομήν τοῦ ἔργου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ἡ κατάταξις τῆς ὕλης ὑπῆρξε μεθοδικωτάτη: Ἀρχίζει ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, καταδεικνύον οὕτω ὅτι πρωτίστως πρέπει νὰ γνωρίσωμεν τὸ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θέλομεν νὰ θεραπεύσωμεν. Ἐπειτα μεταβαίνει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀσθενειῶν, κατόπιν τῶν φαρμάκων καὶ τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν θεραπείαν ἐργαλείων, καὶ τέλος, ἐπειδὴ τὰ νοσήματα τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῶν γυναικῶν ἦσαν πολυαριθμότερα καὶ συχνότερα τῶν ἄλλων καὶ εἶχον ἀνάγκην ἰδιαιτέρας ὅλως προσοχῆς, ἐξετάζει αὐτὰ ἰδιαιτέρως.

1) Ὁ Θώτ διὰ τοὺς Αἰγυπτίους ἦτο ἡ προσωποποίησις τῆς ἱερωσύνης. Κατὰ δὲ τὸν Jablonski ἡ λέξις Θώτ, Θεῦτ, Θάτ ἢ Θώϋτ, σημαίνει εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν γλῶσσαν σωματεῖον ἀνθρώπων κατόχων πάσης γνώσεως, εἶδος, οὕτως εἰπεῖν, ἱερατικοῦ κολλεγίου μιᾶς πόλεως ἢ ἐνὸς ναοῦ. Μὲ μιὰ λέξιν τὸ ὁμαδικὸν ἱερατικὸν κολλέγιον τῆς Αἰγύπτου, θεωρουμένου ὡς μονάδος προσωποποιηθείσης ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ τούτου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέδιδον τὴν ἐφεύρεσιν πάσης ἐν γένει ἀνθρωπίνης γνώσεως. (Ch. Cumston, Histoire de la Médecine, du temps des Pharaons au XVIII siècle, μετάφρ. ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ, 1931, σελ. 37 καὶ ἐξῆς).

Εἰς τὸν Θώτ ἀπεδίδετο ἡ συγγραφὴ πολλῶν βιβλίων ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνικῶν, ἐχόντων χαρακτῆρα μυστικόν, ἐξ οὗ ἐμορφώθη ἡ ἀπόκρυφος ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἀπεδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἑρμῆν τὸν Τρισμαγιστον, ὅστις εἶναι αὐτὸς ὁ Θώτ τῶν Αἰγυπτίων, ἡ δὲ σχετικὴ φιλοσοφία καὶ τὰ συγγράμματα ἐκλήθησαν “Ἑρμητικά.”

Σύμβολον τοῦ Θώτ ἦτο τὸ πτηνὸν ἴβις, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν παράδοσιν, μιμηθέντες οἱ ἄνθρωποι, ἐπεννόησαν τὴν χρῆσιν τῶν κλυσμάτων. Δι’ ὃ συνήθως ὁ Θώτ ἀπεικονεῖται ἰβιοκέφαλος ἢ ὡς ὁλόκληρος ἴβις καὶ φέρει ἡμισέληνον εἰς τὸ μέτωπον. Πλὴν τῆς ἴβιος ἦτο ἀφιερωμένος εἰς αὐτὸν ὁ κυνοκέφαλος.

2) Δυστυχῶς Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἶναι σχεδὸν ὁ μόνος ὅστις ἀναφέρει τὰ γραπτὰ ταῦτα. Δι’ ὃ πολλοὶ θεωροῦσι τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν ταύτην ὡς ἀπόκρυφον, ἄλλοι δὲ τὴν ἀποδίδουν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς. Τινὲς τῶν νεωτέρων φρονοῦσιν ὅτι ὁ πάπυρος Ebers, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ περὶ φαρμάκων βιβλίον τῆς συλλογῆς ταύτης.

Δὲν ἀποτελεῖ λοιπὸν ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη πραγματεία ἓνα πλήρες καὶ καλῶς συντεταγμένον σύστημα;

Δυστυχῶς ἡ πολύτιμος αὕτη ἐγκυκλοπαιδεΐα ἐχάθη.

Ἐπιτύμβιός τις ὁμῶς ἐπιγραφή τῶν μέσων τοῦ XXVII π. X. αἰῶνος, μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ἐξῆς περιστατικόν: Ἐνῶ δηλαδή ὁ Φαραὼ Neferirkere, τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης Δυναστείας ἐπεθεώρει ἐν Θήβαις τὰ ὑπὸ τοῦ Weshptah, ὑπουργοῦ του καὶ πρώτου ἀρχιτέκτονος διευθυνόμενα ἔργα, οὗτος ἔχασεν αἰφνηδίνως τὰς αἰσθήσεις του. Ὁ Φαραὼ τότε ἔστειλε νὰ συμβουλευθοῦν τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης καὶ νὰ καλέσουν συνάμα τοὺς διασημοτέρους ἰατροὺς. Οὗτοι, ἐξακολουθεῖ ἡ ἐπιγραφή, ἀφοῦ συνεβουλευθήσαν τοὺς παπύρους, εἶπον εἰς τὸν Φαραὼ ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ἀπέθανε.

Ἡ πολύτιμος αὕτη μαρτυρία, ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξιν μιᾶς ἱατρικῆς φιλολογίας ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων. Εὐτυχῶς αἱ ἐκτελεσθεῖσαι ἐν Αἰγύπτῳ ἀνασκαφαὶ ἔφεραν εἰς φῶς ἀρκετοὺς ἱατρικοὺς παπύρους, οἱ ὅποιοι μᾶς παρέχουν πολυτιμωτάτας πληροφορίας ἐπὶ τῆς ἱατρικῆς τῶν Φαραωνικῶν Χρόνων.

Οἱ κυριώτεροι ἐξ αὐτῶν εἶναι:

Οἱ Πάπυροι τοῦ Βερολίνου

Τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου κατέχει δύο ἱατρικοὺς παπύρους: Ἐνα μικρὸν καὶ ἓνα μέγαλον πάπυρον, καλουμένους καὶ παπύρους Brugsch, ἐκ τοῦ μελετήσαντος αὐτοὺς σοφοῦ. Ὁ μικρὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ 15 σελίδας καὶ περιέχει διαφόρους ἐπωδὰς καὶ μαγικὰς πράξεις, ὁ δὲ μέγας εὗρέθη ὑπὸ τοῦ Passalacqua τῷ 1826 παρὰ τὰ ἑρείπια τοῦ χωρίου Σακκαρὰ πλησίον τοῦ Καΐρου (τῆς ἀρχαίας Μέμφιδος) μαζὶ μὲ μιὰ δικαστικὴ ἀπόφασιν τῆς ἐποχῆς Ραμψῆ τοῦ Β' (περὶ τὰ 1350 π. X.) ἐντὸς δοχείου πηλίνου παρὰ χωμένου δέκα πόδας ὑπὸ τὴν ἄμμον, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ τὴν θαυμασίαν διατήρησίν του. Προέρχεται δὲ κατὰ τινὰς πιθανῶς ἐκ τῆς ἱατρικῆς βιβλιοθήκης τοῦ ναοῦ τοῦ Φθᾶ, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ Γαληνός. Ἔχει μῆκος 3 μ. 16 καὶ πλάτος 0 μ. 20, φέρει δὲ ἐπὶ μὲν τῆς προσθίας ἐπιφανείας 21 στήλας, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας δύο. Ἡ γραφή του εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς XIX Δυναστείας καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν XIV π. X. αἰῶνα.

Μέρη τινὰ τοῦ χειρογράφου τούτου καταδεικνύουν καταγωγὴν πολὺ προγενεστέραν. Οὕτω, ἡ περὶ φλεγμονῆς πραγματεία, ἀποδιδομένη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ βασιλέως Οὐσάφαϊς (Usaphais) ἀνάγεται εἰς τὴν τρίτην π. X. χιλιετηρίδα. Τὸ περιεχόμενον τοῦ παπύρου τούτου, ὡς προερχόμενον ἐκ διαφόρων πηγῶν δὲν ἐκτίθεται συστηματικῶς. Γίνεται λόγος περὶ διαφόρων νόσων, περὶ διαγνώσεως αὐτῶν, ἰδίως δὲ περὶ διαφόρων φαρμάκων εἰλημμένων ἐκ τῶν τριῶν βασιλείων. Τὰ διάφορα ὁμῶς κεφάλαια ἐκτίθενται ἀθαιρέτως καὶ ἄνευ συνοχῆς, κατὰ σειρὰν τῶν διαφόρων πραγματειῶν τὰς

ὁποίας εἶχεν ὑπ' ὄψει του ὁ ἀντιγραφεύς. Ἐν συνόλῳ περιλαμβάνει 170 συνταγὰς εἰς 280 σειράς.¹⁾

Ὁ πάπυρος Ebers

Οὗτος μέχρι τῆς πρὸ ὀλίγων ἐτῶν δημοσιεύσεως τοῦ παπύρου Edwin Smith, ἔθεωρεῖτο ὁ σπουδαιότερος ὅλων ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως. Ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ἱατρικῶν παπύρων διὰ τὸν πλοῦτον τοῦ περιεχομένου του, τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὴν καλὴν ἐπεξεργασίαν. Εἶναι ὁ μεγαλείτερος καὶ καλλίτερος διατηρούμενος, ἡγοράσθη δὲ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Γεωργίου Ebers κατὰ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ διαμονὴν του (1872—1873). Τὸ μῆκος του εἶναι 20 μ. 23 τὸ δὲ πλάτος 0 μ. 23 καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 108 σελίδας μὲ 20—22 σειράς ἐκάστην.

Ἐκ τινος ἡμερολογίου γραμμένου εἰς τὴν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν τοῦ παπύρου, κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ μετὰ πιθανότητος ὅτι ὁ πάπυρος Ebers ἐγράφη τὸ βραδύτερον τὸ 1500 π. Χ.

Τὸ περιεχόμενον ὅμως τοῦ παπύρου τούτου δὲν εἶναι πρωτότυπον. Εἶναι ἀπλῇ ἀντιγραφὴ ἄλλου προγενεστέρου, ὥς ἀποδεικνύεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Εἰς τινὰς σελίδας, εὗρισκομεν μὲ ἐρυθρὰν μελάνην ἐντὸς τοῦ κειμένου τὰς λέξεις: quem-sen, αἱ ὁποῖαι σημαίνουν: “εὗρέθη κατεστραμμένον.” Τὶ ἄλλο σημαίνει ἡ φράσις αὕτη εἰς ἓνα ἔργον πρωτότυπον; Ἄλλοτε πάλιν κεφάλαιά τινα ἐπαναλαμβάνονται ἀπλῶς μὲ ἀσημάντους παραλλαγάς.

Ὁ πάπυρος Ebers μᾶς παρουσιάζει ἓνα Compendium, ἥτοι Ἐπιτομὴν τῆς Ἱατρικῆς, τῆς ὁποίας ὅμως τὰ διάφορα μέρη ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον παλαιότητας. Αὐτὸ τοῦλάχιστον εἶναι τὸ συμπέρασμα τοῦ Joachim.

Περιλαμβάνει 875 συνταγὰς ἀφορώσας τὰς ποικιλωτέρας τῶν ἀσθενειῶν: νοσήματα προερχόμενα ἐκ σκωλήκων, παθήσεις τῶν σπλάγχων, 30 περίπου παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν, συνταγὰς καλλιτρίχου πρὸς καταστροφὴν τῶν διαφορῶν παρασίτων, ὅπως αἱ φθεῖρες, οἱ κορέοι κτλ. οἰδήματα, ἀποστήματα κτλ.

Ἀνακαλυφθεὶς εἰς τὸ Λοῦξορ (νότιον τμήμα τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Θηβῶν) ὁ πάπυρος Ebers, ἀποτελεῖ σήμερον τὴν δόξαν τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας.²⁾

Ὁ πάπυρος Hearst

Ὁ πάπυρος οὗτος ἀνεκαλύφθη τὸ 1901 ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Καλλιφορνίας, καὶ εἶναι κατὰ τι μεταγενέστερος τοῦ παπύρου Ebers, ἀναγόμενος εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θουτμώσιος Γ'. (πε-

1) Ἀρίστη μετάφρασις αὐτοῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Brugsch καὶ Chabas.

2) Τὸ 1875 ὁ Ebers ἐδημοσίευσεν αὐτὸν ἐν πρωτοτύπῳ (Ἐν Λειψίᾳ). Τὴν ἐκδοσιν ταύτην ἐπηκολούθησαν πλεῖστα ὑπομνήματα, καὶ ἀρίστη μετάφρασις εἰς τὸ Γερμανικὸν ὑπὸ τοῦ H. Joachim (Βερολῖνον 1890).

ρὶ τὰ 1500 π. Χ.). Ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ ἀποσπάσματα εἰλημμένα ἐκ διαφόρων πραγματειῶν, καὶ περιλαμβάνει εἰς 273 σειρὰς 260 συνταγὰς, κατὰ τῶν πλέον ἀνομοίων νοσημάτων, ὅπως: τῶν ἐντέρων, τῆς καρδίας, τῆς κύστεως, τοῦ θώρακος, τῶν ὀδονταλγιῶν, τῶν ἐκ σκωλήκων παθήσεων, τῶν δηγμάτων τοῦ κροκοδείλου, τοῦ ἵπποποτάμου καὶ ἄλλων ἀγρίων θηρίων. Ἐπίσης περιλαμβάνει καὶ συνταγὰς κατὰ τῆς τριχοπτώσεως καὶ τῶν λευκῶν μαλλιῶν.

Οἱ πάπυροι τῆς Kahoun ¹⁾

Οἱ πάπυροι οὗτοι εἶναι οἱ παλαιότεροι τῶν γνωστῶν ἱατρικῶν παπύρων.

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1888—89, ὁ Flinders Petri, ἀνεκάλυψε κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς Φαγιούμ μεταξὺ τῶν ἔρειπίων τῆς πόλεως Καχούν (Kahoun) τῆς XII Δυναστείας, πολλὰ ἀποθέματα παπύρων, ἀλλὰ τόσον κατεστραμμένων, ὥστε ἐφαίνετο ἀδύνατος ἡ συναρμολόγησίς των. Τεμάχιον ἐξ αὐτῶν, τὸ ἀρχαιότερον, ἀφορᾷ τὴν κτηνιατρικὴν, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ νοσημάτων διαφόρων ζώων, περιγραφὴ καὶ θεραπεία αὐτῶν, καθὼς καὶ ἐγχειρήσεις τινές, ἄλλο δέ, κατὰ τι νεώτερον, ἀφορᾷ τὴν γυναικολογίαν.

Διὰ τὴν κτηνιατρικὴν ὁ πάπυρος οὗτος εἶναι τὸ ἀρχαιότερον γραπτὸν μνημεῖον ποὺ ἔχομεν, μολονότι, ὅπως φρονεῖ ὁ Maspero, δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀρχαῖος. Εἶναι καὶ αὐτὸς ἀντιγραφὴ ἄλλου ἀρχαιοτέρου ἔργου, εἶναι δὲ γραμμένος εἰς ἱερατικὴν γραφήν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ γυναικολογικὸν ἀπόσπασμα, τοῦτο περιλαμβάνει τρεῖς σελίδας, τῶν ὁποίων ἐκάστη περιέχει: 8, 9 καὶ 18 συνταγὰς, ἥτοι ἐν ὅλῳ 35, ἀφορώσας τὰς παθήσεις τῶν γυναικῶν, τὴν διάγνωσιν τῆς γονιμότητος καὶ μάλιστα τὴν πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος νὰ γεννηθῇ παιδίον.

Δυστυχῶς τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι πολὺ κατεστραμμένον καὶ πολλὰί λέξεις αὐτοῦ εἶναι δυσανάγνωστοι. ²⁾

Ὁ πάπυρος τοῦ Λονδίνου

Ὁ πάπυρος οὗτος ἔγινε κτῆμα τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ἐκ δωρεᾶς τοῦ Βασιλικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Λονδίνου, ὅπου ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρέμεινεν ἀπαρατήρητος. Πότε καὶ πῶς τὸ Ἰνστιτούτον ἔγινε κάτοχός του δὲν γνωρίζομεν.

Ὁ πάπυρος οὗτος τοῦ Λονδίνου εἶναι παλίμψηστος. Τὰ ἔχνη τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἀναφαίνονται παντοῦ, ἐνίοτε δὲ τόσον δυνατὰ, ὥστε δυσκολεύεται ἡ ἀνάγνωσίς του. Ἐπὶ πλέον ἡ κατάστασις τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι κακίστη συνεπεία τῆς ὑπὸ τῶν σκωλήκων διαβρώσεώς του.

Σήμερον ὁ πάπυρος οὗτος ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν κυλίνδρου, μήκους 2 μ. 10 καὶ πλάτους 0 μ. 175 περίπου. Ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἐλλείπουν,

1) Ἡ Καχούν ἐκτίσθη κατὰ τὸ 2.200 π. Χ. κατεστράφη δὲ τὸ 2.100 π. Χ.

2) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ F. L. Griffith μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως.

ὥστε ἡ ἀρχικὴ του ἔκτασις εἶναι ἄγνωστος. Ἡ γραφή του ἀνάγεται εἰς τὸν τύπον τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ραμψῆ Β' μέχρι τοῦ Ραμσή Δ', ἥτοι εἰς τὰ 1.200 περίπου π. Χ.

Καὶ ὁ πάπυρος οὗτος ἀποτελεῖ ἐπιτομὴν, τῆς ὁποίας τὰ διάφορα μέρη ἀνάγονται εἰς διαφόρους ἐποχάς. Κυρίως ὅμως εἶναι μαγικὸς πάπυρος. Τὸ περιεχόμενον του διαιρεῖται εἰς 22 κεφάλαια, περιλαμβάνει δὲ 63 μαγικοὺς τύπους, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων καὶ τῶν γυναικείων τοιούτων καὶ τῶν ἐγκαυμάτων. Μόνον 8 συνταγὰς περιέχει ἀληθῶς φαρμακολογικάς.

Ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith καὶ ἄλλοι

Ἔνεκα τῆς πρωτοτυπίας του θὰ ἀφιερώσωμεν ἰδιαίτερον περὶ αὐτοῦ κεφάλαιον.

Πλὴν τῶν μνημονευθέντων παπύρων πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς παπύρους τῆς Λεῦδης (Ὀλλανδία) καὶ τοῦ Harris, παρουσιάζοντας ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἀπόψεως μαγικῆς ἱατρικῆς, πρὸ πάντων δὲ τὸν πάπυρον τῆς Λεῦδης.

Τὰ διάφορα Μουσεῖα τοῦ Καίρου καὶ τῆς Εὐρώπης κατέχουν ἐπίσης σπουδαιότατα ἔργα ἐπὶ τῆς Ἱατρικῆς τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου. Ὁ Maspero ἀναφέρει δύο χειρόγραφα χρονολογούμενα τὸ μὲν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Χεσεπτὶ (Hésepti) καὶ Send (πρώτη καὶ δευτέρα Δυναστεία) τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Μενκάρα (τετάρτη Δυναστεία). Κατὰ τινὰς καὶ τὰ δύο ἀπετέλουν μέρος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰμχοτέπ, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν εἰσέτι καταστραφῇ διαρκούσης τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου, καὶ ἀπὸ τῆς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ἱατροὶ μεγάλως ὠφελήθησαν.

Ἀποκλείοντες κάθε συζήτησιν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν χειρογράφων πρὸς ἐμνημονεύσαμεν, σπουδαιότητος καθαρῶς ἀποδεικτικῆς, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὅλοι οἱ ἐπὶ τοῦ παρόντος γνωστοὶ ἱατρικοὶ πάπυροι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν σύνταξιν των, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς Μέσης αὐτοκρατορίας καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Νέου Κράτους (περὶ τὰ 1500 περίπου π. Χ.) ἀλλ' ὅτι τινὰ τῶν μερῶν των ἀνάγονται εἰς πολὺ ἀρχαιότεραν ἐποχὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀνατομία καὶ φυσιολογία

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μανέθωνος ¹⁾ σωζομένην παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐπανέλαβον ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Αὐλὸς - Γέλλιος, ὁ Ἄθωτις, υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μενῆ, ἱδρυτοῦ τῆς Πρώτης δυναστείας τῆς Θινιτικῆς καλουμένης, (περὶ

1) Ὁ Μανέθων ἐκ Σεβεννύτου τῆς Αἰγύπτου, μέγας ἱερεὺς καὶ ἀρχαιοφύλαξ τοῦ ἐν Ἡλιουπόλει ναοῦ, ἤκμασε κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα π. Χ. συνέγραψε δὲ ἑλληνιστὶ ἱστορίαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τρία βιβλία. Περιελάμβανε δὲ εἰς αὐτὴν τοὺς μυθικοὺς χρόνους καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων 31 Δυναστειῶν, τῶν ὁποίων ἡ τελευταία τοῦ

τὰ 3.400 π. Χ.) ὅχι μόνον ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὴ συνέγραψεν ἱατρικὰ βιβλία, ἀφιερῶσας ἓνα ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἀνατομίαν, θεωρούμενος οὕτω ὁ ἀρχαιότερος ἱατρὸς τοῦ κόσμου καὶ συγγραφεύς.

Κατὰ τὸν Μανέθωνα ἐπίσης ὁ Τόσορθρος, δεύτερος Φαραὼ τῆς Τρίτης Δυναστείας (περὶ τὰ 2.900 π. Χ.) ἐπεδόθη καὶ οὗτος εἰς τὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν ἀνατομίαν.

Τὰ ἔργα ταῦτα γραφέντα ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων, ἀποδεικνύουν ὅτι ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκείνης ἐποχῆς, ἡ ἀνατομία ἀπετέλει τὴν βάσιν τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης, καί, ὅτι πολὺ πιθανόν, ἡ διὰ τοὺς νεκροὺς φανατικὴ εὐλάβεια, δὲν ὑφίστατο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, τὸ δὲ ἀνατέμνειν ἓνα νεκρὸν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ μυστικοῦ τῆς ζωῆς δὲν ἐθεωρεῖτο ἱεροσυλία.

Εἰς τοὺς σωζομένους ἱατρικοὺς παπύρους ὑπάρχουσι τρία κεφάλαια ἀφιερωμένα εἰς τὴν ἀνατομικὴν: Ἐνα εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Βερολίνου, δύο εἰς τὸν πάπυρον Ebers: τὴν περίφημον πραγματείαν: "Μυστικὸν βιβλίον τοῦ ἱατροῦ περὶ τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας καὶ τῆς γνώσεως αὐτῆς", καὶ τὸ μετ' αὐτὴν ἀποσπασμα ἀναγόμενον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ βασιλέως Οὐζάφαϊς (Usaphaïs). Οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν τριῶν τούτων κλασσικῶν ἀποσπασμάτων ἀποτελεῖ, κυρίως; εἰπεῖν, ἀνατομικὴν ἐργασίαν. Καὶ τὰ τρία πραγματεύονται περὶ ἀγγειολογίας. Πλὴν ὅμως τῆς καθαρᾶς καὶ ἀπλῆς ὀνοματολογίας, περιέχουν καὶ φυσιολογικάς τινας, παθολογικάς καὶ θεραπευτικάς γνώσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθωμεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγγειολογία τῶν πραγματειῶν τούτων δὲν εἶναι σπουδαιότερα. Βεβαίως, ἡ καρδία ἀναγνωρίζεται ὡς "κέντρον τῶν ἀγγείων ὅλων τῶν μερῶν τοῦ σώματος", ἀλλ' αἱ ἀρτηρίαι καὶ αἱ φλέβες συγχέονται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα "metu". Οἱ οὐρητῆρες καταλέγονται μετὰ τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι φαντασιώδης.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου π. χ., ἀναφέρει ὁ πάπυρος Ebers, "ἔχει 22 ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα μεταφέρουν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος τὴν πνοὴν ἐρχομένην ἐκ τῆς καρδίας... Εἰς τοὺς μαστοὺς ὑπάρχουν 2 ἀγγεῖα... εἰς τὰς κνήμας 2... εἰς τὸ ἰνίον 2... εἰς τὸ βρέγμα 2... εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς 2... εἰς τὰ βλέφαρα 2 καὶ εἰς τοὺς ῥῶθωνας 2...", "... Ὑπάρχουν 6 ἀγγεῖα τὰ

Νεκτανεβῶ Β', τῶν τελευταίων ἐγχωρίων βασιλέων ἔφθανε μέχρι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Δυστυχῶς τὸ πολύτιμον τοῦτο βιβλίον ἐχάθη, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα. Μόνον ἀποσπάσματα αὐτοῦ μᾶς διέσωσαν ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος (Δ'. μ. Χ. αἰών) καὶ ὁ Γεώργιος Σύγγελλος (Η' αἰών μ. Χ.). Ἄλλοι δὲ χριστιανοὶ συγγραφεῖς ἀντιγράψαντες ἐξ αὐτῆς μᾶς μετέδωκαν τὴν χρονολογίαν τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου μέχρι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου μετὰ πινάκων καὶ βιογραφικῶν σημειώσεων. Τὸ σύνολον τῶν χρονολογιῶν τούτων ἀνάγει τὴν βασιλείαν τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ Φαραὼ Μενὲς εἰς τὰ 5.004 π. Χ. Ἀκριβεστέραν χρονολογίαν τῶν δυναστειῶν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, διότι οἱ Αἰγύπτιοι δὲν εἶχον ἐποχὴν ἥτοι χρονολογικὴν ἀφετηρίαν, ἀλλ' ἀνέγραφον τὰ γεγονότα εἰς τὸ ἔτος τῆς βασιλείας ἐκάστου Φαραῶ.

ὅποια μεταβαίνουν ἀνὰ τρία εἰς τὸν δεξιὸν καὶ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα... Ὑπάρχουν 4 ἄγγεῖα, τὰ ὅποια μεταβαίνουν εἰς τὸ ἥπαρ...»,

Μήπως ἐκ τῶν ἀνωτέρω πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι προκειμένου περὶ ἀνατομίας εἶχαν μάτια γιὰ νὰ μὴ βλέπουν; Βεβαίως ὄχι. Οἱ πάπυροι γενικῶς παρουσιάζουν στοιχειώδη καὶ γενικὴν τινα γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, τῶν ἄγγείων, τῶν νεύρων καὶ τῶν τενόντων, τοῦ ἐγκεφάλου, τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τῶν διαφορῶν σπλάγχνων.

Ἐπίσης σπουδαῖος ὑπὸ ἀνατομικὴν ἔποψιν, ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith, περιλαμβάνει ὁρισμούς, περιγραφὰς ἢ ὑπαινιγμοὺς ἀκριβεστάτους. Ὁ κρόταφος π. χ. ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προσώπου, κείμενος μεταξὺ τῆς ὀφθαλμικῆς κόγχης καὶ τῆς εὐσταχιανῆς σάλπιγγος, ὀπισθεν τῆς παρειᾶς. Ἡ σιαγὼν καὶ τὸ ζυγωματικὸν ὅστουν παρουσιάζονται ὡς οὐσιώδη μέρη τοῦ κρανίου. Ἡ κροταφο-γναθικὴ ἄρθρωσις καὶ τὸ κροταφικὸν ὅστουν περιγράφονται καλῶς. Ἐξ ἄλλων, ἡ μεταξὺ θλάσεως τοῦ κροταφικοῦ ὁστοῦ καὶ τῆς ἀκοῆς σχέσις εἶναι γνωστὴ, ὅπως καὶ ὁ ἐκ τῆς θλάσεως τῆς κλειδὸς κίνδυνος διὰ τὰ ὑποκείμενα ἄγγεῖα. Εἰς περίπτωσιν δέ τινα θλάσεως τοῦ κρανίου εὐρίσκομεν ὑπαινιγμὸν ρήξεως τῶν μηνίγγων καὶ τοῦ ἐγκεφαλονωτιαίου ὑγροῦ.

Κατὰ τὸν Breasted, τὸ σύνολον τῶν ἀνατομικῶν γνώσεων αἱ ὅποια ἀποδεικνύονται ἐκ τοῦ παπύρου τοῦ Edwin Smith, ὑπονοεῖ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ γνώμη αὕτη τοῦ σοφοῦ αἰγυπτιολόγου ἐνισχύουσα μετὰ τόσους αἰῶνας τὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Μανέθωνος, μᾶς φαίνεται ἀδιαφιλονίκητος.

Ἀλλὰ μέχρι ποίας ἐποχῆς καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἡ ἀνατομία ἐσπουδάσθη ἐπὶ πτώματος; Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπὶ τοῦ παρόντος, παραμένει ἄλυτον μέχρι πληρεστέρων πληροφοριῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὅταν ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ ἐπανέφερεν αὐτὴν διὰ τῶν περιλάμπρων ἐργασιῶν τοῦ Ἡεροφίλου καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου κατὰ τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα, ἡ ἀνατομικὴ εἶχεν ἤδη ἐγκαταλειφθῇ ἀπὸ πολλῶν αἰώνων.

Οὐδεμία διδακτικὴ πραγματεία καθαρῶς ἀνατομικὴ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐκείνων χρόνων περιεσώθη μέχρις ἡμῶν. Κατὰ πᾶσαν ὁμως πιθανότητα αἱ ἀρχαῖαι τοῦλάχιστον Βιβλιοθήκαι τῆς χώρας θὰ εἶχον τοιαύτας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται πόσον ἡ ἀνατομικὴ τῶν Αἰγυπτίων ἦτο στοιχειώδης.

“... Ἡ ἀνατομία, συμπεραίνει ὁ Georgy Sobhy, ἐσπουδάσθη ὡς εἰδικὸς κλάδος τῆς Ἐπιστήμης. Μολονότι δὲ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἀρχεῖα εἶναι σπάνια καὶ διεσπαρμένα, καταδεικνύουν ὅτι πολλὰ ἐγράφησαν ἐπὶ τοῦ κλάδου τούτου, καὶ ὅτι πάντα ἐχάθησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἢ μένουں παραχωμένα εἰς τὸ ἔδαφος, διὰ νὰ ἀνακαλυφθοῦν ποτε καὶ νὰ μᾶς δια φωτίσουν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας σοφίας».

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι αἱ γνώσεις αὗται ἀνέρχονται εἰς 40 αἰῶνας π. Χ. καὶ ἀριθμοῦσι βίον πλέον τῶν 4.000 ἐτῶν, καὶ ἃς ἀναγνωρίσωμεν ὅτι καὶ

αὐτὰ ποὺ ἐγνώριζον τότε, εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ μᾶς ἀποσπάσουν τὴν εὐγνωμοσύνην μας καὶ τὸν θαυμασμόν μας.

II. Ἡ φυσιολογία

Ἡ φυσιολογία εἶναι τόσον στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὴν φυσικὴν, τὴν χημείαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὥστε σοβαροὶ ἐπιστήμονες φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ τῆς ἀρνοῦνται ἰδιαιτέραν ὄντοτητα. Ἡ ὄντοτης δ' αὐτῆς δὲν ἀναγνωρίζεται πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Hargrey ἀνακαλύψεως τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος κατὰ τὸν XVII αἰῶνα, καὶ δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀπηλλάγη τελείως τοῦ φιλοσοφικοῦ κυκεῶνος, ὅστις τὴν ἐβάρυνεν ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλανδίου Bernard.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας θὰ ἦτο ἄδικον νὰ κατηγορήσωμεν τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον διὰ τὴν ἄγνοιάν της. Ἀπ' ἐναντίας πρέπει νὰ τῆς εἴμεθα εὐγνώμονες ἐὰν μᾶς ἀποκαλύπτῃ ἔστω καὶ στοιχειώδεις τινὰς φυσιολογικὰς γνώσεις.

Οἱ Αἰγύπτιοι, καὶ στοιχειωδῶς ἔστω, γνωρίζουν τὴν κυρίως λειτουργίαν τῶν διαφόρων συστημάτων. Μάλιστα ἔχουν ἐξαρτήσῃ τὴν ἔκκρισιν τῆς χολῆς ἀπὸ τὸ ἥπαρ καὶ ἀνεγνώρισαν τὰς μεταξὺ τοῦ ὀργάνου τούτου καὶ τῆς πέψεως σχέσεις. Οὕτω, παρὰ τὴν ἔλλειψιν πειραματισμοῦ, κατέληξαν εἰς τὴν καλλιτέραν τῶν γνώσεων τὰς ὁποίας εἶχον ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν παθολογικῶν διαταραχῶν, αἱ ὁποῖαι τοὺς ἔκαμαν ἐντύπωσιν.

Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα, καθ' ὅσον παίζει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὰς ἱατρικὰς θεωρίας των. Εἶναι, ἄλλως τε, καὶ τὸ μόνον κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον οἱ μέχρι σήμερον γνωστοὶ πάπυροι πραγματεύονται κάπως λεπτομερέστερον. Τέλος, ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith, μᾶς παρέχει ἐπὶ τοῦ κυκλοφορικοῦ συστήματος νέας καὶ ἐνδιαφερούσας πληροφορίες.

Ἡ περίφημος πραγματεία: “Περὶ τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας καὶ τῆς γνώσεως αὐτῆς”, τοῦ παπύρου τοῦ Ebers, τὴν ὁποίαν ἐμνημονεύσαμεν ἥδη, μᾶς διδάσκει ὅτι ἐὰν “θέσωμεν τοὺς δακτύλους μας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἐπὶ τοῦ αὐχένος, ἐπὶ τῶν χειρῶν, ἐπὶ τῶν βραχιόνων, ἐπὶ τῶν κνημῶν, παντοῦ συναντῶμεν τὴν καρδίαν, διότι τὰ ἀγγεῖά της μεταβαίνουν εἰς ὅλα τὰ μέρη. Γι' αὐτὸ τὴν ὀνομάζουν τὸ κέντρον τῶν ἀγγείων ὅλων τῶν μερῶν.”

Εἰς τὴν ἰδίαν πραγματείαν, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: “Τέσσαρα ἀγγεῖα μεταβαίνουν εἰς τὰ δύο ὦτα, ἀνὰ δύο, εἰς τὸ δεξιὸν καὶ τὸ ἀριστερόν. Ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς εἰσέρχεται διὰ τοῦ δεξιοῦ ὠτός, ἡ δὲ πνοὴ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ ἀριστεροῦ, ἢ μᾶλλον ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς εἰσέρχεται ἐκ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἡ δὲ πνοὴ τοῦ θανάτου διὰ τῆς ἀριστερᾶς.”

Τὶ ἀνευρίσκομεν ὑπὸ τὴν ἀφελῇ ταύτην περιγραφὴν, ἂν μὴ τὸ σπέρμα τῆς μεγάλης ὑδροπαθολογικῆς θεωρίας τοῦ αἵματος φορέως τοῦ ζωογόνου ὀξυγόνου καὶ τῶν νοσογόνων σπερμάτων;

Καὶ ὀλίγον κατωτέρω ἀναγινώσκονται: “Τέσσαρα ἀγγεῖα μεταβαίνουν εἰς τὸ ἥπαρ διὰ νὰ φέρουν εἰς αὐτὸ τὴν ὑγρότητα καὶ τὸν αἶρα, τὰ ὅποια ἀκολούθως ὅταν ἀναμιχθοῦν μὲ τὸ αἷμα, προκαλοῦν ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἀσθενειῶν.”

Τοῦτο ἀποτελεῖ ἤδη τὴν γνῶσιν τῆς porta malorum.

Ἐπίσης ὁ πάπυρος τοῦ Βερολίνου, τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Usaphaïs, ἀναφέρει: “Ὑπάρχουν δύο ἀγγεῖα εἰς τὸ ἀριστερὸν οὗς καὶ δύο εἰς τὸ δεξιόν. Διὰ τοῦ ἀριστεροῦ εἰσέρχεται ἡ πνοὴ τῆς ζωῆς, διὰ δὲ τοῦ δεξιοῦ ἡ πνοὴ τοῦ θανάτου.” “Ὅπως βλέπουμεν, ἡ ἔννοια τῶν ρευμάτων εἶναι ἀντίστροφος, ἀλλ’ ἡ ἰδέα εἶναι ἡ αὐτή.

Οἱ ἱερατικοὶ πάπυροι τῆς Λεῦδης ἐκφράζουν καὶ οὗτοι τὴν ἰδέαν τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων ὡς ἀγωγῶν τῶν νοσογόνων σπερμάτων καὶ ἀναγινώσκονται εἰς αὐτοὺς αἱ φράσεις: “Ἀνοίξατε τὰ στόματά σας, ὦ ἀγγεῖα, καὶ διώξατε τὴν ἀρρώστεια πὺν εἶναι μέσα σας.” Καὶ ἄλλαχού: “Εἰς σᾶς ὁμιλῶ, ἀγγεῖα, πὺν δεχθήκατε τὴν ἀρρώστεια.”

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Edwin Smith, μεταξὺ καὶ ἄλλων πρὸς ἐξέτασιν μεθόδων, ὁ χειρουργὸς περιγράφεται θέτων τοὺς δακτύλους του εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ πάσχοντος, διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ὅτι ὄχι μόνον ὁ σφυγμὸς ἦτο γνωστὸς κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἐκείνην ἐποχὴν, ἀλλ’ ὅτι καὶ ἐλαμβάνετο ὑπ’ ὄψει κατὰ τὴν ἱατρικὴν ἐξέτασιν.

Ἐὰν πράγματι ἐξητάζετο ὁ σφυγμὸς, τότε ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην πληροφορίαν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἱατρικῆς, καθ’ ὅσον ἡ ἀρίθμησις τοῦ σφυγμοῦ, ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Breasted, ἦτο ἄγνωστος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς, καὶ δὲν μνημονεύεται μέχρι τοῦ Δημοκρίτου καὶ τῶν Ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων.

Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, τότε ἐξ ἴσου μέγα θὰ εἶναι καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ὁργάνων τῆς καταμετρήσεως, διότι ἡ πρώτη γνωστὴ ἀρίθμησις τοῦ σφυγμοῦ τῇ βοηθείᾳ χρονομέτρου ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἡροφίλου ¹⁾ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τὸν τρίτον π. Χ. αἰῶνα.

1) Πιστεύων ὁ Ἡρόφιλος ὅτι ἡ πυκνότης τοῦ σφυγμοῦ εἶναι ἀλάνθαστον σημεῖον τῆς ὑπάρξεως πυρετοῦ καὶ τῆς ἐντάσεως αὐτοῦ, κατεσκεύασεν ὡς ἀναφέρει Μάρκελλος ὁ Σιδήτης, πρὸς καταμέτρησιν αὐτοῦ μικρὰν κλεψύδραν “χωρητικὴν ἀριθμοῦ ρητοῦ τῶν κατὰ φύσιν σφυγμῶν ἐκάστης ἡλικίας· εἰπιόντα δὲ πρὸς τὸν ἄρρωστον καὶ τιθέντα τὴν κλεψύδραν ἄπτεσθαι τοῦ πυρέσσοντος. “Ὅσῳ δ’ ἂν πλείονες παρέλθοιεν κινήσεις τῶν σφυγμῶν παρὰ τὸ κατὰ φύσιν, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς κλεψύδρας, τοσοῦτον καὶ τὸν σφυγμὸν πυκνότερον ἀποφαίνειν, τοῦτ’ ἔστι πυρέσσειν ἢ μᾶλλον ἢ ἦτον.” (Μαρκέλλου Σιδήτου “Περὶ σφυγμῶν”, σελ. 26, ἔκδοσις Σκεύου Γ. Ζερβοῦ, 1907). Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἱατρικῆς τῶν Βυζαντινῶν, εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ Γ’ ἐν Ἀθήναις Διεθνoῦς Συνεδρίου τῶν Βυζαντινῶν Σπουδῶν, σελ. 354, ἐνθα παρατίθεται καὶ εἰκὼν τῆς κλεψύδρας τοῦ Ἡροφίλου, κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Μαρκέλλου Σιδήτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡ ταριχενεῖς

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς εὐλαβείας πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ τῶν λειψάνων αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ, ¹⁾ ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποβῇ ἡ σπουδαιοτέρα καὶ δαπανηροτέρα ὑπόθεσις τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου. Σημαντικὸν μέρος τῆς ἐργασίας τοῦ ἔθνους ἀπερροφᾶτο πρὸς ἵδρυσιν μνημείων τῶν νεκρῶν καὶ ἀπεράντων νεκρουπόλεων, ὅπου θαπτόμενα τὰ λείψανα τῶν νεκρῶν “παράδοξον ψυχαγωγίαν παρέχεσθαι, καθάπερ συμβεβιωκότας τοῖς θεωρουμένοις,” ὅπως λέγει ὁ Διόδωρος Σικελιώτης. ²⁾

Μήπως οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου ἔρριπτον τοὺς νεκροὺς των εἰς τὴν ἔρημον διὰ νὰ καταβροχθισθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀγρίων θηρίων; Τοιαύτη ὑπόθεσις δὲν φαίνεται πιθανή, καθ’ ὅσον ἡ Αἴγυπτος φαίνεται ὅτι ἀπηγόρευε πάντοτε τὴν καταστροφὴν τοῦ σώματος, μολονότι ἡ πυρκαϊὰ τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Νέгадаῃ καὶ τῆς Ἀβύδου, ἐπιτρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, κατὰ τὸν Morgan, ὅτι κατ’ ἀρχὰς ἐφήρμοζον διὰ τὰς ἐξεχούσας προσωπικότητας ὅχι μόνον τὴν καῦσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγαθῶν του.

Πολλὰ ἀπόπειραι ἐγένοντο πρὸς ἀναζήτησιν μεθόδου τινὸς πρὸς ἀποφυγὴν τῆς πτωματικῆς ἀποσυνθέσεως: ταφὴ προσωρινή, ἀποκεφάλισις, ἀνθρωποφαγία, ἀποσάρκωσις, διαμελισμὸς κτλ. ἀφῆκαν ἵχνη ἐν Αἰγύπτῳ.

Κατὰ τὴν προδυναστικὴν ἐποχὴν ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο κατὰ δύο τρόπους, ἀντιστοιχοῦντας πιθανῶς εἰς δύο ἐποχάς. Κατὰ τὸν ἕνα ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο πλαγιασμένος εἰς τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν εἰς στάσιν ἐμβρύου ἢ καθημένου, ὥστε αἱ χεῖρες νὰ φέρονται πρὸς τὸ πρόσωπον καὶ τὰ γόνατα πρὸς τὸ στῆ-

1) Εἰς τὸ Μεξικὸν οἱ νεκροὶ ἐξηραίνοντο ἐντὸς ἀμμώδους ἐδάφους ἢ εἰς τὸν ἀέρα, ὅπως καὶ εἰς τὸ Περού, ὅπου ἐθάπτοντο ἀκολούθως καθήμενοι καὶ κρύπτοντες διὰ τῶν χειρῶν τὸ πρόσωπον. Ἀρχαῖαι φυλαὶ τῶν ἀκτῶν τοῦ Περού διετήρουν τὸ δέρμα μόνον, τὸ ὅποιον ἐπλήρουν διὰ τέφρας. Οἱ νεκροὶ τῶν βασιλέων τῶν Ἰνκα ἐταριχεύοντο δι’ ἀρωμάτων καὶ ἐτοποθετοῦντο εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἡλίου. Εἰς τὴν Βιρμανίαν ὑφίστατο ἡ ταρίχευσις τῶν νεκρῶν τῶν ἱερέων. Ἀνὰ τὸν Εἰρηνικὸν Ὠκεανὸν ἡ συνήθεια τῆς διατηρήσεως τῶν σωμάτων τῶν νεκρῶν ἦτο λίαν διαδεδομένη. Εἰς τὴν Νέαν Ζηλανδίαν ἐταριχεύοντο αἱ κεφαλαὶ ἀφαιρουμένου τοῦ ἐγκεφάλου, τῶν ὀφθαλμῶν κτλ. ἀκολούθως ἐκαπνίζοντο καὶ πολλάκις ἐπωλοῦντο εἰς τὸ Ἐξωτερικὸν ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν XIX αἰῶνα. Εἰς Χαβάϊ, Ταϊτὴν καὶ ἀλλαχοῦ τὸ σῶμα ἠλείφετο δι’ ἐλαίου, ἐξηραίνετο εἰς τὸν ἥλιον καὶ ἀκολούθως ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς σπηλαίου. Εἰς τὴν Αὐστραλίαν οἱ νεκροὶ ἐξηραίνοντο εἰς τὸν ἀέρα ἢ ἄνω πυρᾶς καὶ ἐτοποθετοῦντο ἐντὸς κοίλων κορμῶν δένδρων ἢ μετεφέροντο ὑπὸ τῶν ἀπογόνων των κατὰ τὰς μεταναστεύσεις αὐτῶν. Αἱ φυλαὶ τῆς Β. Δ. Ἀμερικῆς καὶ οἱ Ἑσκιμῶι φαίνεται ὅτι δὲν ἀγνοοῦν τὴν μομοποίησιν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν Νότιον Ἀμερικὴν μόνον τῶν ἐχθρῶν αἱ κεφαλαὶ μομοποιοῦνται.

2) Διοδώρου Σικελιώτου, βιβλ. Α, κεφ. 91.

θος, ἐνῷ οἱ πόδες ἐκάμπτοντο πρὸς τὴν λεκάνην. Ἡ κεφαλὴ γενικῶς κεῖται πρὸς νότον καὶ ἐστραμμένη πρὸς δυσμὰς.

Κατὰ μεταγενέστερον τρόπον ταφῆς, πάντοτε ὅμως προδυναστικῶν χρόνων, τὸ σῶμα εἶναι διαμελισμένον. Οὐδὲν ὅσπου εἶναι θραυσμένον ἢ κομμένον, ἀλλ' ἀνευρίσκονται ἀκέραια καὶ ἀναμίξ, ἐνίοτε δὲ λείπουν μερικά. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δὲν πρόκειται περὶ τεμαχισμοῦ τοῦ νεκροῦ, οὔτε περὶ ἀνθρωποφαγίας, ἀλλὰ περὶ σηνηθείας ἀνευρισκομένης εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον, τὴν Κρήτην, τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, δηλαδὴ περὶ ἰδιαιτέρας ταφῆς. Ὁ νεκρὸς ἐθάπτετο προσωρινῶς καὶ μετὰ 2—3 ἔτη ἐξεθάπτετο διὰ νὰ ταφῇ εἰς τὸν ὁριστικόν του τάφον.

Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο σύστημα ἀπαντᾷ εἰς τινὰς τάφους ὅπου ὁ σκελετὸς ἀνευρίσκεται πλαγιασμένος καὶ διπλωμένος, ἀλλὰ τὸ κρανίον ἀλλαχοῦ, λ. χ. παρὰ τὴν λεκάνην. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τραχηλικοὶ σπόνδυλοι εἶναι ἄθικτοι, φαίνεται ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀποκεφαλισμοῦ, ἀλλὰ περὶ δευτέρας ταφῆς, ἣ ὁποία ἀνέμενε τὴν τελείαν διάλυσιν τοῦ σώματος.

Πρὶν ταφῇ ὁ νεκρὸς ἐτυλίσσετο εἰς δέρμα δορκάδος ἢ εἰς περίβλημα καλάμινον. Ἐνιαχοῦ διεπιστώθησαν ἵχνη ἀσφάλτου. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ πρωτογενοῦς ἀπολείρας ταριχεύσεως.

Εἰς τινὰς δευτέρας ταφάς, οἱ διαμελισμένοι σκελετοὶ εὗρέθησαν ἐντὸς μεγάλων πηλίνων δοχείων, εὐρητάτων πρὸς τὰ κάτω μὲ ἀνοιγμα μικρὸν πρὸς τὰ ἄνω ἢ καὶ εἰς κίστην ὀρθογωνικὴν ἀπὸ ἄψητον ἄργιλλον. Ἀλλαχοῦ πάλιν κώδων πηλίνος καλύπτει ἐντελῶς τὰ συνηθροισμένα ὅστ᾽. Εἰς τινὰς δὲ μεγάλους τάφους εὗρέθησαν σκελετοὶ ἐπικείμενοι ἀλλήλων, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν κρανίων ἦτο ἀνώτερος ἢ κατώτερος τῶν λοιπῶν ὁστῶν.

Εἰς πολλὰς νεκρουπόλεις οἱ τάφοι τοῦ πρώτου εἴδους εἶναι χωρισμένοι ἀπὸ τοὺς τοῦ δευτέρου. Συχνὰ ὅμως εἶναι ἀνακατωμένοι. Ἀγνωστον λοιπὸν ἀποβαίνει ἂν πρόκειται περὶ δύο φυλῶν ἢ περὶ δύο ἐποχῶν. Γενικῶς ὅμως τὰ κρανία εἶναι ἀκέραια, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ λαὸς ἐκεῖνος ἦτο φιλειργηνικός.

* *

Ἡ ἀποξήρανσις προλαμβάνει τὴν σήψιν καὶ ἐξασφαλίζει καλῶς τὴν διατήρησιν τοῦ σώματος. Ἀντιθέτως ἢ συνήθεια τῆς τοποθετήσεως τῶν πτωμάτων ἐντὸς φερέτρου ἢ ἐντὸς ὑπογείου, φέρει αὐτὰ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀτμοσφαιρικὸν ἀέρα καὶ συνεπῶς ἢ σῆψις ἐπέρχεται ταχύτερα.

Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ὥς καὶ ἡ φυσικὴ ἀδυναμία ὀλοκλήρου τῆς ἀνθρωπότητος νὰ διατηρῇ τὰ λείψανα τῶν προσφιλῶν ὑπάρξεων, ἠνάγκασαν τοὺς Αἰγυπτίους νὰ ἀναζητήσουν τρόπον τινα διατηρήσεως τῶν σωμάτων. Τὸ ἔδαφος τῆς χώρας των, τὸ κλίμα καὶ ἡ ἀφθονία τοῦ νάτρου (Carbonate de soude naturel) ἠὺνόησαν τὰς ἐρεῦνας των.

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἤδη τῆς Δευτέρας Δυναστείας, ἀναφαίνεται ἀπλοῦς τις τρόπος ταριχεύσεως, ἐπιφυλασσόμενος διὰ τὰς πλουσίας τάξεις, ἕνεκα τῆς με-

γάλης δαπάνης αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν Τρίτην Δυναστείαν, ἡ τέχνη τῆς ταριχεύσεως ἀναπτύσσεται, τοὺς δὲ νεκροὺς πλαγιάζουν ἐντελῶς ἐπὶ τῶν νώτων. Ἀπὸ τῆς Τετάρτης μέχρι τῆς Ἑκτῆς Δυναστείας, ἐξέχουσαι προσωπικότητες ταριχεύονται ἐπιμελέστατα, καὶ ἔχομεν τὴν κατηγορηματικὴν ἀπόδειξιν ὅτι ἐπὶ τῆς Ἑκτῆς Δυναστείας ὑπῆρχεν εἰς Μέμφιδα συντεχνία ταριχευτῶν ἐξ ἐπαγγέλματος.

Ὑπὸ τὴν XII Δυναστείαν (περὶ τὰ 2.000 π. Χ.) ἡ τέχνη τῆς ταριχεύσεως φθάνει εἰς μέγαν βαθμὸν τελειοποιήσεως. Γνωρίζουν τότε νὰ ἀφαιροῦν τὰς σάρκας τόσον καλῶς, ὥστε αἱ μομίαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν περιέχουν σχεδὸν παρὰ ὅσα καὶ τένοντας. Τὰ σπλάγχνα τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους φαίνεται ὅτι ἀπερρίπτοντο ἢ ἐκαλύπτοντο μὲ ὑφάσματα ἐμβαπτισμένα εἰς προφυλακτικὰ οὐσίες, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ταριχεύονται μετὰ προσοχῆς καὶ ἐγκλείονται εἰς τέσσαρα κανωπικὰ δοχεῖα, ἕκαστον τῶν ὁποίων παριστᾷ καὶ ἓνα τῶν υἱῶν τοῦ Ὄρου, ὅστις εἶχε ταριχεύσει τὸν πατέρα του.

Ὑπὸ τὴν XVIII, XIX καὶ XX Δυναστείαν, ἡ τέχνη τῆς ταριχεύσεως φθάνει εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς τελειοποιήσεως (μεταξὺ τοῦ 1,500 καὶ 1,100 π. Χ.). Αἱ μεταγενέστεραι περίοδοι χαρακτηρίζονται ὑπὸ ταχείας παρακμῆς. Ὑπὸ δὲ τὰς τελευταίας Δυναστείας τὰ σώματα ταριχεύονται δι' ἀπλῆς ἐμβαπτίσεως ἐντὸς ἀσφάλτου. Ἡ λέξις, ἄλλως τε, "μομία", κοινῶς μούμια, προέρχεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἀσφάλτου, καλουμένης "mumya".

Ὁ Ἡρόδοτος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Διόδωρος Σικελιώτης περιέγραψαν τὴν ταρίχευσιν, τῆς ὁποίας διακρίνουν τρεῖς τάξεις. Ἀλλ' ἅς δώσωμεν καλλίτερον τὸν λόγον εἰς τὸν πατέρα τῆς ἱστορίας:

"Τὴν τέχνην τῆς ταριχεύσεως ἐξασκοῦσιν ἄνθρωποι ἐπὶ τούτῳ διωρισμένοι. Ἀμα κομισθῇ εἰς αὐτοὺς ὁ νεκρός, οἱ ταριχευταὶ δεικνύουν εἰς τοὺς φέροντας αὐτὸν διάφορα ξύλινα ὑποδείγματα πτωμάτων.... Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὑπόδειγμα, τὸ ὁποῖον λέγουν ὅτι εἶναι τὸ καλλίτερον, εἶναι ἐκείνου τοῦ ὁποίου δὲν μοῦ φαίνεται πρέπον ν' ἀναφέρω τὸ ὄνομα (δηλαδὴ τοῦ Ὀσίριδος). Τὸ δὲ δεύτερον τὸ ὁποῖον δεικνύουν εἶναι κατώτερον καὶ εὐθηνότερον, τὸ δὲ τρίτον εὐθηνότατον. Ἀφοῦ ἐξηγήσουν αὐτά, ἐρωτοῦν τοὺς κομίζοντας πῶς θέλουν νὰ ταριχεύσουν τὸν νεκρόν. Καὶ ἀφοῦ συμφωνήσουν περὶ τῆς τιμῆς, φεύγουν οἱ κομίσαντες τὸν νεκρόν.

"Τότε οἱ ταριχευταί, ἐκτελοῦν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ταριχεύσεως ὡς ἐξῆς: Πρῶτον, διὰ σιδηροῦ ἀγκίστρου ἀφαιροῦν τὸν ἐγκέφαλον διὰ τῶν ρωθῶν, τοῦλάχιστον τὸ περισσότερον μέρος αὐτοῦ, τὸ δὲ ὑπόλοιπον μὲ μερικὰς διαλυτικὰς οὐσίας. Ἐπειτα μὲ ἓνα Αἰθιοπικὸν λίθον ἀκονισμένον σχίζουν τὰ πλευρά, ἀφαιροῦν ὅλα τὰ ἐντόσθια τῆς κοιλίας, τὴν πλύνουν μὲ οἶνον ἀπὸ φοίνικας, τὴν ἐπιπᾶσιν μὲ κοπανισμένα ἀρωματικά, καὶ τέλος τὴν ράπτουν πάλιν, ἀφοῦ τὴν γεμίσουν μὲ σμύρναν καθαρὰν, κασίαν καὶ ἄλλα ἀρωματικὰ εἶδη ἐκτὸς ἀπὸ λιβανωτόν. Ἀμα γίνουν ὅλα αὐτά, ξηραίνουν τὸ σῶμα μέσα εἰς νάτρον, καὶ τὸ ἀφίνουν ἐκεῖ ἐπὶ 70 ἡμέρας καὶ

„ὄχι περισσότερον, διότι δὲν ἐπιτρέπεται. Ὅταν περάσουν αἱ 70 αὐταὶ ἡμέραι πλύνουν τὸ σῶμα καὶ τὸ περιτυλίγουν ὁλόκληρον μὲ ταινίας ἀπὸ λευκοῦ λινάρι, ἀφοῦ προηγουμένως τὰς ἀλείφουν μὲ κόμμι, τοῦ ὁποίου μεγάλην χρῆσιν κάμνουν οἱ Αἰγύπτιοι ἀντὶ κόλλας. Τότε οἱ συγγενεῖς παραλαμβάνουν τὸ πτῶμα καὶ τὸ κλείουν μέσα εἰς ξυλίνην θήκην, ἔχουσιν ἀνθρώπινον σχῆμα τὸ ὁποῖον ποποθεοῦν ὄρθιον εἰς τὸν τοῖχον τῆς νεκρῆς κατοικίας.

“Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ταριχεύσεως εἶναι τὸ δαπανηρότερον. Δι’ ὅσους ὁμῶς προτιμοῦν τὴν μεσαίαν ταρίχευσιν καὶ θέλουν ν’ ἀποφύγουν τὰ πολυὰ ἔξοδα, οἱ ταριχευταὶ τοὺς ταριχεύουν ὥς ἑξῆς:

“Ἀφοῦ γεμίσουν τὰ κλύσματα τῶν μὲ ἔλαιον κέδρου, τὸ χύνουν εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ νεκροῦ χωρὶς οὔτε νὰ τὴν σχίσουν, οὔτε ν’ ἀφαιρέσουν τὰ ἐντόσθια, προσέχοντες τὸ ἔλαιον νὰ μένῃ μέσα καὶ νὰ μὴ ξεχυθῇ. Ἐπειτα βυθίζουσιν τὸ σῶμα εἰς τὸ νάτρον καὶ τὸ ἀφίνουν ἐκεῖ ὅλον τὸν προσδιωρισμένον χρόνον, τὴν δὲ τελευταίαν ἡμέραν ἐξάγουν ἀπὸ τὴν κοιλίαν τὸ ἔλαιον τοῦ κέδρου ποὺ εἶχαν εἰσαγάγῃ προηγουμένως. Αὐτὸ ἔχει τόσην δύναμιν, ὥστε ἐξάγει ὁμοῦ ἔντερα καὶ σπλάγχνα ὅλα διαλυμένα. Ἐσωτερικῶς τὸ νάτρον ξηραίνει ὅλας τὰς σάρκας, καὶ δὲν μένει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν νεκρὸν παρὰ δέρμα καὶ ὀστά. Ἀμα γίνονται ὅλα αὐτά, τὸν παραδίδουν εἰς τοιαύτην κατάστασιν χωρὶς νὰ φροντίσουν πλέον γιὰ τίποτε ἄλλο.

“Ἴδον καὶ τὸ τρίτον εἶδος τῆς ταριχεύσεως, τὸ ὁποῖον συνειθίζεται διὰ τοὺς πτωχοτέρους. Οἱ ταριχευταὶ κάμνουν εἰς τὴν κοιλίαν ἐγχύσεις χυμοῦ συρμαίας,¹⁾ καὶ ἀφοῦ ξηράνουν τὸ πτῶμα μέσα εἰς τὸ νάτρον ἐπὶ 70 ἡμέρας τὸ παραδίδουν κατόπιν εἰς τοὺς συγγενεῖς.,²⁾

Μεταξὺ τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ Ἡρόδοτος μᾶς παρέχει καὶ τὴν ἀκόλουθον λεπτομέρειαν, σπουδαιοτάτην ἀπὸ ἀπόψεως τῶν ἠθῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὅτι δηλαδή:

“Ὅταν ἀποθάνουν αἱ γυναῖκες ἐπισήμων ἀνδρῶν, δὲν τὰς παραδίδουν ἁμέσως πρὸς ταρίχευσιν, οὔτε ὅταν εἶναι ὠραῖαι καὶ διάσημοι, ἀλλὰ μετὰ τὴν τρίτην ἢ τὴν τετάρτην ἡμέραν. Καὶ τοῦτο, διότι φοβοῦνται μήπως οἱ

1) Ἡ συρμαία εἶναι εἶδος φυτοῦ καὶ ὁ ἐκ τούτου ἐξαγόμενος καθαρτικὸς χυμός. Κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (Βιβλ. Β, 77) οἱ Αἰγύπτιοι “συρμαΐζουσι τρεῖς ἡμέρας ἐπεξῆς μηνὸς ἐκάστου, ἐμέτοισι θηρώμενοι τὴν ὑγιεινὴν καὶ κλύσμασι...”. Δηλαδή προσέχουν νὰ διατηροῦν τὴν ὑγιειάν των καὶ πρὸς τοῦτο ἐπὶ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρας ἐκάστου μηνὸς προκαλοῦν κενώσεις δι’ ἐμετικῶν καὶ κλυσμάτων.

2) Ἡροδότου, Βιβλ. Β, 86-88.

Τὴν ταρίχευσιν ἀναφέρει καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. “Καὶ προσέταξεν Ἰωσήφ τοῖς παισὶν αὐτοῦ τοῖς ἐνταφιασταῖς ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐνεταφίασαν οἱ ἐνταφιασταὶ τὸν Ἰσραὴλ (δηλαδή τὸν Ἰακώβ).—Γενέσεως, κεφ. Ν, 2-3.

Κατὰ τινὰς τό: παῖδες ἐνταφιασταὶ σημαίνει τοὺς ἱατροὺς, τὸ δὲ ἐνταφιάζειν σημαίνει ταριχεύειν, καθ’ ὅσον τοιαύτη συνήθεια ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις.

Ὁ Μωϋσῆς τοὺς ταριχευτὰς ὀνομάζει: rephim, τὸ ὁποῖον κατὰ γράμμα σημαίνει: κατασκευαστὰς ταινιῶν. (Ferd. Hæfer, Histoire de la Chimie, Τόμ. Α, σελ. 61).

„ταριχευταὶ συνουσιασθοῦν μὲ αὐτάς, διότι, ὅπως λέγεται, ἓνας ἀπ' αὐτοὺς „συνελήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μαιίνων τὸ σῶμα προσφάτως ἀποθανούσης γυναικός, καταγγελθεὶς ὑπὸ ὁμοτέχνου του.“¹⁾

Ἡ νεκροφιλία, ὅπως βλέπωμεν, ἔχει παρατηρηθῆ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ἡ δὲ μαρτυρία αὕτη τοῦ Ἡροδότου, ἐπεβεβαιώθη διὰ τῆς ἀνακαλύψεως μυιῶν καὶ νυμφῶν (larves) ἐντὸς τῆς ρητινώδους οὐσίας τὴν ὁποίαν μετεχειρίζοντο κατὰ τὴν ταρίχευσιν.

Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ ταρίχευσις τῆς πρώτης τάξεως ἐστοίχιζε “τάλαντον ἀργυρίου, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν μνᾶς εἴκοσι, κατὰ δὲ τὴν ἐσχάτην παντελῶς ὀλίγον τι δαπάνημα.”²⁾

Τόσον δ' ἐπιτυχὴς ἦτο ἡ ταρίχευσις τῶν νεκρῶν, ὥστε ὅπως λέγει, “καὶ τὰς ἐπὶ τοῖς βλεφάροις καὶ ταῖς ὀφρῦσι τρίχας διαμένειν, καὶ τὴν ὅλην προσοψιν τοῦ σώματος ἀπαράλλακτον εἶναι, καὶ τὸν τῆς μορφῆς τύπον γνωρίζεσθαι. Διὸ καὶ πολλοὶ τῶν Αἰγυπτίων ἐν οἰκίμασι πολυτελέσι φυλάττοντες τὰ σώματα τῶν προγόνων, κατ' ὅψιν ὁρῶσι τοὺς γενεαῖς πολλαῖς τῆς ἐαυτῶν γενέσεως προτετελευτηκότας· ὥστε ἐκάστων τὰ τε μεγέθη καὶ τὰς περιοχὰς τῶν σωμάτων, ἔτι δε τοὺς ὅψεως χαρακτῆρας ὁρωμένους, παράδοξον ψυχαγωγίαν παρέχεσθαι, καθάπερ συμβεβιωκότας τοῖς θεωρουμένοις.”³⁾

Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης μᾶς παρέχει ἐπὶ πλέον καὶ μίαν λεπτομέρειαν, ὅτι δηλαδή ὁ “παρασχίστης”, ἀρουῦ διατάμη διὰ τινος Αἰθιοπικοῦ λίθου τὸ ὑπὸ τοῦ γραμματέως καλουμένου ὑποδειχθὲν μέρος, φεύγει ἀμέσως τροχάδην (παραχρῆμα φεύγει δρόμῳ), διότι οἱ παριστάμενοι τὸν κυνηγοῦν καὶ τὸν λιθοβολοῦν, καθ' ὅσον οἱ Αἰγύπτιοι ἀποστρέφονται καὶ μισοῦν πάντα ὁμόφυλον ὅστις κακοποιεῖ ἐν γένει τὰ σώματα. Οὐδεμία ὁμῶς αὐθεντικὴ πληροφορία ἐπιβεβαιεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ἀναφερόμενον. Ἀπ' ἐναντίας, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει “οἱ ταριχευταὶ καλούμενοι, πάσης μὲν τιμῆς καὶ πολυωρίας ἀξιοῦνται, τοῖς ἱερεῦσι συνόντες καὶ τὰς εἰς ἱερὸν εἰσόδους ἀκωλύτως ὥς ἱεροὶ ποιοῦνται.”⁴⁾

Ἡ ταρίχευσις, ὅπως εἶδομεν, ἐξησκεῖτο ὑπὸ εἰδικῶν τεχνιτῶν, ἡ ὅπως λέγει ὁ Διόδωρος Σικελιώτης “οἱ τὰ σώματα θεραπεύοντές εἰσι τεχνῖται τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐκ γένους παρειληφότες”, δηλαδή ἐκ πατρὸς πρὸς υἱόν.

Ἡ περιγραφὴ τὴν ὁποίαν μᾶς κατέλειπεν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Διόδωρος, πιθανὸν νὰ εἶναι ἀκριβὴς καὶ νὰ ἐφηρμοζέτο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των, δὲν ἦτο ὁμῶς δυνατόν νὰ ἐφηρμοζέτο καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς μακρᾶς ἑξελίξε-

1) Ἡροδότου, Βιβλ. Β, κεφ. 89.

2) Διοδώρου Σικελιώτου, Βιβλ. Α' 91.

3) Αὐτόθι.

4) Αὐτόθι.

ως τῆς μομοποιήσεως. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας.

Ὁ Sir Armand Ruffer, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐν Καῖρῳ καθηγητοῦ τῆς ἀνατομίας Elliot Smith, ὡς ἐξῆς περιγράφει τὸ τεχνικὸν μέρος τῆς ταριχεύσεως τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν XX Δυναστείαν, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τῆς τελειοποιήσεως:

Αἱ κνήμαι εἶναι τεταμέναι, οἱ δὲ βραχίονες ἐκτείνονται κατὰ μῆκος τοῦ σώματος ἢ ἐλαφρῶς σταυρώνονται κατὰ τὸ ἐφήβαιον. Τὸ δέρμα ξυρίζεται τελείως πλὴν τοῦ τριχωτοῦ τῆς κεφαλῆς, τῶν ὀφρύων καὶ τῶν βλεφαρίδων. Τὸ στόμα, οἱ ῥώθωνες, οἱ ὀφθαλμοί, τὰ ὦτα φράσσονται καλῶς μὲ κηρὸν ἢ ρητίνην κέδρου. . . Τὸ στόμα κλεισμένο κρύπτει τοὺς ὀδόντας, τὰ δὲ χεῖλη χρωματίζονται ἐρυθρά. Τὸ πρόσωπον, αἱ χεῖρες, οἱ πόδες, ἐνίοτε δὲ καὶ τὸ σῶμα ὁλόκληρον χρωματίζονται μὲ κόκκινον χρῶμα ἢ τριανταφυλλὶ καὶ συνηθέστερον μὲ χρῶμα κόκκινον ἢ κιτρινωπὸ σκοῦρον. Ἡ τομή, ἐπιμήκης, κάθετος ἢ ἀτρακτοειδής, ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς εἰλεακῆς ἀκάνθης (2—3 ἑκατοστόμετρα περίπου ὀπισθεν τῆς προσθιο-ἀνωτέρας εἰλεακῆς ἀκάνθης) μέχρι τοῦ πλευρικοῦ χεῖλους. Διὰ τῆς τομῆς ταύτης, τὸ ἥπαρ, ὁ σπλήν, τὰ νεφρά, ὁ στόμαχος, τὰ σπλάγχνα τῆς λεκάνης καὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἀγγείων ἀφαιροῦνται τελείως. ¹⁾ Μετὰ τὴν τομὴν τοῦ διαφράγματος, ἀφηρεοῦντο διὰ τοιμῆς τῶν βρόγχων ἢ διὰ τοιμῆς τῆς κάτω ἄκρας τῆς τραχείας. Ἡ καρδιά ἀφίνετο εἰς τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐδέποτε ἀκριβῶς εἰς τὴν φυσικὴν της θέσιν. Γενικῶς ἀπωθεῖτο πρὸς τὸ ἀνώτερον τιμῆμα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ θώρακος. Μετὰ ταῦτα τὸ σῶμα καὶ τὰ ἀφαιρεθέντα ὄργανα ὑπεβάλλοντο εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου περιγραφόμενον ἁλατοῦχον λουτρόν.

Μετὰ τὴν ἐκ τοῦ λουτροῦ ἐξαγωγὴν τῶν σπλάγχνων, ταῦτα ἐπεπάσσοντο μὲ χονδρὰ πριονίδια διαφόρων ἀρωματικῶν ξύλων, ἀφοῦ δὲ παρεσκευάζοντο οὕτω, ἐτυλίσσοντο μὲ ὑφάσματα καὶ τέλος ἐτοποθετοῦντο εἰς τὰς θέσεις των ἐντὸς τῆς κοιλιακῆς κοιλότητος. Μέγα ὅμως μέρος τῆς κοιλίας καὶ τῆς λεκάνης ἔμενε κενόν, τὸ ὁποῖον ἐπληροῦτο καλῶς μὲ πριονίδια καὶ ἔπειτα ἐκλείετο τὸ ἀνοιγμα τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς.

Τὰ γεννητικὰ ὄργανα τῆς γυναικὸς πάντοτε ἐλλείπουν, πλὴν τῶν μεγάλων

1) Ἡ ὑπὸ τοῦ “παρασχίστου,” ἐκτελουμένη τομὴ ἐξετείνεται ἀπὸ τοῦ ὑπογαστρίου μέχρι καὶ πέραν τοῦ διαφράγματος, τὸ ὁποῖον χωρίζει τὴν κοιλίαν ἀπὸ τοῦ θώρακος, ἢ μόνον περιορίζετο εἰς τὸ ὑπογάστριον; Τὸ κείμενον τοῦ Διοδώρου: “Εἰς καθίσει τὴν χεῖρα διὰ τῆς τοῦ νεκροῦ τομῆς εἰς τὸν θώρακα καὶ πάντα ἐξαίρει χωρὶς νεφρῶν καὶ καρδίας....” Δὲν φαίνεται ἀρκετὰ σαφές. Τὰ μέρη τὰ ὁποῖα ὁ ταριχευτὴς ἀφαιρεῖ εἰσάγων τὴν χεῖρά του διὰ τῆς τομῆς, εἶναι τὰ ἐντόσθια, ὁ στόμαχος, τὸ ἥπαρ, τὰ νεφρά ὁ σπλήν καὶ τὸ ἐπίπλοον. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ἢ τομὴ νὰ μὴ ἐνδιέφερε τὸν θώρακα, καθ' ὅσον δὲν ἀναφέρεται ἢ ἀφαίσεις τῆς καρδίας καὶ τῶν πνευμόνων. Διὰ τοῦτο ὁ μεταφραστὴς τοῦ Διοδώρου, Ferd Hoeffler (Τόμ. Α'. σελ. 106) φρονεῖ ὅτι τὸ κείμενον θὰ ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ: “καὶ πάντα ἐξαίρει, χωρὶς πνευμόνων καὶ καρδίας.”

λων χειλέων. Ἐνίστε παραμένει ἡ κύστις. Τὰ κανωπικά δοχεῖα¹⁾ ἐχάθησαν, ἀλλ' ὑπάρχει συνήθως πάντοτε τὸ κήρινον ἢ πήλινον εἰδώλιον τῶν υἱῶν τοῦ Ὄρου ἐπὶ ὀργάνων τινῶν τοῦ σώματος. Ὁ Ἄμσετ μὲ κεφαλὴν ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἥπατος. Ὁ ἱερακοκέφαλος Κεμπσεννούφ ἐπὶ τῶν ἐντέρων. Ὁ Ἄπι μὲ κεφαλὴν πιθήκου συνήθως εἶναι σύντροφος τοῦ ἀριστεροῦ πνεύμονος. Τέλος ὁ θῶς Τουαμίοντεφ ἐπὶ τοῦ στομάχου.

Τὸ νάτρον, φυσικὴ σόδα τῆς Αἰγύπτου, κυρίως εἶναι μῖγμα ἀνθρακικοῦ νατρίου (Carbonate de soude), χλωρίου καὶ θεϊκοῦ νατρίου εἰς διαφοροὺς ἀναλογίας. Περιέχει ἐπίσης ἀρκετὴν ποσότητα ἀργίλλου καὶ ἀνθρακικοῦ ἀσβεστίου.

Διὰ τὸν καθηγητὴν τῆς ἀνατομίας ἐν Καίρῳ Smith, διὰ τὴν ταριχεύσιν τῶν Αἰγυπτίων ἐχρησιμοποιεῖτο οὐχὶ τὸ νάτρον, ἀλλὰ τὸ κοινὸν μαγειρικὸν ἄλας, συμπέρασμα δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μομιοποιήσεως εἶναι:

“... Βλέπομεν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι μετεχειρίζοντο ἀπλουσιτίας μεθόδους. Οἱ μόνοι ἀναγκαῖοι χρόνοι τῆς μεθόδου τῶν εἶναι: α') Ἀφαίρεσις τῶν εὐκολώτερον σηπομένων σπλάγχνων, β') Ἀλατοῦχον λουτρόν· γ') Τελεία ἀποξήρανσις τοῦ σώματος εἰς τὸν αἶρα, καὶ δ') Περιτύλιξις τοῦ σώματος διὰ ταινιῶν.”

Τὸ ταριχευθὲν σῶμα περιετιλίσσετο διὰ ταινιῶν τόσον καλῶς, ὥστε ἀπετυποῦντο ἐπ' αὐτοῦ αἱ ἀνωμαλῖαι τῆς ἐπιφανείας, κατόπιν δὲ διὰ ὑφάσματος συνεχοῦς. Πρὶν ἀρχίσῃ ἡ περιτύλιξις, αἱ χεῖρες τῶν μὲν ἀνδρῶν ἐτίθεντο κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, τῶν δὲ γυναικῶν ἑστιαροῦντο ἐπὶ τῆς κοιλίας.

Εἰς πολυτελεῖς ταριχεύσεις περετηρήθησαν ἐνίστε οἱ ὄνυχες τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν ἐπιχρυσωμένοι, πλᾶκες χρυσοῦ ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στομάχου ἢ καὶ ὁλόκληρον τὸ πρόσωπον ἐπιχρυσωμένον. Ἀνευρέθησαν ἐπί-

1) Κανωπικά ἢ Κανωβικά ἀγγεῖα, ἐκαλοῦντο τὰ 4 δοχεῖα, εἰς τὰ ὅποια ἐτίθεντο ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ταριχευτῶν τὰ σπλάγχνα τοῦ νεκροῦ. Τὸ πῶμα τοῦ δοχείου, ἦτο ὡς εἶδος κεφαλῆς τῶν τεσσάρων νεκρινῶν δαιμόνων, υἱῶν κατὰ τινὰς μὲν τοῦ Ὄρου, κατ' ἄλλους δὲ τοῦ Ὀσίριδος. Ἦσαν δὲ πήλινα, μαρμάρινα, ἀλαβάστρινα ἢ ἐκ γρανίτου καὶ ἐτοποθετοῦντο εἰς τὰ 4 σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος περὶ τὴν σφαίρα τοῦ νεκροῦ. Τὸ πρὸς νότον εἶχε κεφαλὴν ἀνθρωπόμορφον τοῦ Μεσθᾶ ἢ Ἄμσετ, καὶ περιεῖχε τὸν στόμαχον. Τὸ πρὸς βορρᾶν εἶχε κεφαλὴν κυνὸς τοῦ Θεοῦ Χάπη ἢ Ἄπι καὶ περιεῖχε τὸ λεπτὸν ἔντερον. Τὸ πρὸς ἀνατολὰς εἶχε κεφαλὴν τοῦ Τουαμίοντεφ, ὅστις ἄλλως παρίστατο ἀναδυόμενος ἀπὸ λωτοῦ καὶ περιεῖχε τοὺς πνεύμονας καὶ τὴν καρδίαν. Τέλος τὸ πρὸς δυσμὰς εἶχε τὸ σῶμα ἱερακοκέφαλου τοῦ Κεμπσεννούφ καὶ περιεῖχε τὸ ἥπαρ μετὰ τῆς χοληδόχου κύστεως.

Τοιαῦτα 4 ἀλαβάστρινα δοχεῖα κατέχει τὸ ἐν Ἀθήναις Ἑθνικὸν Μουσεῖον ἐκ δωρεᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρόστοβιτς.

Ἐμφανίζονται δὲ ἀπὸ τῆς XVIII μέχρι τῆς XXVI Δυναστείας. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους κατεσκευάζοντο ἐξ ἀλαβάστρου ἢ ἐκ λίθου. Βραδύτερον ἀκόμη ἀπαντῶμεν ἀπὸ φαγεντιανὸν μῖγμα πράσινον ἢ κυανοῦν λαμπρὸν ἢ καὶ ἐκ ξύλου καὶ τέλος πήλινα. Ἐνίστε, ὅπως εἰς τὸν τάφον τοῦ Τούτ-Ἀγχ-Ἀμμῶν, τὰ 4 δοχεῖα ἐτίθεντο ἐντὸς μεγαλειτέρου δοχείου.

σης βασιλικαὶ μομίαι ἐπιχρυσωμέναι καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἄλλαι δὲ ἐντὸς πρώτου φερέτρου ἐκ χρυσοῦ ἀναπαριστῶντος τὸ σχῆμα τοῦ σώματος.

* * *

Ἐπειδὴ αἱ πλάκες αὗται τοῦ χρυσοῦ παρατηροῦνται ἐπὶ βασιλέων, εὐγενῶν, πλουσίων κτλ. θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλοῦ στολισμοῦ ἢ σημείου τινὸς εὐγενείας. Ἐπίσης θὰ ἠδύνατό τις νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν φύλλων χρυσοῦ ἐπὶ τοῦ προσώπου εἶχε σκοπὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ δέρμα τοῦ προσώπου καὶ νὰ προφυλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ἀέρος. Αἱ ἐξηγήσεις ὅμως αὗται δέν φαίνονται καὶ τόσον ἱκανοποιητικά.

Ὁ διάσημος Γάλλος Χειρουργὸς Larrey (1766-1842), ὅστις παρέμεινεν ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ὅλην τὴν Ἑκστρατείαν τοῦ Ναπολέοντος, καὶ ἐξήτασε μέγαν ἀριθμὸν μομιῶν, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν (4ῃ Ἰουλίου 1838), ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Ἀραβες τῆς ἐποχῆς του προεφύλασσον ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τῆς εὐλογίας τὸ πρόσωπον τῶν πλουσίων παρθένων, καλύπτοντες αὐτὸ μὲ φύλλα χρυσοῦ, εὐθὺς ἀπὸ τῆς εἰσβολῆς τῆς νόσου.

Ἐν ἔτος βραδύτερον (1 Ἰουλίου 1839) ὁ A. Legrand, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν τοῦ Larrey, ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐφήρμοσεν ἐπιτυχῶς τὸ χρύσωμα τοῦ προσώπου Ἀγγλίδος τινος πελάτιδός του, προσβληθείσης ὑπὸ βαρυτάτης μορφῆς εὐλογίας.

Μήπως ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ τῆς θεραπείας τῆς εὐλογίας τῶν νεωτέρων Αἰγυπτίων καὶ τοῦ χρυσώματος τοῦ προσώπου τῶν μομιῶν; Μήπως αἱ φέρουσαι ἐπιχρυσωμένον τὸ πρόσωπον μομίαι ἀνήκον εἰς ἀποθανόντας ἐξ εὐλογίας; Ἡ μήπως πρόκειται περὶ ἀπλῆς συμπτώσεως; Ἡ θεραπεία τῆς εὐλογίας διὰ φύλλων χρυσοῦ ἐφηρμόζετο μόνον εἰς πλουσίους, ὅπως καὶ τὸ χρύσωμα τῶν μομιῶν ἦτο προνόμιον τῶν πλουσίων ἀριστοκρατῶν.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ θεραπεία τῆς εὐλογίας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς μεταλλικοῦ χρυσοῦ συμφωνεῖ πλήρως μὲ τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην καὶ τὰς πολὺ μετὰ τὸν Larrey γενομένας ἀνακαλύψεις.

Αἱ παρασκευαὶ τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἀλάτων αὐτοῦ ἐξεθειάσθησαν ἐν τῇ θεραπείᾳ τῆς συφιλίδος ἀπὸ πολλοῦ, ὃ δὲ D^r Calmette (τῆς Λύλλης) μετεχειρίσθη αὐτὰ ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων ὄψεων.

Ὁ μεταλλικὸς χρυσός, ὥς γνωστόν, ἀποτελεῖ μίαν τῶν καλλιτέρων ἐμφράξεων τῶν τερηδονισμένων ὀδόντων, φαίνεται δὲ ὅτι δέν ἐνεργεῖ μόνον ὥς μηχανικὸν σφράγισμα. Δικαιούμεθα ὅθεν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν καὶ ἀντισηπτικὴν ἐνέργειαν, ἐμποδίζουσιν τὴν ὑποτροπὴν τῆς τερηδόνης. Τὰ πλεῖστα τῶν στοιχείων τῆς προσθετικῆς ὀδοντοϊατρικῆς (Prothèse dentaire), εἶναι ἐκ χρυσοῦ ἢ ἐκ πλατίνης. Τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὴν προσθετικὴν τῆς ρινός, καὶ ἰδιαίτερος διὰ τὰ στηρίγματα τῶν τεχνητῶν ρινῶν τοῦ Martin τῆς Λυών.

Συνέστησαν ἐπίσης τὰ ἐκ χρυσοῦ ράμματα διὰ τὰς χειρουργικὰς ραφάς. Ἡ περὶ φημος χρυσῇ ραφῇ (point d'or), τόσον ἐκθειασθεῖσα εἰς τὴν θεραπευτικὴν τῆς κήλης, δὲν ὥφειλε τὴν ἀβλαβῇ χρῆσιν της, παρὰ εἰς τὴν βακτηριδιοκτόνον ἐνέργειαν τοῦ μετάλλου, εἰσαγομένου ἐντὸς τῶν ἰστῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντισηπτικῆς προφυλάξεως.

Ὅλα τὰ ἐκ χρυσοῦ ξένα σώματα παρουσιάζουν τὸ πλεονέκτημα νὰ μὴ ἀλλοιοῦν καὶ νὰ μὴ ἐρεθίζουν τοὺς ἰστούς. Δηλαδή, ἐμποδίζουν διὰ τῆς ἐπαφῆς των τὴν διαπύησιν καὶ τὸν πολλαπλασιασμόν τῶν μικροβίων.

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Vincent γενομένας ἐρεῦνας (Revue d'Hygiène, 1895), ὁ χρυσὸς αὐτούσιος ἔχει μικροτέραν μικροβιοκτόνον δύναμιν ἀπὸ τὸν ἄργυρον καὶ τὸν χαλκόν, διότι ἀνθίσταται καλλίτερον εἰς τὰς χημικὰς ἐπιδράσεις καὶ διότι παρέχει ὀλιγώτερα ἀντισηπτικὰ ἄλατα. Ἀλλ' ἡ ἐνέργειά του αὕτη, δὲν εἶναι καὶ ὀλιγώτερον ἀποτελεσματική.

Εὐκόλως ὅθεν ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ χρυσοῦ εἰς φύλλα ἐπὶ τοῦ προσώπου, δύναται νὰ μετριάσῃ τὴν διαπύησιν τῶν φλυκταινῶν τῆς εὐλογίας, σχηματίζουσα οὐλὰς ὀλιγώτερον ἐκδήλους.¹⁾

Μετὰ τὴν μικρὰν ταύτην περὶ τῶν χρυσωμένων μομιῶν, ὑπενθυμίζομεν τελευτῶντες τὸ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον τῆς ταριχεύσεως διὰ τὴν σπουδὴν τῆς Αἰγυπτιακῆς παλαιο - παθολογίας, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ἡ παλαιο - παθολογία

Ἡ σπουδὴ τῶν σκελετῶν καὶ τῶν μομιῶν προσέφερε πολυτιμωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν παθολογίαν τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Τὰ μαλακὰ μόρια καὶ τὰ σπλάγχνα εἶχον ὑποστῇ τοιαύτας ἀλλοιώσεις, ὥστε ἡ ἐξέτασίς των ἀπέβαινεν ὄχι μόνον δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ἀπατηλή. Εὐτυχῶς αἱ ἐπίμονοι ἐρευνᾶν τῶν ἐπιστημόνων κατέληξαν εἰς ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα. Οὕτω ὁ Ruffer ὑπέδειξε τὸ 1909 μέθοδόν τινα, ἡ ὁποία ἐπαναδίδουσα τὴν ἐλαστικότητά των, ἐπιτρέπει τὴν ἱστολογικὴν ἐξέτασιν των. Ὁ δὲ Loos, καθηγητὴς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Καίρου, εἶχεν ἤδη ὑποδείξει τὴν γράμμωσιν τῶν ἰνῶν τῶν μομιοποιηθέντων μυῶν.

Τὸ 1911 ὁ Ruffer ὡς ἐξῆς ἐκφράζεται περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἱστολογικῆς καὶ ἀνατομο - παθολογικῆς ἐρεῦνης τῆς νέας ταύτης μεθόδου:

“Αἱ ἱστολογικαὶ λεπτομέρειαι τῶν κυττάρων τῶν περισσοτέρων ὀργάνων, „σχεδὸν ἔχουν ἐξαφανισθῇ. Τοῦτο παρατηρήθη κυρίως εἰς τὸ ἥπαρ καὶ τὰ „νεφρά, ὅπου τὰ κύτταρα εἶναι πολλάκις ἀδύνατον νὰ ἀπομονωθοῦν. Ἀντι- „θέτως οἱ ἱστολογικοὶ χαρακτῆρες αἱμοφόρων τινῶν ἁγγείων, τῶν νεύρων,

1) Πρβλ. La Variole et la dorure des momies Égyptiennes, in : La Chronique Médicale, 1910, σελ. 113 καὶ ἐξῆς.

„τῆς καρδίας καὶ πρὸ πάντων τοῦ μυὸς διατηροῦνται κατὰ τρόπον ἐκπληκτικόν.

“Συνεπῶς φρονῶ ὅτι ἡ μικροσκοπικὴ ἐξέτασις τῶν μομιῶν δύναται νὰ „ἀποκαλύψῃ ἀλλοιώσεις ὀφειλομένας εἰς τὴν ἐπινέμησιν τῶν ἰστών: α΄.) διὰ „νεο - πλασμάτων. β΄.) διὰ κοκκιάσεων λοιμωδῶν. γ΄.) διὰ παρασίτων ζώων „καὶ φυτῶν. δ΄.) διὰ φλεγμονῆς. ε΄.) δι’ ἐκβλαστήσεων τοῦ συνεκτικοῦ ἵστοῦ „(κίρρωσις). Ὀλίγαι ὅμως ἐλπίδες ὑπάρχουν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰς ἀσθε- „νείας εἰς τὰς ὁποίας αἱ κύριαι βλάβαι φαίνονται εἰς τὰ κύτταρα τῶν ὀργά- „νων καὶ τῶν ἰστών.”.

Ὁ Sir Armand Ruffer ἐσπούδασε πρὸ πάντων τὰς μομίας τῶν Μου- σείων: Ἀλεξανδρείας καὶ Καΐρου. Ὁ δὲ Elliot Smith καὶ οἱ συνεργάται του Wood Jones καὶ Derry, συνέλεξαν μέγαν ἀριθμὸν σκελετῶν καὶ μο- μιῶν ὅλων τῶν ἐποχῶν τῆς Ἀνω Αἰγύπτου, κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς Αἰγυπτια- κῆς Κυβερνήσεως ὀργανωθείσαν Ἐπιτροπὴν τοῦ 1907, πρὸς διάσωσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν, ἐπαπειλουμένων ἐκ τῆς πλημ- μύρας τοῦ ὑδροφράκτου τοῦ Ασσουάν. Ὁ Fouquet ἤδη ἀπὸ τοῦ 1889, ὁ Morgan, ὁ Lortet καὶ ὁ Guillard προσέφερον πολυτίμους συμβολὰς εἰς τὴν παλαιο-παθολογίαν τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου.

Τὸ πλεῖστον τῶν βλαβῶν αἱ ὁποῖαι παρατηρήθησαν ἐπὶ σκελετῶν, ἀπο- καλύπτουν χρονίαν ἀρθρίτιδα, πρὸ πάντων δὲ ὑπὸ μορφὴν παραμορφωτι- κῆς σπονδυλίτιδος, τῆς ὁποίας ἡ ἑδρα τῆς ἐκλογῆς ἦτο ἡ ὀσφυακὴ μοῖρα, ἐνῶ ἡ χρονία ἀρθρίτις προσέβαλλε κατὰ προτίμησιν τὸ γόνυ. Ἡ σχετικὴ συ- χνότης κατὰ φύλον δὲν ἐγένετο δυνατὸν νὰ καθορισθῇ. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι καὶ ἡ νεότης ὑπέφερον ἐξ αὐτῆς.

Ἡ αἰτία τῆς μεγάλης διαδόσεως τῆς παθήσεως ταύτης ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ παραμένει ἄγνωστος. Κατὰ τὸν Ruffer πιθανὸν ἡ χρονία ἀρθρίτις νὰ ἦτο κοινὴ καὶ εἰς ἄλλας χώρας, ὅπως καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον.

Αἱ ἐξ αὐτῆς βλάβαι ἦσαν ἐνίοτε τόσον μεγάλαι, ὥστε ἐπέφερον πλήρη ἀναπηρίαν. Ἀλλ’ ἡ ὑπαρξίς τοιούτων βλαβῶν, εἶναι ἡ καλλιτέρα ἀπόδειξις τοῦ ὑψίστου πολιτισμοῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἔφθασαν οἱ Ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι καθ’ ὅσον, ὡς γνωστόν, αἱ βλάβαι τὰς ὁποίας περιέγραψεν ὁ Ruffer, δὲν ἀνα- πτύσσονται εἰς λαὸν λιτοδίαιτον καὶ ἀπολίτιστον.

Ἐξετάφῃ σκελετὸς νάνου ἀχονδροπλαστικοῦ τῆς προδυναστικῆς ἐποχῆς. Εἰς διαφόρους δὲ Φαραωνικὰς νεκρουπόλεις ἀνευρέθησαν καὶ ἄλλοι τοιοῦ- τοι σκελετοὶ διαφόρων δυναστειῶν.

Οἱ ὀδόντες ὅπως καὶ τὰ ὀστᾶ ἐσπουδάσθησαν μετὰ τῆς μεγαλειτέρας προσοχῆς ὑπὸ τοῦ Ruffer καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Elliot Smith.

Εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν Ἀρχαιότητα αἱ ἀνωμαλίαι τῶν ὀδόντων, ὅσον ἀ- φορᾷ τὴν θέσιν, τὴν ὑφὴν καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ἦσαν σπάνιαι. Ἡ τε- ρηδὼν τῶν ὀδόντων παρατηρεῖται εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, ἡ αἰτία ὅμως τῆς σχετικῆς ταύτης συχνότητος εἶναι ἄγνωστος.

Τὰ δεδομένα τοῦ Tourah, παρουσιάζουν μικρὰν ἀναλογίαν κατὰ τὴν

προδυναστικήν ἐποχήν. Κατὰ τὸν Elliot Smith ὅμως, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς κατασκευῆς τῶν Πυραμίδων, αἱ τερηδόνες τῶν ὀδόντων καὶ τὰ φατνιακὰ ἀποστήματα ἦσαν τόσον συχνὰ εἰς τοὺς νέους τῆς ἀριστοκρατίας, ὅσον δὲν παρατηροῦνται σήμερον εἰς τὴν Εὐρώπην, ἂν καὶ δὲν εἶναι σπάνια εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις, ἄγνωστα δὲ εἰς τοὺς παῖδας. Ἀποστήματα φατνιακὰ ἢ περιφατνιακὰ ὑπῆρξαν καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς. Τὸ πλεῖστον δὲ ἦσαν δευτεροπαθῆ κατόπιν διαπυθείσης περιτονίτιδος, λίαν διαδεδομένης, αἰτίας τῆς πτώσεως τῶν ὀδόντων, ἐλάχιστα δὲ ὠφείλοντο εἰς τερηδόνα.

Συριλιδικούς ἢ ραχιτικούς ὀδόντας δὲ ἀνεῦρον μέχρι τῆς Κοπτικῆς ἐποχῆς συμπεριλαμβανομένης.

Εἰς τοὺς Αἰγυπτίους ἀπέδωκαν μεγάλην ἐπιδεξιότητα εἰς τὴν ὀδοντοϊατρικὴν τέχνην. Πράγματι δέ, ὅπως λέγει ὁ Ruffer, ἡ βαρύτης πολλῶν βλαβῶν ποὺ ἀνευρέθησαν post mortem — βλαβῶν αἱ ὁποῖαι ἀναμφιβόλως θὰ ἦσαν ὀδυνηρόταται καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ καταπραῦνθοῦν εὐκόλως — ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ὀδοντοῖατροὶ ἐπενέβαινον σπανιώτατα, ἂν ὅχι οὐδέποτε. Τέλος δὲν ὑπάρχει οὐδεμία προσθετικὴ ὀδοντοϊατρικὴ ὑπὸ τοὺς Φαραῶ.¹⁾

**

Ἡ ἱστολογικὴ ἐξέτασις τῶν αἰμοφόρων ἀγγείων ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ruffer νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀρτηριοσκληρώσεως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ. “Δὲν δυνάμεθα λέγει νὰ ἀμφιβάλωμεν περὶ τῆς ἀποτιτανώσεως τῶν ἀρτηριῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἀκριβῶς τῆς αὐτῆς φύσεως, ὅπως ἐκείνη ποὺ παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, δηλαδὴ ὅτι αὕτη ἀκολουθεῖ τὸ ἀθήρωμα. Φρονεῖ δὲ ὅτι οἱ Ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ὑπέφερον ὅσον καὶ ἡμεῖς ἀπὸ ὁμοίας βλάβας. Ἐπὶ πλεον, ἂν λάβωμεν ὑπ’ ὄψει ὅτι ἐκ τῶν ἐξετασθεισῶν ἀρτηριῶν ἐλάχισται εὐρέθησαν ὑγιεῖς, φαίνεται ὅτι αἱ ἀλλοιώσεις αὗται ὑπῆρξαν τόσον συχναὶ πρὸ 3.000 ἐτῶν ὅσων καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ αἰτία τῆς processus ταύτης μᾶς διαφεύγει. Ὁ καπνὸς δὲν ἦτο τότε ἐν χρήσει, ἡ δὲ σύφιλις ἀναμφιβόλως ἦτο ἄγνωστος. Τὸ οἰνόπνευμα πιθανὸν νὰ ἔπαιζεν ἓνα ἀτομικὸν ρόλον, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὡς κοινωνικὸς παράγων, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Αἰγυπτιακὸς λαὸς ἦτο ἐγκρατής. Ἡ μεγάλη κρεωφαγία, ἡ ὑπερβολικὴ ἐργασία, ἡ καταβολὴ τοῦ ὁργανισμοῦ συνεπείᾳ ἀτάκτου ζωῆς δὲν ἐφαρμόζονται γενικῶς εἰς τοὺς Αἰγυπτίους. Ἡ ἀρτηριακὴ ὑπέρταση παρατηρεῖται σήμερον εἰς μέγαν βαθμὸν ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου ἐσημειώθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σημαντικῶς οἱ αἰφνήδιοι θάνατοι.

Οἱ νεώτεροι ἀναγνωρίζομεν ὥς κυρίως παράγοντας τῆς ὑπερτάσεως ταύτης: τὴν συφιλίδα, τὴν παχυσαρκίαν (ὀφειλομένην συνηθέστερον εἰς τὴν κατάρχησιν τροφῶν), τὴν κατάρχησιν τοῦ καφέ, τοῦ τεύου, τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν κτλ. Πλὴν ὅμως τῆς παχυσαρκίας οἱ λοιποὶ παράγοντες δὲν δύνανται νὰ δικαιολογήσουν τὴν αἰτιολογίαν τοῦ ἀρχαίου ἀθηρώματος.

1) Πρβλ. Ἱστορία τῆς Ὀδοντιατρικῆς καὶ στοματολογίας ὑπὸ Λυκούργου Χ. Κόκκορη, σελ. 7 καὶ ἐξῆς.

* *

Ἡ σπουδὴ τῶν μομιῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη μᾶς ἐπλούτισε καὶ μὲ ἀρκετὰς ἄλλας ἀνακαλύψεις τῶν ὁποίων θὰ ἀναφέρωμέν τινας.

Ὁ Ruffer ἀνεῦρε μέγαν ἀριθμὸν ὧν ἀποτιτανωμένων τῆς βιλαργίας (Bilharzia haematobia), κειμένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ὕψος τῶν εὐθέων σωλήνων τῶν νεφρῶν (tubes droites) εἰς μομίας τῆς XX Δυναστείας. Ἐν συνεργασίᾳ δὲ μετὰ τοῦ Ferguson περιέγραψεν ἐπὶ ἄλλης μομίας τῆς αὐτῆς Δυναστείας ἐξάνθημά τι “προσομοιάζον πρὸς τὸ τῆς εὐλογίας,, γνῶμην ἀμφισβητηθεῖσαν, ἄλλως τε, ὑπὸ τοῦ Unna. Εὗρηκεν ἐπίσης ἐντὸς τῶν νεφρῶν μομίας τινος τῆς XVIII Δυναστείας πολλαπλᾷ ἀποστήματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν ὁποίων ἢ πέριξ ἀνευρέθησαν βάκιλλοι βοραχεῖς, εὐθεῖς, χρωονύμενοι εὐκόλως δι’ αἵματοξιλίνης καὶ βασικῆς ἀνιλίνης (3.000 ἔτη μετὰ τὴν ταρίχευσιν), ἀλλὰ μὴ χρωονύμενοι κατὰ Gram. “Ὁμοιάζουν πρὸς τὸ σημερινὸν κολλοβακτηρίδιον,,.

* *

Ὁ Flinders Petrie, ἀνεῦρεν εἰς προδυναστικὸν σκελετὸν ὀγκώδεις οὖρικους λίθους. Οἱ πνεύμονες μομίας τινὸς τῆς XX Δυναστείας παρουσιάζουν ὅλα τὰ σημεῖα τῆς διαχύτου ἀνθρακώσεως. Ἄλλη μομία τῆς αὐτῆς Δυναστείας παρουσιάζει προσφύσεις πλειρικὰς σαφεῖς ἀμφιπλεύρους, τὰς ὁποίας ὁ Ruffer δὲν διστάζει νὰ διαγνώσῃ ὡς πνευμονίαν καταλήξασαν εἰς τὸ στάδιον τῆς ἥπατώσεως, συμφώνως πρὸς τὴν ἱστολογικὴν καὶ βακτηριολογικὴν ἐξέτασιν τῶν πνευμόνων. Ἐπὶ πνεύμονος μομίας τινὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς, παρατηρήθησαν πύκνωσις μετ’ ἐξιδρώματος φατνιακῆς τῆς κάτω μοίρας αὐτοῦ καὶ βάκιλλοι ὥρειδεῖς μὴ χρωονύμενοι κατὰ Gram, εἰς μεγάλην ποσότητα. Ὁ Ruffer ἐπίστευσεν ὅτι πρόκειται περὶ πνευμονικῆς πανώλους.

* *

Ὁ Elliot Smith καὶ ὁ Ruffer, περιέγραψαν τὸ 1910 τὴν μομίαν ἱερέως τινὸς τοῦ Ἀμμωνος τῆς XXI Δυναστείας (1.000 π. Χ.), ἣτις παρουσιάζει Πόττειον κακὸν (Mal de Pott) μετὰ μεγάλης παρεκκλίσεως τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ μέγα ἀπόστημα συνεπείᾳ συμφορήσεως τοῦ δεξιοῦ ψόα, ὅπου συνηθροίσθη τὸ πῦον, προερχόμενον ἐκ φυματικῶν ἀλλοιώσεων τῶν ὀσφυϊκῶν σπονδύλων. Οὐδὲν ὅμως μικρόβιον ἀνεκάλυψαν.

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω μομίας καὶ ἄλλα περιστατικὰ Ποττείου κακοῦ ἤχθησαν εἰς φῶς. Μομία τις τῆς XII Δυναστείας, ὅπως καὶ ἄλλη τοῦ Φαραὸ Siphah, τῆς XIX Δυναστείας, παρουσιάζουν ραιβοποδίαν.

Ἡ παχυσαρκία κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μομιῶν ἦτο συχνὴ καὶ πολλάκις μεγάλη, τοῦλάχιστον εἰς τὴν εὐποροῦσαν τάξιν, πρᾶγμα σπουδαιότατον, καταδεικνύον ὅπως φρονεῖ ὁ Ruffer, ὅτι πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων τούτων δὲν ἀπέθνησκον συνεπείᾳ φθινάδος τινὸς νόσου, ὅπως ἡ φυματίωσις, ἀλλὰ συνεπείᾳ ὀξείας τινος νόσου.

* * *

Ὁ Elliot Smith εὗρε τὸ 1901 λίθον τῆς κύστεως εἰς προϊστορικὸν καὶ προδυναστικὸν τάφον τοῦ χωρίου El. Amrah παρὰ τὴν Ἄβυδον. Ὁ τάφος οὗτος — καθὼς ἀπέδειξεν ὁ διάσημος καθηγητὴς τοῦ Καΐρου — εἶναι κατὰ πολλοὺς αἰῶνας προγενέστερος τοῦ Μενῆ, πρώτου βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὅστις κατὰ τὸν καθηγητὴν Petrie ἐβασίλευσε περὶ τὰ 4.800 π. Χ.

Ἀνεκαλύφθη δὲ εἰς τὴν λεκάνην τοῦ σκελετοῦ παιδὸς τινος 15 - 16 ἐτῶν. Εἶναι κίτρινος καὶ ἡ ἐπιφάνειά του κοκκιώδης. Κατὰ τὴν διατομὴν του παρουσίασεν ἓνα πυρῆνα καὶ ἓνα περιβλήμα. Ὁ πυρὴν ἀποτελεῖται ἀπὸ οὐρικὸν ὀξύ, καθ' ὅσον διαλύσεις καυστικῆς ποτάσεως διέλυσε τεμάχιον αὐτοῦ, τὸ δὲ περιβλήμα ἀπὸ ὀξαλικὴν ἄσβεστον καὶ φωσφοροῦχον ἀμμωνιακομαγνήσιον. Κατὰ τὸν Shattock, ὅστις ἐμελέτησε τὸν λίθον τοῦτον, τὸ ὄν τῆς βιλαργίας δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν του.

Φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναμείνωμεν τὴν παρουσίαν τοῦ ὀξαλικοῦ ὀξέος εἰς λίθον τοιαύτης φύσεως εἰς ἓνα παιδί 15 - 16 ἐτῶν, ἀφοῦ σήμερον ἡ ἀναλογία τῆς συχνότητος τῶν ὀξαλικῶν λίθων, ἀνέρχεται εἰς 70 τοῖς 100 ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἄλλ' ἐὰν οἱ Αἰγύπτιοι τῆς ἐποχῆς τοῦ Φαραὸς ἐτρέφοντο μὲ δημητριακοὺς καρποὺς καὶ ἀλευροῦχα, οἱ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἦσαν πρὸ πάντων κυνηγοί, καὶ ἡ φυτικὴ διατροφή τῶν μὲν ἢ σαρκικὴ τῶν δέ, ἐξηγεῖ τὴν διαφορὰν τῆς συνθέσεως τῶν λίθων.

Ὁ Shattock εὗρεν εἰς τάφον τῆς δευτέρας Δυναστείας, κατὰ δύο χιλιάδας ἔτη περίπου μεταγενέστερον τοῦ ἀνωτέρω, λίθον ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀνθρακικὴν, φωσφορικὴν καὶ ὀξαλικὴν ἄσβεστον, παρὰ τὸν δεύτερον ὀσφυϊκὸν σπόνδυλον, ἐξ οὗ συνεπέραναν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νεφρικοῦ λίθου. Ἡ ἐξωτερικὴ διαμόρφωσίς του συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς διαγνώσεως ταύτης.¹⁾

* * *

Μεταξὺ καὶ ἄλλων ἀνακαλύψεων τῆς Αἰγυπτιακῆς παλαιο - παθολογίας, ἀναφέρομεν: τὴν ὕδροκεφαλίαν, τὴν φαλάκραν συχνοτάτην εἰς τὸν ἄνδρα καὶ ἀρκετὰ διαδεδομένην μεταξὺ τοῦ γυναικείου φύλου, τοὺς ἀκροχορδόνas,

1) Ἐν τούτοις μετ' ἐπιφυλάξεως πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν διάγνωσιν ταύτην, ὡς ἀποδεικνύεται ἔκ τινος περιστατικοῦ λίθου ἀνακαλυφθέντος εἰς τὴν ρινικὴν κοιλότητα τῆς μομίας τοῦ ἱερέως τοῦ Ἀμμωνος (XXI Δυναστεία τῶν Θηβῶν, 1000 π. Χ.). Οὐδεμία ἀμφιβολία, λέγει ὁ καθηγητὴς Elliot Smith, ὅτι ὁ ταριχευτὴς συναντήσας ἓνα ἀσύνηθες σῶμα δὲν ἔρριπεν αὐτό, ἀλλ' ἐφρόντισε νὰ τὸ διαφυλάξῃ. Πράγματι δὲ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον ὅτι ὅποιονδήποτε μέρος νεκροῦ τινος περιήρχετο εἰς τὴν κατοχὴν τινος, οὗτος ἦτο ἐκτεθειμένος εἰς τὰς βασκανίας τὰς ὁποίας τὸ διπλοῦν του, δηλαδὴ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀποθανόντος, ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπ' αὐτοῦ. Οὕτω παρατηρεῖ τις ἀνατέμνων πολλάκις μομίας μικρὰ δεματάκια ἀπὸ τρίχας τῆς κεφαλῆς ἢ τοῦ γενείου, τὰς ὁποίας ἐξύρυσεν ὁ ταριχευτὴς κατὰ τὴν ταρίχευσιν. (Πρβλ. *Encyclopedie d' Urologie*, τοῦ A. Pousson καὶ E. Desnos, Τόμ. Α, σελ. 4).

τὰ ἔλκη, τὰ δερματικὰ ἐξανθήματα, τὸν λειχήνα. Ἐπίσης περίπτωσιν σκοληκοειδίτιδος, παρατηρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

Ἀναφέρομεν ἐπίσης περίπτωσιν ἁρθριτικῶν τόφων εἰς γέροντά τινα καὶ ὀστεοσάρκωμα τοῦ ὁστέου, παρατηρηθὲν ὑπὸ τοῦ Ruffer, ἐπὶ τινος μομίας μεταγενεστέρας τῆς Φαραωνικῆς ἐποχῆς.

Τέλος ἐπιφυλάσσομεν διὰ τὴν σπουδὴν τῆς χειρουργικῆς πλουσίας καὶ πολυτίμους παλαιο - παθολογικὰς μαρτυρίας, σχετικῶς μὲ τὰ κατάγματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἡ τέχνη καὶ ἡ ἱατρικὴ

Ἄλλη πολύτιμος καὶ αὐθεντικὴ πηγὴ πληροφοριῶν εἶναι τὰ διάφορα σχεδιογραφήματα, ἀνάγλυφα, εἰδώλια κτλ. παριστῶντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πρόσωπα παραμορφωμένα, ἀνακαλυφθέντα εἰς διάφορα μέρη.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Sir Armand Ruffer καὶ ὁ W. R. Dawson θὰ εἶναι οἱ κυριώτεροι καλλιτεχνικοὶ ὁδηγοί μας.

Ἀνέκαθεν, οἱ Φαραῶν καὶ οἱ εὐγενεῖς τῆς Αἰγύπτου, ἠὺχαριστοῦντο νὰ διατηροῦν εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν νάνους ἢ ἄλλα δύσμορφα πρόσωπα. Τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο καὶ περίεργον αἴσθημα διεδόθη, ἄλλως τε, ταχύτατα. Ἡ Ἑλλάς, ἡ Ρώμη, ἔπειτα ὁ Μεσαίων κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Σταυροφορῶν, ἡ Ἀναγέννησις εἶχον καὶ αὗται τοὺς νάνους τῶν καὶ τοὺς εὐνοουμένους καμπούρηδες.

“Οἱ νάνοι, τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, γράφει κάπου ὁ Edgar Poe, ¹⁾ ἦσαν τόσον συνήθεις εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν βασιλέων, ὅπως καὶ οἱ τρελλοί, πολλοὶ δὲ τῶν μοναρχῶν δὲν εἴξευραν νὰ περάσουν τὰς ἡμέρας των—αἱ ἡμέραι των, ὥς γνωστόν, εἶναι πολὺ μεγαλείτεροι εἰς τὰς Αὐλὰς παρὰ ἀλλαχοῦ—ἂν δὲν εἶχαν κοντὰ τοὺς καὶ ἓνα γελωτοποιὸν γιὰ νὰ τοὺς κάνῃ νὰ γελοῦν καὶ ἓνα νάνον μὲ τὸν ὅποιον νὰ γελοῦν.”

Τοὺς μονάρχας ἐμιμοῦντο οἱ μεγάλοι ἄρχοντες. Ὁ Ραφαήλ, ὁ Τίτιανός, ὁ Montegua, ὁ Veronese, ὁ Carpaccio, ὁ Velasquez ²⁾ καὶ ἄλλοι μεγάλοι καλλιτέχναι δὲν ἀπηξίωσαν ν’ ἀπαθανάτισουν εἰς τοὺς πίνακάς των τὴν μορφὴν των. Καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀκόμη, δυνάσται τινὲς τῆς Ἀνατολῆς διατηροῦν τὴν συνήθειαν ταύτην, μερικοὶ δὲ εὐνοούμενοί των ἐξασκοῦν πραγματικὴν ἐπ’ αὐτῶν ἐπιρροήν.

Ἡ ἀρχαιότης εἶχε τοὺς διασήμους νάνους τῆς. Ἀναφέρονται δὲ ἰδίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς τῶν Συβαριτῶν καὶ ἐκαλοῦντο τότε “σκωπαῖοι”,

1) Edgar Poe, Nouveau contes étranges.

2) Γνωστοὶ εἶναι οἱ πίνακές του: Ὁ νάνος τοῦ Φιλίππου Δ΄. τῆς Γαλλίας καὶ ὁ νάνος Σεβαστιανὸς ντὲ Μόρα.

ἐνῶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα τοὺς ὠνόμαζον συνήθως “στίλπωνας”.¹⁾

* * *

Εἰς τὰς καλλιτέρας συγχρόνους ἐργασίας, πυγμαῖοι καὶ νάνοι θεωροῦνται σχεδὸν συνώνυμοι. Οἱ ἀρχαῖοι ὅμως Αἰγύπτιοι διέκρινον τοὺς πυγμαίους ἀνθρώπους ἀνήκοντας εἰς μικρὰν φυσιολογικὴν φυλὴν, ζῶσαν εἰς μυστηριώδεις χώρας τῆς Αὐτικῆς Ἀφρικανικῆς ἡπείρου, διαμονὴν τῶν νεκρῶν “χώραν τῶν πνευμάτων”, ἀπὸ τοὺς νάνους παθολογικὰ ὄντα καταγόμενα ἐκ τοῦ λαοῦ.

Τὴν ὑπαρξιν λαῶν νάνων ἐν Ἀφρικῇ ἀναφέρουν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος πλεῖστοι συγγραφεῖς, ὅπως: ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Πλίνιος καὶ ἄλλοι, ἀλλ’ αἱ πληροφοροίαι τῶν εἶναι τόσον ἀσφαρεῖς καὶ συγκεχυμέναι, ὥστε μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐθεωροῦντο ὡς ἀνήκοντες εἰς τὴν μυθολογίαν. Κατόπιν ὅμως τῶν τελευταίων ἐρευνῶν (ἀπὸ τοῦ 1870 καὶ ἐντεῦθεν) ὁπότε ἐγένετο ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ ἐξερευνητοῦ G. Schweinfurt ἡ ἀνακάλυψις φυλῆς Πυγμαίων ἐν τῇ Κεντρικῇ Ἀφρικῇ τῶν καλουμένων Ἀκκα καὶ Τικκετίκων, ἡ ὑπαρξίς τῶν δὲν διαμφισβητεῖται πλέον.²⁾

Οἱ πυγμαῖοι εἶναι συμμετρικοί, ἐνῶ οἱ νάνοι εἶναι κατ’ ἀρχὴν ἀσύμμετροι. Κατ’ ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τοὺς νάνους καὶ τοὺς γίγαντας, οἱ ὅποιοι δὲν ἀποτελοῦν διακεκριμένας τυχὸν ομάδας τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχομεν φιλάς μικροσώμους καὶ μακροσώμους ἀπλῶς. Βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Πυγμαίων εἶναι κατ’ ἐξοχὴν τὸ μικρὸν ἀνάστημα³⁾ μὲ περιορισμένον πλάτος ποικι-

1) Ἐξ Ἑλλάδος ἡ συνήθεια μετεδόθη εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου περὶ τὰ τέλη τῆς Δημοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς Αὐτοκρατορίας κάθε Ρωμαῖος πλούσιος ἐθεώρει ὑποχρέωσιν νὰ διατηρῇ εἰς τὸν οἶκον του, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Ἰνδικὰ σπάνια πτηνὰ του, τὰ παγόνια τῆς Μηδικῆς καὶ τοὺς σκύλους τῆς Μελίτης, καὶ ἓνα νάνον.

Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος ἀναφέρει δύο ἐκ τῶν μικροσκοπικῶν τούτων ἀνθρωπίσκων τῆς ἐποχῆς του, τὸν Κονώπαν καὶ τὴν Ἀνδρομέδιαν, τῶν ὁποίων τὸ ἀνάστημα δὲν ὑπερέβαινε τοὺς δύο πόδας καὶ μίαν παλάμην (88 $\frac{1}{4}$ ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου).

Εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Τιβερίου ἀναφέρονται ἐπίσης νάνοι, γνωστὸν δὲ ὅτι ὁ Δομιτιανὸς ὠργάνωσε κατὰ τινα ἐορτὴν ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ, ἀγῶνας πάλης νάνων πρὸς γυναῖκας. Εἰς τὴν Αὐλὴν δὲ τοῦ Ἡλιογαβάλου, ὑπῆρχον τόσοι νάνοι, ὥστε ὁ διάδοχος του Ἀλέξανδρος Σεβήρος ἐδώρησε μίαν δωδεκάδα ἐξ αὐτῶν εἰς διαφόρους μεγιστᾶνας.

Καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἐπίσης ἀναφέρονται νάνοι πρὸς διωσκέδασιν τῶν βασιλέων καὶ τῶν πλουσίων. Περίφημος εἶναι ὁ γνωστὸς Δένδρις γελωτοποιὸς τῆς Αὐλῆς τοῦ Θεοφίλου Β'. (829 — 842) “παρακεκοιμμένον ἀνδράριον”, ὅπως καλεῖται ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Λογοθέτου, καὶ τὸν ὅποιον ὁ Κεδρηνὸς παρομοιάζει πρὸς τὸν Ὀμηρικὸν Θεοσίτην.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ τοὺς μετέπειτα χρόνους νάνους ἀπαντῶμεν εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς Αὐλὰς τῆς Δύσεως. Πρῶτος ὁ Λουδοβίκος XIV (1643—1715) κατήγγησεν ἐν Γαλλίᾳ τὸ ὑπουργημα τοῦ “νάνου τοῦ βασιλέως”, καθὼς καὶ τὸ τοῦ “τρελλοῦ”.

2) Ἀπὸ τοῦ 1699 ἤδη ὁ Edward Tyson διὰ τοῦ συγγράμματός του: A pathological Essay concerning the Pygmies of the Ancients, εἶχεν ἀποκαλύψῃ τὴν πλάνην τῶν συγγραφέων, οἵτινες συγχέουν νάνους καὶ πυγμαίους.

3) Τὸ μέσον ὕψος τῶν ἀνδρῶν μὲν μόλις φθάνει 1 μ. 40 τῶν δὲ γυναικῶν οὐδέποτε ὑπερβαίνει τὸ 1 μ. 30.

λίας, ἐπίσης ὁ μικρὸς κορμὸς καὶ τὰ βραχέα ἄκρα, ἡ μεγάλη κεφαλὴ κατὰ κανόνα, ἡ προμετωπία καὶ ἡ ἔλλειψις ὑπεροφρῶν τόξων, ἡ βραχυρρινία, ἔντονος πλατυρρινία καὶ χαμαιρρινία, ἡ προγναθία μετ' ἀντιθέτου ὀρθογενείας καὶ γενικῶς αἱ οὖλαι τρίχες.

* * *

Ὁ Ruffer ἐξήτασε μετὰ προσοχῆς ἑκατοντάδας παραστάσεων ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων τῆς Αἰγύπτου, χωρὶς νὰ ἀνακαλύψῃ κανένα πραγματικὸν πυγμαῖον. Ἀντιθέτως, οἱ εἰς τοὺς τάφους ἀπεικονιζόμενοι νάνοι εἶναι πάντοτε τυπικὰ παθολογικὰ δείγματα. Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Dawson θὰ ὑπῆρχον καὶ ἀπεικονίσαις τινὲς Πυγμαίων, γνώμη ἀληθοφανεστάτη, ἐὰν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ ἰδίου Ruffer, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς μετέφερον ἀπὸ τὴν “χώραν τῶν πνευμάτων”.

Τὸ Μουσεῖον τοῦ Καΐρου κατέχει χάλκινον ἀγαλμάτιον Πυγμαίου. Ἡ σιλουέττα του εἶναι χονδροειδής, ἀλλ' εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς τοῦ καλλιτέχνου ἦτο νὰ παραστήσῃ ἓνα ἀφρικανὸν πυγμαῖον. Ὁ καλλιτέχνης παρέστησεν ὑπερβολικῶς τὴν προεξοχὴν τῆς κοιλίας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὀμφαλοῦ, τὰ ὁποῖα εὗρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὰς ἀπισχναμένας πλευρὰς καὶ τὰς προεξεχούσας κλεῖδας. Ἡ γελοία ἰδέα τὸν ὠδήγησε νὰ κατασκευάσῃ τὴν ρῖνα γρουπὴν καὶ τὸ στόμα λοξόν, ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Νέγρου εἶναι σαφῶς ἔκδηλα.

Εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς Βουβάστεως (παρὰ τὸ σημερινὸν Ζαγαζί), ἀνάγλυφόν τι τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Osorkon τοῦ Β', τῆς XX Δυναστείας (874-853 π. Χ.) παρίστα τρεῖς πυγμαῖους. Εἶναι φανερόν ὅτι οὗτοι δὲν εἶναι νάνοι ἀχονδροπλαστικοί, μολονότι δὲ μικροῦ ἀναστήματος (ἡ κορυφὴ τῆς κεφαλῆς των φθάνει ἀκριβῶς εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὤμου τῶν Αἰγυπτίων τῆς αὐτῆς ἐποχῆς) τὰ σώματά των εἶναι κανονικώτατα, ἄνευ παθολογικῆς παραμορφώσεως, καὶ μόνον καταφαίνεται ἐλαφρὰ τις τάσις πρὸς στεατοπυγίαν.

Προσωπογραφίαι ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν τάφων, εἰδώλια καὶ ἀγάλματα νάνων ἀχονδροπλαστικῶν ὑπάρχουν πολυάριθμα. Κατὰ τὰς γενικὰς γραμμάς, οἱ νάνοι οὗτοι ἀπεικονίζονται πιστότατα: σῶμα μυῶδες καὶ κοντόχονδρον, μέλη βραχέα, μεγάλη κεφαλὴ, πολλάκις κνήμαι τοξοειδεῖς ἐνίοτε δὲ καὶ κἄποιος βαθμὸς λορδώσεως. Τὸ ἀνάστημά των φθάνει τὸ ὕψος τῆς ζώνης τῶν συνήθων ἀνθρώπων τῶν αὐτῶν σκηνῶν. Ἀναμφιβόλως ἔνεκα τῶν παραμορφώσεων εἰς τὰς ὁποίας τὸ σῶμά του ἐκτίθεται κατὰ τὴν γέννησιν, τὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς ποικίλλει κατὰ πολὺ. Ἄλλοτε εἶναι φυσιολογικὸν ἢ δολιχοκέφαλον, ἄλλοτε δὲ εἰς βαθμὸν πολὺ μυτερόν μὲ τὸ ἰνὸν ἄλλοτε στρογγύλον καὶ ἄλλοτε τετράγωνον καὶ γωνιῶδες.

Οἱ νάνοι οὗτοι εὗρίσκονται πλησίον τῶν κυρίων των ἢ φροντίζουν περὶ τῶν εὐνοουμένων ζώων των, περιφέροντες λ.χ. λαγωνικὸν ἢ κρατοῦντες πίθηκον διὰ τινος σχοινίου. Ἐνίοτε ἐπιδίδονται εἰς ἔργα χρυσοχοΐας καὶ κο-

σηματοποιίας. Ὑπάρχουν δὲ περισσότεροι ἄνδρες παρὰ γυναῖκες. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐν τούτοις ἡ ἀχονδροπλασία εἶναι συνηθεπτέρα εἰς τὸ γυναικεῖον φύλον.

Οἱ ἀχονδροπλαστικοὶ νάνοι εἶχον, ἐννοεῖται, μαγικὴν δύναμιν, καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, εἰς τὰ περίεπτά των οἱ Αὔγυπτιοι ἔδιδον τὴν μορφήν των. Ἀπεικονίζοντο ἐπίσης εἰς τοὺς ἑξορκισμοὺς καὶ τὸ “βιβλίον των νεκρῶν”. Οἱ δύσμορφοι θεοὶ Βὲς ἢ Βιζού, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ἐξελληνισμένον ὄνομα Βησᾶς ἢ Βήσας καὶ Φθαῖ, εἶχον ἑξομοιωθῇ, ὁ μὲν πρῶτος πρὸς νάνον ραχιτικόν, ὁ δὲ δεύτερος πρὸς ἀχονδροπλαστικόν, ἀδίκως κατὰ τὸν Ruffer. Κατὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, ἡ Αἰγυπτιακὴ Ἀρχαιότης κατέφευγεν ἐπίσης εἰς τὰς ὑπηρεσίας τῶν γιγάντων, διότι εἰς τοὺς τάφους ἔχουν ἀνάστημα ἀνώτερον κατὰ ἓνα πόδα τοῦλάχιστον τῶν λοιπῶν συντρόφων των, χωρὶς ἡ τάξις των νὰ δικαιολογῇ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀναστήματος, σύμφωνα μὲ τὴν ἀφελῇ μέθοδον κοινὴν εἰς ὅλους τοὺς πρωτογόνους λαοὺς.

Πλὴν τούτων συναντῶνται καὶ ἄλλαι δυσμορφίαι ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ τέχνῃ.

Ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν τάφων τοῦ Beni-Hassan, τῶν XI καὶ XII Δυναστειῶν (περὶ τὰ 2.000 π. X.), δύο νέοι ἄνδρες παρουσιάζουν τυπικὰς περιπτώσεις ραιβοπόδων. Ἐπίσης παρουσιάζουν διπλὴν ραιβοποδίαν οἱ νάνοι τοῦ τάφου El-Amarna, τῆς XVIII Δυναστείας (περὶ τὰ 1.400 π. X.).

Τρία περιστατικὰ Ποττείου κακοῦ ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγυπτιακῇ τέχνῃ. Εἰς τὸ ἓνα, ἀνακαλυφθὲν εἰς τινα τάφον τοῦ Beni-Hassan (XI-XII Δυναστεία, περὶ τὰ 2.000 π. X.), ἡ χαρακτηριστικὴ παραμόρφωσις κατέχει τὴν κάτω αὐχενικὴν χώραν καὶ τὴν ἄνω ραχιαίαν. Τέλος εἰς Θήβας, εἰς τινα τάφον τῆς XIX Δυναστείας, κηπουρός τις ἀντλῶν ὕδωρ δι’ ἀνυψωτῆρος, παρουσιάζει πάθησιν Ποττείου κακοῦ χαρακτηριστικὴν.

Στήλη τις τῆς XVII Δυναστείας μᾶς παρουσιάζει κνήμην τινὰ νεανίου ἀρκετὰ βραχεῖαν μετὰ μεγάλης ἀτροφίας τῶν μαλακῶν μορίων καὶ ραιβοποδίας. Ἡ θέα του ὑπενθυμίζει τὴν νωτιαίαν παιδικὴν παράλυσιν.

Τὸ ἄγαλμα τοῦ Kheti (τῆς Μέσης Αὐτοκρατορίας περὶ τὰ 2.000 π. X.) παρουσιάζει καταφανῶς τὴν παχυσαρκίαν, τὴν συνάθροισιν ἐπιμελῇ καταλαμβανούσης τὸν θώρακα καὶ τὴν κοιλίαν.

Ἄλλο ἄγαλμα τοῦ Φαραὼ Menthuhotpe (περὶ τὰ 2.000 π. X.) παρουσιάζει σαφῶς τὴν ἑλεφαντίασιν τῶν κάτω ἄκρων. Ὁ ραχιτισμὸς τόσον συχνὸς σήμερον ἐν Αἰγύπτῳ, δὲν ἀφῆκεν οὐδὲν ἵχνος παλαιο-παθολογικὸν εἰς τὴν κατάστασιν τῶν σημερινῶν ἑρευνῶν. Μόνον καλλιτεχνικαὶ τινες παραστάσεις ἀποδεικνύουν τὴν ὑπαρξίν της κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Πρόσωπόν τι μὲ κάποιον βαθμὸν ὑδροκεφαλίας, παρουσιάζει τὰ κάτω ἄκρα λίαν παραμορφωμένα μὲ κνήμας τοξοειδεῖς χαρακτηριστικὰς καὶ πλατυποδίαν. Νάνός τις ἄλλου τάφου τοῦ Beni-Hassan ἔχει τοὺς πόδας τοξοειδεῖς. Τὸ πελματικὸν τόξον δὲν ὑπάρχει. Ἡ κοιλία προεξέχει. Μόνον ὁ ὄγκος τῆς κεφαλῆς ἐνταῦθα εἶναι φυσιολογικός.

Πολυάριθμα εἰδώλια τῆς Μέσης Αὐτοκρατορίας, παριστῶσι γυναῖκας μὲ παχειὰ ἰσχία καὶ παχεῖς μηροὺς ἐστιγματισμένας εἰς τὰς κνήμας καὶ τὸ ἐφήβαιον, τὰ ὅποια θεωροῦν συνήθως ὡς στεατοπυγῇ.

Ἡ περίφημος βασίλισσα “Βασίλισσα τοῦ Punt,, ἀνάγλυφος ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ τῆς Deir καὶ Bahri, εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Καΐρου, μὲ στήθος, ὦμους καὶ βραχίονας πλατεῖς καὶ μυῶδεις, τοὺς μαστοὺς ὀλίγον ἀνεπτυγμένους καὶ τοὺς μηροὺς καὶ τὰς κνήμας παχείας καὶ πλαδαρὰς εἰς ὕψιστον βαθμόν. Ἡ λόρδωσις εἶναι ἐκδηλωτάτη. Τὸ ἀνάστημά της εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τοὺς περὶ αὐτὴν ἀνθρώπους. Ἡ διάγνωσις τῆς παθολογικῆς καταστάσεως τοῦ ἀξιοσημειώτου τούτου προσώπου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς θεωρίας: νανισμόν ἀχονδροπλαστικόν (Richer), γυναῖκα τῆς φυλῆς τῶν Βοσχιμίων (Bordier), στεατοπυγίαν, ἀχονδροπλασίαν μετὰ στεατοπυγίας (J. Guiart), νηματίασιν (filariose) Τέλος ὁ W. R. Dawson γράφει: “Ὁ Dr J. B. Hurry μὲ ὑπαινίχθη ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦτο φαίνεται παριστάνον κάποια σπάνια ἀσθένεια, καθ’ ἣν εὑρίσκουν μίαν σοβαρὰν λόρδωσιν καὶ μίαν ἄλλην διαταραχὴν γνωστὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα *adiposis dolorosa*, ἡ νόσον τοῦ Dercum. Κατὰ τὴν νόσον ταύτην ὑπάρχουν μεγάλα ἀποθέματα λίπους εἰς διάφορα μέρη τοῦ σώματος. Ἐὰν ἡ εἰσήγησις αὕτη—εἶναι ἀπλὴ τις ὑπόθεσις—ἀπεδεικνύετο, τότε ἡ βασίλισσα Punt θὰ παρεῖχε τὴν πρώτην περίπτωσιν τῆς παθήσεως ταύτης τὴν ὁποίαν μνημονεύει ἡ Ἱστορία,,.

Ἐν συμπεράσματι, λεπτότης παρατηρήσεως, ὑπερβολικῆ πιστότης τῆς ἀναπαραστάσεως, τεχνικὴ ἐπιδεξιότης, ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους καλλιτέχνας νὰ κληροδοτήσουν εἰς τὰς μελλούσας γενεὰς σπουδαιότατα παθολογικὰ περιστατικά, τῶν ὁποίων τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ δὲν ἡλλοιώθησαν κατὰ τὴν διαδρομὴν τῶν αἰώνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Ἡ χειρουργικὴ

Τὰ μνημεῖα, ἡ παλαιοπαθολογία καὶ οἱ πάπυροι προσέφεραν πολυτιμότητα καὶ σπουδαιοτάτας μαρτυρίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς χειρουργικῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ, πρὸ πάντων δὲ μετὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ περιφήμου ἔκτοτε παλύρου τοῦ Edwin Smith.

Πολλαὶ παραστάσεις τοῦ τάφου ἀνωτέρου τινὸς ὑπαλλήλου τῆς VI Δυναστείας (περὶ τὰ 2,500 π. Χ.) ἀνακαλυφθεῖσαι ὑπὸ τοῦ γάλλου Αἰγυπτιολόγου Βίκτωρος Loret ἐν τῇ νεκρουπόλει τῆς Σακκαρά¹⁾ εἶναι διδακτικώταται.

1) Περίφημος νεκρούπολις τῆς Μέμφιδος, δυτικῶς τῶν ἐρειπίων της. Ἐκτείνεται ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον εἰς μῆκος 7 χιλιομέτρων, μὲ πλάτος ποικίλλον ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμὰς 500—1500 μέτρα, περιέχει δὲ παντὸς εἶδους μνημεῖα Φαραωνικὰ τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Αὐτοκρατορίας.

Τὸ ἄνω φάτνωμα τῆς ἀριστερᾶς πύλης παριστᾷ ἀτελῇ τινι εἰκόνα καὶ δυσνοήτου σημασίας. Κάτω ἀπεικονίζονται δύο ἐγχειρήσεις: ἀριστερὰ ἐπὶ τῆς παλάμης τῆς χειρός, δεξιὰ δὲ εἰς τὸν πόδα. Ὁ ἕνας τῶν πιασχόντων διαμαρτύρεται: “Τελείωνε καὶ ἄφησέ με νὰ φύγω.” Ὁ ἄλλος παρακαλεῖ: “Μὴ μὲ κάνης νὰ πονῶ τόσο!.” Τὰ μαχαίρια εἶναι ἀπὸ χαλκόν, ἴσως ἀπὸ λίθον, ἀλλ’ ὅχι πυρίτην.

Τὸ ἄνω μέρος τῆς πύλης εἶναι σπασμένο. Δεξιὰ παριστάνει προφανῶς τὴν σχάσιν ἀποστήματος τοῦ αὐχένος. Ὁ χειρουργὸς καθήμενος ἐπὶ τινος πλίνθου διὰ νὰ εἶναι σταθερώτερος, κρατεῖ τὴν κεφαλὴν τοῦ πιασχοντος μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ δεξιὸν τοῦ ἐγχειρίζει. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἀριστερᾶς ομάδος φαίνεται ἀβεβαία. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χειρουργὸς ἀνοίγει ἀπόστημά τι τοῦ γόνατος. (W. M. Müller).

Τὸ σπουδαιότερον μέρος εἶναι ἡ κάτω εἰκὼν, ἀναπαριστῶσα δύο περιτομάς. Οἱ περιτεμνόμενοι δὲν εἶναι μικροὶ παῖδες 6 - 8 ἐτῶν, ἀλλὰ τέλειοι ἄνδρες. Τὸ ἐργαλεῖον τῆς περιτομῆς εἶναι ἕνας χάλιξ. Ὁ χειρουργὸς κάθεται στὰ πισινά του πρὸ τοῦ μέλλοντος νὰ περιτομηθῇ. Μόνον ἕνας ἐξ αὐτῶν ὑποβαστάζεται ὑπὸ τινος βοηθοῦ ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ὑπῆρχε καὶ ἄλλη σκηνὴ περιτομῆς δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Chabas τῷ 1861, προερχομένη ἐκ τινος ναοῦ τῶν Θηβῶν. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο πολὺ ἀκρωτηριασμένον, δὲν ὑπάρχει σήμερον. Ἦτο μεταγενέστερον καὶ ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τῆς XIX Δυναστείας περὶ τὰ 1.300 π. Χ.

Γυμνόν τι ἄγαλμα τοῦ ἱερέως Anisatha, τῆς V Δυναστείας (περὶ τὰ 2.700 π. Χ.) παριστᾷ αὐτὸν περιτμημένον.

Τὰ διάφορα ταῦτα μνημεῖα καθορίζουν ἄρα τὴν πρακτικὴν τῆς περιτομῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τῆς τρίτης π. Χ. χιλιετηρίδος, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι αὕτη εἶναι Αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἡροδότου,¹⁾ τοῦ Διοδώρου Σικελιώτου, τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου.

Ὁ G. Elliot Smith εὑρεν ὅλους τοὺς ἄνδρας τῆς νεκρουπόλεως Nagad-dêr τῆς V Δυναστείας περιτμημένους, πρᾶγμα ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περιτομὴ ἦτο λίαν διαδεδομένη.

Ἡ περιτομὴ ἐτελεῖτο ἐπίσης καὶ ἐπὶ τῶν παρθένων διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν νυμφῶν καὶ τῆς ἀποκοπῆς τῆς κλειτορίδος. Ὁ Στράβων λέγει, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι περιτέμνουν ἀγόρια καὶ κορίτσια.²⁾ Ἐν τούτοις δὲν ἔχομεν οὐδε-

1) “... μούνοι πάντων ἀνθρώπων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτάμνονται ἀπ’ ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ αὐτοὶ ὁμολογέουσι παρ’ Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι..... Αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὁκότεροι παρὰ τῶν ἐτέρων ἐξέμαθον· ἀρχαιότατον γὰρ δὴ τι φαίνεται εἶναι. Ὡς δὲ ἐπιμισγόμενοι Αἰγύπτῳ ἐξέμαθον, μέγα μοι καὶ τότε τεκμήριον γίνεται. Φοινίκων ὁκόσοι τῇ Ἑλλάδι ἐπιμίσγονται, οὐκέτι Αἰγυπτίους μιμούνται (κατὰ τὰ αἰδοῖα), ἀλλὰ τῶν ἐπιγινομένων οὐ περιτέμνουσι τὰ αἰδοῖα.” (Ἡροδότου, Β, 104).

2) “... καὶ τὰ θήλεα ἐκτέμνειν, ὅπερ καὶ τοῖς Ἰουδαίοις νόμιμον.” (Στράβωνος, XVII, 824).

Ὁ Ἀέτιος (Βιβλ. XVII, κεφ. 105) περιέγραψε τὴν μέθοδον τῆς περιτομῆς τῶν παρθένων ὑπὸ τὸ ὄνομα “νυμφοτομία”.

μίαν κατηγορηματικὴν ἀπόδειξιν τῆς συνηθείας ταύτης κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ἐποχὴν.

Ἐπὶ πολὺ ἠθέλησαν νὰ θεωρήσουν τὴν περιτομὴν ὡς ὑγιεινὸν μέτρον, ὅπως λ. χ. ὁ Ἡρόδοτος καὶ ἄλλοι. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι αὕτη εἶχε θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ἐφαρμοζομένη ὡς καθαγιαστικὴ τοῦ γενετήσιου βίου πράξις. Ὅπως παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, τὰ γεννητικὰ ὄργανα ἐθεωροῦντο ὡς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς, τὸ νὰ θυσιάσῃ δέ τις εἰς τὴν θεότητα ἓνα μέρος τοῦ εὐγενεστέρου ὁργάνου του, ἀπετέλει πολὺτιμον προσφορὰν. Ἡ περιτομή, ἄλλως τε, ἐθεωρεῖτο ὡς σημεῖον εὐγενείας, οἱ δὲ Φαραὼ οὐδέποτε ἐδέχοντο εἰς τὴν τράπεζάν των, παρὰ μόνον πρόσωπα περιτμημένα.

* * *

Ἡ λιθοτομία φαίνεται ὅτι δὲν ἐξετελεῖτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν. Ἴσως διότι σπανίως κατέφευγον εἰς αὐτήν, ἢ, πολὺ πιθανώτερον, διότι ἡ ἐγγείρησις αὕτη ἦτο ἄγνωστος. Ὁ καθηγητὴς Maspero, ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ οὐδεμιᾶς μομίας ἀνεῦρε περιναϊκὴν οὐλὴν ἢ τοῦ ὑπογαστρίου. Οὐλαὶ παρατηροῦνται συχνὰ ἐπὶ μομιῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αὗται εἶναι συνέπεια λιθοτομίας, ὅπως καὶ ἡ ὑπαρξίς οὐλῶν, κατὰ τὴν ὁσφυϊκὴν χώραν, δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ νεφροτομία ἔχει ἀρχαίαν καταγωγὴν.

* * *

Ὁ εὐνουχισμὸς διενεργεῖτο ἐπίσης ἐν Αἰγύπτῳ, ἐπεβάλλετο δέ, κατὰ τὸν Διόδωρον Σικελιώτην, ὡς τιμωρία κατὰ τοῦ βιάζοντος ἐλευθέραν τινὰ γυναῖκα. Οἱ Φαραὼ εἶχον τοὺς εὐνούχους των. Πολλὰ δὲ μομίαι παρουσιάζουν τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦτον.

Εἰς τὰ Φαραωνικὰ μνημεῖα, σπανιώτατα ἀπαντῶμεν ἵχνη εὐνουχισμοῦ.

Ὁ Larrey, εἰς τὴν “Ἱστορικὴν καὶ χειρουργικὴν ἔκθεσίν του τῆς ἐκστρατείας τῆς Ἀνατολῆς”,¹⁾ διηγεῖται: “... Εἰς τὰς ὁροφὰς καὶ τὰ τοιχώματα τῶν ναῶν τούτων (τῶν Θηβῶν, Τεντύρων, Καρνάκ καὶ Λούξοι), βλέπει τις ἀνάγλυφα παριστῶντα μέλη κομμένα δι’ ὁργάνων πολὺ ἀναλόγων πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς χειρουργικῆς χρησιμοποιούμενα σήμερον διὰ τοὺς ἀκρωτηριασμούς. Τὰ ἴδια ταῦτα ὄργανα ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὰ ἱερογλυφικά...”. Ἀλλὰ τὰ κομμένα αὐτὰ μέλη καὶ ὄργανα τοῦ Larrey, ἀπλούστατα εἶναι σημεῖα τοῦ ἱερογλυφικοῦ ἀλφαβήτου, ἔκτοτε δὲ ἡ πλάνη τοῦ διασήμου χειρουργοῦ παρ’ οὐδενὸς ἐπανελήφθη ὡς ἀπόδειξις τῆς ἐκτελέσεως ἀκρωτηριασμῶν ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ.

Κατὰ τὸν Μανέθωνα, ὁ δεῦτερος Φαραὼ τῆς XII Δυναστείας Ἀμενεμχάτ, ἐφρονεύθη ὑπὸ τινος εὐνούχου. Εἰς κείμενον τῆς πυραμίδος τοῦ Οὐνᾶ

1) Relation historique et chirurgicale de l'Expédition d'Orient, Paris, 1805, σελ. 45, σημειώσεις.

ὁ ὜ρος ἀναφέρεται ὡς ἀποσπάσας τοὺς ὄρχεις τοῦ Σέτ (Τυφῶνος). Ἐπίσης εἰς τὸ “Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος,” βιβλίον τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ὜ρος θεωρεῖται ὡς εὐνουχίσας τὸν Τύφωνα. Εἰς δὲ τὸν Πτολεμαϊκὸν πίνακα τοῦ Ἐδφοῦ, ὁ ὜ρος παρίσταται κρατῶν θριαμβευτικῶς ὡς τρόπαιον τὰ αἰδοῖα τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Σέτ.

Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ πρόκειται περὶ πλήρους εὐνουχισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀποκοπῆς μόνον τοῦ πέους. Ὁ πλήρης εὐνουχισμὸς παρίστατο ἱερογλυφικῶς διὰ τοῦ φαλλοῦ καὶ τῶν ὄρχεων, ὅπως βλέπομεν εἰς τοὺς παπύρους. Ἐν γένει παρὰ τοῖς Φαραωνίταις ἡ ἔκφρασις Χέμ-τ (= εὐνοῦχος) ἐθεωρεῖτο ὑβριστική. ¹⁾

* * *

Ὁ τρυπανισμὸς ἢ ἀνάτρησις τοῦ κρανίου, εἶναι ἐνδιαφέρον ζήτημα, ἀλλὰ καὶ ἀκανθῶδες συνάμα. Ἡ ἐγχείρησις αὕτη ἐξετελεῖτο φαίνεται κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, κατὰ δὲ τὸν Morgan “οἱ νεολιθικοὶ . . . ἀφήρουν δίσκους ἐκ τῶν κρανίων καὶ προέβαινον εἰς τὸν τρυπανισμόν αὐτῶν, ὅχι πρὸς θεραπευτικὸν σκοπὸν, ὅπως ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀποσπάσουν φυλακτά. Τοὺς δίσκους τούτους διατρυπῶντες ἐκρεμοῦσαν εἰς τὸν λαιμόν των ὡς φυλακτά.”

Κατὰ τὴν κοινῶς παρὰδεδεγμένην γνώμην ἡ ἐγχείρησις αὕτη ἐξετελεῖτο ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐπὶ τοῦ προβάτου πρὸς καταπολέμησιν τῆς διστομιάσεως (κοινῶς κλαπάτσας) βραδύτερον δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐφήρμοσε τὴν κτηνιατρικὴν ταύτην μέθοδον καὶ εἰς τοὺς ὁμοίους τοῦ κυρίως πρὸς ἀνακούφισιν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιμόνου κεφαλαλγίας, ὀφειλομένης εἰς ἀγνώστους αἰτίας. Κατὰ δεύτερον δὲ λόγον πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν παρασχίδων κατάγματός τινος τοῦ κρανίου . . . Ὁ καθηγητὴς Broca ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς γνώμης, καθ’ ἣν ἡ χειρουργικὴ αὕτη ἐπέμβασις ἐγίνετο ἐπὶ νέων ἐπιληπτικῶν ἢ φρενοβλαβῶν, πρὸς ἀπαλλαγὴν των ἀπὸ τοῦ “κακοῦ πνεύματος.”

Ὅπως βλέπομεν ὑπάρχει μεγάλη διχογνωμία μεταξὺ τῶν συγγραφέων. Τὰ ὀστεοφυλακεῖα καὶ αἱ μομίαι τῆς Αἰγύπτου ἀπέδειξαν ἀριθμὸν τινα καταγμάτων τοῦ κρανίου διὰ ρήξεως, ἀλλ’ ὅπως ἀναφέρει ὁ Ruffer, οὐδεμία περίπτωσις τρυπανισμοῦ ἐδημοσιεύθη, πλὴν κρανίου τινος χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ 200 π. Χ. Εἰκὼν τις τοῦ τάφου Beni-Hassan, ἀνερχομένη εἰς ἄνω τῶν 3.000 ἐτῶν, ἀπεικονίζει ἐγχείρησιν τινα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη ὅτι πρόκειται περὶ τρυπανισμοῦ. Ὅριστικῶς δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν τὸν τρυπανισμόν τοῦ κρανίου ὡς λίαν ὑποπτον ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ μαρτυρία τοῦ παπύρου τοῦ Edwin Smith: Ἐπὶ παρουσίᾳ λέγει, “κατάγματος τοῦ κρανίου ὑπὸ τὸ δέρμα—8 περιστατικὰ—ὁ συγγραφεὺς συμβουλεύει νὰ ἀνοίγωμεν τὸ κτυπημένο μέρος πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν παρασχίδων...”

1) Πλειότερα βλέπε: Dr Richard Millant, Les Eunuques à travers les âges, Paris, 1908.

**

Ἡ παλαιο - παθολογία προσέφερε πλουσίας ἀποδείξεις ἐπὶ τῶν καταγμάτων τῶν ἄκρων. Τὰ τοῦ μηροῦ ἦσαν συχνότατα. Γενικῶς ἐθεραπεύοντο, ἀλλὰ μὲ ἀτελῇ ἀνάταξιν καὶ πλημμελῇ πόρῳσιν. Ἀντιθέτως τὰ κατάγματα τοῦ ἀντιβραχίου εἶχον θαυμάσια ἀποτελέσματα. Τὰ κατάγματα ταῦτα, συνηθέστερον δὲ τοῦ ἀριστεροῦ πήχεως, ἦσαν συχνότατα ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Τὸ πλεῖστον δ' ἐξ αὐτῶν ἐλήρχοντο, ὅπως λέγει ὁ Elliot Smith, συνεπεία ἀμέσου τραυματισμοῦ ἐπὶ τοῦ ὑψουμένου βραχίονος εἰς χειρονομίαν ὑπερασπίσεως. Καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν, τὸ μεμονωμένον κάταγμα τοῦ πήχεως ἐθεραπεύετο μὲ μικρὰν ἢ καθόλου μετατόπισιν καὶ σμίκρυνσιν (κοινῶς κόντεμα).

Ἀντιθέτως εἰς κάταγμα τι τῶν δύο ὁστῶν τοῦ ἀντιβραχίου, ἀνακαλυφθὲν εἷς τι προϊστορικὸν νεκροταφεῖον ἐν Νουβίᾳ, ὁ Elliot Smith παρέτήρησε σημαντικὴν μετατόπισιν τῶν ὁστῶν, τύλωμα ὑπερτροφικόν, σημεῖα κατὰ τὸν Sir William Macewen "ἐλλείψεως ἀκινησίας, τῆς διαρρήξεως τοῦ περισστέου καὶ τῆς βραδύτητος τῆς συγκολλήσεως,,.

Ἐὰν κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους οἱ Αἰγύπτιοι μετεχειρίζοντο νόρθας (κοινῶς καλωμωτὴν), εἶναι ζήτημα εἰς τὸ ὅποιον δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος, λέγει ὁ Elliot Smith.

Κατὰ τὴν Φαραωνικὴν ὥμως ἐποχὴν, τὰ κατάγματα ἐθεραπεύοντο δι' ἐφαρμογῆς καλαμωτῆς, ὃ δὲ Elliot Smith ηὐτύχησε νὰ ἀνεύρῃ πολλὰ καλαμωμένα κατάγματα ἐπὶ τόπον. Τὰ πρῶτα ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὴν νεκροῦ - πολιν τῆς Naga-ed-dêr τῆς V Δυναστείας, περὶ τὰ 2.600 π. Χ. Ἐν ἐξ αὐτῶν ἀφορᾷ κάταγμα τῆς διαφύσεως τοῦ δεξιοῦ μηροῦ, σχεδὸν εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς, παρὰ τινι κόρῃ 14 περίπου ἐτῶν. Τὸ θρυσθὲν μέλος συνεκρατεῖτο διὰ 4 καλαμωτῶν —ξύλα πλατεῖα ἄνισα καὶ εὐθραυστα —κεκαλυμμένων μετὰ προσοχῆς διὰ τινος ταινίας αἱ ὁποῖαι ἔφθανον ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ κατάγματος μέχρι τοῦ κάτω γόνατος. Δύο ταινίαι δεμέναι διὰ χαλαροῦ κόμβου, ὃ ἕνας ἄνωθεν καὶ ὁ ἄλλος κάτωθεν τοῦ γόνατος συνεκράτουν τὰς καλαμωτάς. Τὸ ὅτι αἱ καλαμωταὶ αὗται ἦσαν ἐντελῶς ἄχρηστοι, ὥς στήριγμα τοῦ θρυσθέντος μέλους ἢ ὥς παρακωλύον τὴν τάσιν τῶν μυῶν τοῦ μηροῦ, τοῦτο εἶναι προφανὲς ἐκ πρώτης ὄψεως. Ὁ μόνος σκοπὸς τῶν ἤτο, φαίνεται, νὰ ἀκινητοποιήσουν τὴν ἄρθρωσιν τοῦ γόνατος, διὰ τοῦ μέσου δὲ τούτου ἐξησφαλίζετο ἀκινησία τις τοῦ μέλους.

Ἡ ἄλλη συσκευὴ (appareil) ἀφορᾷ κάταγμα τῶν δύο ὁστῶν τοῦ ἀριστεροῦ ἀντιβραχίου. Ὁ πῆχυς εἶναι θρυσμένος ὀλίγον κάτω, ἢ δὲ κερκὶς ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ μέσου τῆς διαφύσεώς των. Ἐπρόκειτο περὶ κατάγματος τινος ἀνοικτοῦ, διότι εὗρέθη κολλημένον εἰς τὸν πῆχυν ξαντὸν ἀπὸ φυτικὰς ἴνας κηλιδωμένον ἀπὸ αἷμα. Τρία τεμάχια φλοιοῦ ξηροῦ (πιθανῶς ἀκακίας) καὶ δέσμη ἀχύρου ἀγροστοειδοῦς τινος ἐσχημάτιζον πλήρη θήκην τοῦ ἀντιβραχίου, ἀρχομένην ἕνα δάκτυλον κάτωθεν τῆς ἄνω ἄκρας τῆς κερκίδος

καὶ φθάνουσιν μέχρι τῆς καρπικῆς ἀρθρώσεως περικλειομένης ἐν μέρει.

Ὁ Elliot Smith ἀνεκάλυψε ἐπίσης συσκευὴν ἐφηρμοσμένην ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἀντιβραχίου τοῦ Φαραὼ Siphah τῆς XIX Δυναστείας. Φρονεῖ δὲ ὅτι ἀπὸ ἀπόψεως κινητοποιήσεως, τὰ ἐξαρτήματα τῆς συσκευῆς τοῦ ἄνω μέλους παρουσιάζουν ἀντίθεσιν πρὸς τὰ τοῦ μηροῦ, παρέχοντα εὐνοϊκότερα ἀποτελέσματα. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν καταγμάτων τοῦ ἀντιβραχίου, τὰ ὅποια ἐσπούδασε, συνήντησε μίαν μόνην περίπτωσιν καθυστερήσεως τῆς συγκολλήσεως τῆς κερκίδος καὶ μίαν μόνην διαπύησιν, μολονότι τὰ κατάγματα ταῦτα, ἔνεκα τῆς ἀμέσου αἰτίας, ὑπῆρξαν πολλῶς ἀνοικτά.

Ἐκ τῶν μακρῶν μελετῶν τοῦ ὁ Elliot Smith κατέληξεν εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ ἀντίληψιν τῆς θεραπείας τῶν καταγμάτων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. «Οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι χειρουργοί, λέγει, μετεχειρίζοντο περισσοτέρας τῶν δύο καλαμωτῶν καὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ σχηματίζουν ἓνα ἐπικάλυμμα προστατευτικὸν περὶ τὸ παθὸν μέλος πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐκ τῶν ἔξω κακώσεων μᾶλλον, παρὰ πρὸς συγκράτησιν τῶν ἀκρίπτων ὀστεωδῶν θραυσμάτων εἰς ἀκριβῆ θέσιν, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλειτέρων κινδύνων ἐσωτερικῆς ἀφορμῆς».

**

Οἱ πάπυροι τέλος εἶναι πηγὴ πληροφοριῶν ἐπὶ διαφόρων παθήσεων χειρουργικῆς φύσεως.

Τὰ ἐγκαύματα εἶναι τὸ ἀντικείμενον πολυαρίθμων μαγικῶν τύπων καὶ ποικίλων συνταγῶν εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Λονδίνου καὶ τὸν πάπυρον τοῦ Ebers, ὅπου τὸ περὶ θεραπείας τῶν ἐγκαυμάτων κεφάλαιον ἀρχίζει ἀπὸ τὴν σελίδα 67 καὶ τελειώνει εἰς τὴν σελίδα 70.

Τὰ ἀναγραφόμενα φάρμακα κατανέμονται κατὰ τινὰ μέθοδον πρὸς χρῆσιν πέντε ἡμερῶν. Μεταξὺ δὲ καὶ ἄλλων φαρμακευτικῶν οὐσιῶν βλέπομεν τὸ μέλι, τὰ ἔλαια καὶ τὰ λίπη, ἐφαρμοζόμενα πάντοτε ὡς ἔμπλαστρα. Συναντῶμεν ἐπίσης καὶ φαρμακευτικὰς συνταγὰς κατὰ τῶν τραυμάτων καὶ τῶν δηγμάτων.

Τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ παλύρου τοῦ Ebers, ἀφιερωμένον εἰς τὴν «Σπουδὴν τῶν διαφόρων ὄγκων τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ σώματος» κατέχει τὰς σελίδας 106—110. Ἐξετάζει δὲ μετὰ τινῶν λεπτομερειῶν δεκαπεντάδα περίπου κλινικῶν περιπτώσεων, τῶν ὁποίων θὰ παραθέσωμεν τινάς.

Καὶ πρῶτον τὴν περιγραφὴν τοῦ λιπώματος. «Σπουδὴ τοῦ λιπώδους ὄγκου. Ὅταν εἰς οἶονδήποτε μέρος τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, ἀνακαλύψῃς ἓνα λιπώδη ὄγκον, κινητὸν ὑπὸ τοὺς δακτύλους σου καὶ ὑποτρέμοντα, τότε λέγε: «Αὐτὸ εἶναι ἓνα λίπωμα. Θὰ τὸ θεραπεύσω».

Ἡ βουβωνοκὴλη διαγιγνώσκεται ὡς ἑξῆς: «Ἐξέτασις τοῦ ὑπὸ τὸ δέρμα ὄγκου καὶ κατὰ τὸ χαμηλότερον μέρος τῆς κοιλίας. Ὅταν εὐρίσκῃς ὄγκον ὑπὸ τὸ δέρμα εἰς τὸ χαμηλότερον μέρος τῆς κοιλίας, πρὸς τὰ ἄνω τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, θέσε τοὺς δακτύλους σου ἐπ' αὐτοῦ, ἐξέτασε τὴν κοιλίαν καὶ ψηλάφησέ την. Προσπάθει νὰ σμικρύνῃς τὸν ὄγκον (κατὰ γράμ-

μα: νὰ τὸν ἀδειάσῃς ἀπὸ τὴν τροφήν του). Ὁ χειρισμὸς οὗτος προκαλεῖ ναυτίαν. Τότε λέγε: «Εἶναι ἓνας ὄγκος ὑπὸ τὸ δέρμα τῆς κοιλίας του».

Εἰς τὴν σελίδα 107 δύο παραστατικαὶ περιγραφαὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ ἀνεύρυσμα τῶν μεγάλων ἀγγείων τῶν μελῶν. Ἀλλαχοῦ εἰς τὴν σελίδα 51 περιγράφεται τὸ αὐχενικὸν ἀπόστημα, ἀκριβέστατον ἐν τῇ συντομίᾳ του. «Ἐὰν ἐξετάζῃς, γράφει, ἄνθρωπον, ποὺ ἔχει πρήξιμο εἰς τὸν αὐχένα, ποὺ αἰσθάνεται πόνους εἰς τοὺς ὤμους του καὶ τὴν κεφαλὴν, ποὺ ἔχει τὸν λαιμό του δύσκαμπτον καὶ βαρύν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἴδῃ τὴν κοιλίαν του, καὶ εἶναι σὰν παράλυτος, τότε λέγε: «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔχει ἓνα ὄγκον εἰς τὸν αὐχένα».

Τὰ τελευταῖα περιστατικὰ εἰλημμένα ἐκ τοῦ παπύρου τοῦ Ebers, χάρις εἰς τὰς ἀκριβεῖς πληροφορίας των ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως, θὰ μᾶς χρησιμεύσουν ὥς μετὰβασις νὰ ἐξετάσωμεν τὸν περίφημον πάπυρον τοῦ Edwin Smith, ὅστις ἀπὸ τώρα θὰ μᾶς φανῇ ὀλιγώτερον μεμονωμένος εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ χρόνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith

Ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith ἀνεκαλύφθη ὑπὸ Φελλάχων τὸ 1861 εἰς τινα τάφον τῶν περιχώρων τῶν Θηβῶν, ἡγοράσθη δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὑπὸ τοῦ Ἀμερικανοῦ Αἰγυπτιολόγου Edwin Smith. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐδωρήθη ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του εἰς τὴν Ἱστορικὴν Ἑταιρείαν τῆς Νέας Ὑόρκης, τὸ δὲ χειρόγραφον ἐδημοσιεύθη μόλις τὸ 1930 ὑπὸ τοῦ J. H. Breasted, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου.

Ὁ πάπυρος οὗτος ἔχει μῆκος 4 μ. 68. Μία ὅμως τοῦλάχιστον στήλη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ χειρογράφου ἐχάθη, εἰς τρόπον ὥστε δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν τὸ ἀρχικόν του μῆκος εἰς πέντε τοῦλάχιστον μέτρα. Ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ 12 φύλλα συνήθους διαστάσεως (περίπου 0 μ. 40), τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον δυστυχῶς εἶναι κατεστραμμένον. Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας φέρει 17 στήλας μὲ 397 σειρὰς ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας 5 μὲ 92, ὅλας εἰς ὀριζοντίους γραμμάς. Αἱ στήλαι τοῦ εἶναι ὕψους 28-29 ἑκατοστομέτρων. Ἡ σύνταξις τοῦ εἶναι ἱερατικοῦ χαρακτῆρος, αἱ δὲ ἐπιγραφαὶ τῶν κεφαλαίων καὶ αἱ πρῶται λέξεις τῶν παραγράφων εἶναι γραμμέναι δι' ἐρυθρᾶς μελάνης.

Ἐκ τῆς γραφῆς τοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ χειρόγραφον ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Ὑξῶς. ¹⁾ Κατὰ τὸν Breasted, εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ παπύρου

1) Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ὑξῶς εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οἱ κατὰ τὸν XII αἰῶνα π. Χ. εἰσβαλόντες εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ κατακτήσαντες αὐτὴν Ἀσιατικοὶ λαοί. Τὸ ὄνομα Ὑξῶς προῆλθεν ἐκ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Χικ - σασιού, τὸ ὁποῖον οἱ Ἕλληνες διέπλασαν εἰς Ὑκουσσός ἢ Ὑξῶς. Εἰδικώτερον τοὺς λαοὺς τούτους ἀπεκάλουν Μενατιοῦ ἤτοι ποιμένας ἢ Σατιοῦ, ἤτοι τοξότας. Οἱ Ὑξῶς εἶχον κατορθώσει νὰ καταλάβουν τὸ Δέλτα τοῦ Νείλου μὲ τὴν Μέμφιδα, τὴν Ἀβαριν καὶ τὴν Τάνιν, ἐνῶ ἡ Ἄνω Αἴγυπτος παρέμενεν εἰς χεῖρας τῶν ἐντοπίων εὐγενῶν. Μετὰ δύο αἰώνων κυριαρχίαν, ἐξεργάγη ἐπα-

Ebers κατὰ μίαν τοῦλάχιστον γενεάν, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότης μιᾶς χρονολογίας ἀκόμη ἀρχαιοτέρας. Τέλος ὁ πάπυρος οὗτος φαίνεται ἀνερχόμενος εἰς τὸν XVII αἰῶνα π. Χ. Ἄλλ' ὥς ἐκ τοῦ περιεχομένου του εἶναι ἀκόμη ἀρχαιότερος. Ὁ καθηγητὴς Breasted φρονεῖ ὅτι ἡ πραγματεία αὕτη τῆς χειρουργικῆς ἐγράφη ὑπὸ τὴν Ἀρχαίαν Αὐτοκρατορίαν (3.000-2.500 π. Χ.), προβάλλει δὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ ἀρχικὸν κείμενον πιθανὸν νὰ εἶναι ἔργον τοῦ περιφήμου Ἱμχοτέπ, θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

Ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith περιλαμβάνει τρία μέρη διακεκριμένα:

α'.) Αἱ 17 στήλαι τῆς προσθίας ἐπιφανείας περιλαμβάνουν 48 περιστατικά, ἀφορῶντα νοσήματα τῆς ἐξωτερικῆς παθολογίας εἰς 377 σειράς.

β'.) Αἱ τρεῖς καὶ ἡμίσεια στήλαι τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας περιέχουν διαφοροὺς ἐπιδόξας εἰς 65 σειράς.

γ'.) Τὸ χειρόγραφον τελειώνει μὲ ἓνα ἀπόσπασμα βιβλίου τινὸς ἐπιγραφομένου: "Ἀρχὴ τοῦ βιβλίου πρὸς μεταμόρφωσιν ἑνὸς γέροντος εἰς εἰκοσαετῇ νεανίαν".

Τὸ τελευταῖον τοῦτο δελεαστικὸν κεφάλαιον συνετάχθη ὑπὸ ἄλλου τινος γραφέως κατὰ τι βραδύτερον.

Ὡς βλέπομεν τὸ ὄνειρον τοῦτο τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ὁργανισμοῦ ἀπὸ σκόλησεν ἀνέκαθεν τὴν ἀρχαιότητα. Ὁ πολὺς Βορονὼφ ἔσχε τοὺς προδρόμους του.

Τὸ χειρουργικὸν μέρος ἀποτελεῖ ἓνα δοκουμεντόν ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος ἀπὸ ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Πολλὰ σημεῖα εἶναι ἄξια σημειώσεως.

α'.) Πρόκειται περὶ περιπτώσεων νοσημάτων καὶ ὄχι περὶ ἀπλῆς ἀναγραφῆς συνταγῶν, ἡ δὲ ἔκθεσις ἐκάστης περιπτώσεως ἐκτίθεται κατὰ τρόπον λογικὸν καὶ ἀμετάβλητον.

β'.) Τὰ διάφορα περιστατικὰ ἐκτίθενται κατὰ τὴν τοπογραφίαν αὐτῶν. Ὁ συγγραφεὺς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς καὶ ἐξετάζει κατὰ σειράν τὰς λοιπὰς χώρας μέχρι τῶν ποδῶν.

γ'.) Ἐκάστης χώρας τὰ διάφορα νοσήματα ἐξετάζονται ἀναλόγως τῆς βαρύτητος αὐτῶν.

Ἡ αὐστηρὰ αὕτη μέθοδος εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς ἄλλους παπύρους.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἀνατομικῆς ἀξίας τοῦ ἔργου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σημαντικώτατα χαρακτηριστικά: λεπτότης κλινικῆς παρατηρήσεως, συμπέρασμα καὶ λογικὴ θεραπεία, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον καὶ ἄνευ ἐφαμίλλου.

Τὰ 48 περιστατικὰ πραγματεύονται τὰ ἑξῆς:

α'.) 1-10, περὶ κεφαλῆς (κρανίου).

νάστασις κατὰ τῶν Ὑξῶς συνεπεία τῆς ὁποίας, κατόπιν σφοδροτάτων ἀγώνων διαρκεσάντων ἐπὶ αἰῶνα περίπου, τὰ ὑπολείμματα τῶν ξένων κατακτητῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς τὴν Συρίαν.

- β'.) 11-14, περὶ τῆς ρινός.
 γ'.) 15-17, περὶ τῆς γναθιαίας χώρας.
 δ'.) 18-22, περὶ τῆς κροταφικῆς χώρας.
 ε'.) 23-27, περὶ τοῦ ὠτός, τῶν χειλέων καὶ τοῦ πώγωνος.
 στ'.) 28-33, περὶ τοῦ λάρυγγος καὶ τοῦ λαιμοῦ.
 ζ'.) 34-38, περὶ τῆς ὠμιαίας χώρας καὶ τῶν ὠμων (κλείς καὶ ὠμοπλάτη).
 η'.) 39-47, περὶ τοῦ θώρακος καὶ τῶν μαστῶν.
 θ'.) 48, περὶ τῆς σπονδυλικῆς στήλης (ἀτελής).

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἡ ἐξέτασις ἐξηκολούθει μέχρι τῶν κάτω ἄκρων, ἀλλ' ὁ ἡλίθιος γραφεύς, "ἔσταμάτησεν, ὅπως λέγει ὁ καθηγητὴς Breasted, εἰς τὸ μέσον τῆς περιγραφῆς, εἰς τὸ μέσον τῆς σειρᾶς, εἰς τὸ μέσον τῆς φράσεως,, προτιμήσας τὸν μόλυβδον τῶν μαγικῶν ἐπωδῶν ἀπὸ τὸν χρυσὸν τῆς κλινικῆς παρατηρήσεως,,.

"Ἐκαστον τῶν περιστατικῶν περιλαμβάνει πάντοτε: τὸν τίτλον, ἔπειτα τὴν περιγραφὴν τῶν συμπτωμάτων, τὴν διάγνωσιν, τὴν θεραπείαν, τὴν πρόγνωσιν καὶ τέλος σχόλιά τινα. Ἡ πρόγνωσις διατυποῦται ὡς ἑξῆς:

α'.) "Πρόκειται περὶ ἀσθενείας ποὺ θὰ θεραπεύσω,,.

β'.) "Πρόκειται περὶ ἀσθενείας ποὺ θὰ καταπολεμήσω,,.

γ'.) "Πρόκειται περὶ ἀσθενείας ποὺ δὲν θεραπεύω,, κατὰ λέξιν: περὶ ἀσθενείας γιὰ τὴν ὁποία δὲν μπορῶ νὰ κάμω τίποτε.

"Ἡ πρόγνωσις, λέγει ὁ καθηγητὴς Breasted, προφανῶς εἶναι τὸ λογικὸν συμπέρασμα τῆς διαγνώσεως. Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν κυρίως διαγνωστικὴν, διότι, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἐκφράζει μὲν τὴν πρόθεσιν τοῦ ἱατροῦ ὅσον ἀφορᾷ τὴν διεξαγωγὴν τῆς θεραπείας, οὕτω δὲ ὡς πρόγνωσις προλέγει, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζῃ τὴν ἔκβασιν τῆς ἀσθενείας,,.

Ἡ τακτικὴ παρεμβολὴ τῆς προγνώσεως, ἀποτελεῖ νέον γεγονός. Ἡ ὑπ' ἀριθμὸν γ'. π. χ. πρόγνωσις, ὁμολογία ἀδυναμίας, ἀπαντᾷ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Edwin Smith, ὅπου συναντᾶται 14 φορές.

Τρεῖς ἐκφράσεις συνδεόμεναι στενότερον μὲ τὴν πρόγνωσιν, συνοδεύουν πολλάκις αὐτήν. Ἡ πρώτη κοινοτάτη εἰς ὅλους τοὺς παπύρους, δεικνύει τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα καὶ πολλάκις ἀκολουθεῖ τὴν πρόγνωσιν. Ἡ δευτέρα ἐκφράζει τὴν ἀβεβαιότητα εἰς τὴν ἀρχὴν ἐνὸς τελικοῦ σταδίου, καταλήγοντος εἰς τὴν ζωὴν ἢ τὸν θάνατον (τὴν μεταχειρίζονται μὲ τὰς προγνώσεις β' καὶ γ'). Ἡ τρίτη χρησιμοποιεῖται ἐξ ἴσου μὲ τὰς δύο ταύτας προγνώσεις καὶ συνδυάζεται ἐπίσης μὲ τὴν δευτέραν. Δυνάμεθα κατὰ γράμμα νὰ τὴν διατυπώσωμεν: "Ἐως ὅτου περάσῃ ἡ ὥρα τοῦ κακοῦ,,.

Ἐκ τῶν 48 περιστατικῶν, 29 συνοδεύονται ἀπὸ 1 - 10 ἐπεξηγηματικὰ σχόλια (ἐν συνόλῳ 69). Τὰ ἐπεξηγηματικὰ ταῦτα σχόλια προσετέθησαν ὑπὸ τινος συγγραφέως, σχετικῶς νεωτέρου, μετὰ πολλὰς γενεὰς καὶ προφανέστατα μετὰ πολλοὺς αἰῶνας. "Περιγράφων τὰ τραύματα ἢ καθορίζων τὴν κατάστασιν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ τὰ συμπτώματα, λέγει ὁ Breasted, ἐπεξηγεῖ ἐπιμελῶς ὅλους τοὺς ὅρους. Καὶ ἔτσι ὁ ὑπομνηματιστὴς προσέθεσε πολλοὺς ἀ-

νατομικούς ὅρους καὶ ἄλλους ὁρισμούς ληφθέντας ἐκ τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης. Εἰς ἓνα σύνολον 69 συντόμων συζητήσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἓνα μικρὸν λεξικὸν τῶν πρώτων Αἰγυπτιακῶν ὅρων, τὸ ἄγνωστον τοῦτο δοκουμεντο μᾶς προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ἀποκαλύψεις ἐπὶ τῶν γνώσεων τῆς Ἀνατομικῆς, τῆς Παθολογίας, τῆς Χειρουργικῆς καὶ τῆς Θεραπευτικῆς. Συνάμα δὲ μᾶς κατέστησε σαφεῖς πολλοὺς ὅρους τῆς ἀρχικῆς πραγματείας, οἱ ὁποῖοι ἄνευ τοῦ μικροῦ τούτου Λεξικοῦ θὰ μᾶς ἦσαν ἀκατάληπτοι.

Ἡ πλήρης παράθεσις τοῦ XVIII περιστατικοῦ, θὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα:

“Γενικαὶ ὁδηγίαι προκειμένου περὶ τραύματος τοῦ κροτάφου.”

“Ἐὰν ἐξετάσῃς, λέγει, ἄνθρωπον φέροντα τραῦμα εἰς τὸν κρόταφον, ἄνευ „μεγάλῃς ἐντομῆς, ἐνῶ τὸ τραῦμα φθάνει μέχρι τοῦ ὁστοῦ, πρέπει νὰ βυθομετρήσῃς αὐτό, καὶ ἂν εὔρῃς τὸ κροταφικὸν ὁστοῦν ὑγιές, χωρὶς psm, „χωρὶς thm καὶ χωρὶς κάταγμα, θὰ εἴπῃς: “Πρόκειται περὶ ἀσθενοῦς ποὺ „ἔχει ἓνα τραῦμα εἰς τὸν κρόταφον καὶ θὰ τὸ θεραπεύσω.

“Θὰ τὸ ἐπιδέσῃς, ἐξακολουθεῖ, μὲ νωπὸν κρέας τὴν πρώτην ἡμέραν, κατόπιν δὲ θὰ τὸ θεραπεύσῃς μὲ μιὰ ἀλοιφή καὶ μὲ μέλι μέχρι θεραπείας.

“Προκειμένου περὶ τραύματος ἄνευ μεγάλης ἐντομῆς, ἀλλ’ ἥτις φθάνει „μέχρι τοῦ ὁστοῦ, τότε ἔχεις ἐνώπιόν σου ἓνα μικρὸν τραῦμα ἐκτεινόμενον „μέχρι τοῦ ὁστοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχῃ σπάσιμο. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ „τραῦμα εἶναι στενὸν καὶ ὅτι δὲν ἔχει δύο χεῖλη (κρημνούς).

“Προκειμένου περὶ τοῦ gm του, τοῦτο εἶναι ἡ μεταξὺ τῆς ὀφθαλμικῆς „κόγχης (!) χώρα, κατὰ τὴν ὀπισθεν μοῖραν τῆς σιαγόνος.”

Ἀποκλειστικῶς χειρουργικῆς φύσεως, ὁ πάπυρος οὗτος πραγματεύεται περὶ τραυμάτων ἀπλῶν ἢ περιπεπλεγμένων, περὶ ἐξαρθρώσεων καὶ τινων ἐπιπολῆς βλαβῶν τῶν ἤδη μνημονευθέντων μερῶν.

Ἡ κλινικὴ ἀνάλυσις τῶν συμπτωμάτων γίνεται λεπτομερέστατα, ἡ δὲ λεπτολογία αὕτη πολλάκις εἶναι καταπληκτικὴ.

Οὕτω τὰ πολύτιμα αὐτὰ σχόλια μᾶς ἐπέτρεψαν τὸν καθορισμὸν τῶν ἐξ ἐκφράσεων αἱ ὁποῖαι ἀφορῶσι τὰς διαφόρους μορφὰς τῶν τραυματικῶν βλαβῶν τοῦ ὁστοῦ.

Ἡ καλοηθεστέρα μορφή εἶναι τὸ thm = ρῆγμα.

Ἐπειτα ἔρχεται τὸ psm = ρωγμὴ ἢ σχισμὴ τοῦ ὁστοῦ. Ἐπειτα τὸ hsb = κάταγμα, ὅπως τὸ σπάσιμο μιᾶς ράβδου (ὁ ὅρος οὗτος χρησιμοποιεῖται προκειμένου περὶ μακρῶν ὁστῶν). Ἐνῶ τὸ sd σημαίνει διάρρηξιν ἐνὸς ὁστοῦ, παρομοίαν πρὸς θραυόμενον δοχεῖον, ὅπως λ. χ. τὸ ὁστοῦν τοῦ κρανίου.

Τὸ shm, σημαίνει τὸ ἐκ θλάσεως κάταγμα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ nwtt, τοῦτο κατὰ τὸν Luchs, σημαίνει τὸν μῶλωπα, καθ’ ὅσον παρατηρεῖται μόνον εἰς τοὺς σπονδύλους καὶ τὰ ὁστᾶ τοῦ θώρακος, καὶ ἔχει πάντοτε εὐνοϊκὴν τὴν πρόγνωσιν.

Εἰς τὴν περίπτωσιν α’. ὁ χειρουργὸς παρουσιάζεται ἐρωτῶν τὸν πάσχοντα, ἐπισκοπῶν, ψηλαφῶν καὶ θέτων τοὺς δακτύλους του εἰς διάφορα μέρη:

τοῦ σώματος διὰ νὰ ἀντιληφθῇ τοὺς παλμούς. Εἰς τὰ τραύματα τῆς κεφαλῆς διὰ τέμνοντος ὄργάνου—τὸ 18ον περιστατικὸν παρατεθὲν ὁλόκληρον μᾶς τὸ ἀπέδειξεν—, ἀπαιτεῖται ἡ ἐξέτασις τοῦ βάθους τοῦ τραύματος διὰ σμήλης καὶ ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τοῦ ὑποκειμένου ὁστοῦ.

Εὐρισκόμενοι πρὸ ἐνὸς τοιούτου ντοκουμέντου, εὐρισκόμεθα εἰς ἀμηχανίαν καὶ δυσκολευόμεθα νὰ κάμωμεν προτιμήσεις ἐπὶ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου. Δι' ὃ ἀρκοῦμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τὴν ὀνοματολογίαν τῶν πλέον ἀξιοσημειώτων πραγμάτων.

Ὁ πάπυρος περιλαμβάνει σύντομον κλινικὴν περιγραφὴν 13 περιστατικῶν καταγμάτων τοῦ κρανίου, τῶν ὁποίων τινὰ ἀναμφισβητήτως ἀφορῶσι τὴν βάσιν τοῦ κρανίου. Εἰς τὸ ἕκτον περιστατικὸν εὐρίσκομεν τὴν πρώτην μνείαν τοῦ “ἐγκεφάλου”, τῶν “μηνίγγων”, καὶ τοῦ ὑπ' αὐτὰς κειμένου ὑγροῦ. Τὸ ὄγδοον περιστατικὸν ἀφορᾷ κάταγμα διὰ θλάσεως τοῦ κρανίου, μὴ παρυσιάζον ἐξωτερικὸν τραῦμα. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ ὑποδορείου κατάγματος μετὰ διαρρήξεως.

Διὰ πρώτην φορὰν σημειοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ἀποτελέσματα τῶν κρανιακῶν βλαβῶν ἐπὶ τῶν ἄνω καὶ κάτω ἄκρων. Ἐπειδὴ ἡ ἀπώλεια τῆς χρήσεως τῶν μελῶν καὶ ἡ προσωπικὴ παράλυσις—“ὁ ὀφθαλμὸς τῆς πλευρᾶς ταύτης ἀλλοιθωρῶνται”,—παρατηροῦνται πρὸς τὸ μέρος τῆς κρανιακῆς βλάβης, ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ κατάγματος λεγομένου “κατάγματος ἐξ ἀντικτύπου”. Ὁ τραυματισθεὶς περιγράφεται πολὺ βραδύτερον τοῦ τραυματισμοῦ διότι ἔχει “τοὺς ὄνυχας εἰς τὸ μέσον τῆς παλάμης”, καὶ “βαδίζει σύρων τὸ πέλμα τοῦ ποδός του”. Ἡ περιγραφὴ αὕτη εἶναι ὁ πρῶτος ὑπαινιγμὸς τῶν ἡμιπληγικῶν συσπάσεων.

Εὐρίσκομεν ἐπίσης τὴν περιγραφὴν τῶν διαταραχῶν τοῦ λόγου. Εἰς τὸ εἰκοστὸν περιστατικὸν “τραῦμα τοῦ κροτάφου μετὰ διατρήσεως τοῦ ὁστοῦ”, αἱ διαταραχαὶ φθάνουν μέχρις ἀφασίας.

Εἰς τὰς βλάβας τῶν σπονδύλων: ἔξ περιστατικά: 29-33 καὶ 48 ὁ χειρουργὸς προσπαθεῖ νὰ διακρίνῃ τὸ σημεῖον βλαβῶν τῶν πρώτων καὶ τελευταίων προσβληθέντων αὐχενικῶν σπονδύλων. Εἰς τὰ δύο περιστατικά ὁ πάσχων ἔχασε τὴν κινητικότητα καὶ αἰσθηματικότητα τῶν ἄνω καὶ κάτω ἄκρων, ἀλλὰ κατὰ τὴν βλάβην τῶν πρώτων σπονδύλων, καὶ τῶν μέσων, ὑπάρχει ἀκράτεια τῶν οὔρων, πριαπισμὸς καὶ σπερματόρροια.

Εἰς τὸ 33 περιστατικόν: “ἡ σύνθλασις αὐχενικοῦ τινος σπονδύλου”, ὁ πάσχων εἶναι κωφὸς καὶ βωβὸς, καὶ παράλυτος κατὰ τὰ ἄνω καὶ κάτω ἄκρα. Ἡ δυσμενὴς πρόγνωσις φέρεται ἄνευ δισταγμοῦ. Δύο ἐπεξηγηματικὰ σχόλια ἐπεξηγοῦσι τὸ πρῶτον, ὅτι δηλαδή “τραχηλικὸς τις σπόνδυλος ὑπέστη καθίζησιν δι' εἰσδύσεως εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ δὲν δύναται νὰ ὑποφέρῃ (τὸ ὑπερκείμενον βάρος). Τὸ δεύτερον, ὅτι τὸ κακὸν ἐπῆλθε διὰ πτώσεως κατὰ κεφαλὴν.

Διὰ πρώτην φορὰν μνημονεύεται εἰς τὸν πάπυρον Edwin Smith ὁ τριγμὸς τῶν καταγμάτων. Εἷς τινὰ περιέπτωσιν,—τὴν 13ην—ὁ τριγμὸς εἴμπορεῖ

νὰ ὀφείλεται εἰς ἀεριώδη μόλυνσιν τῆς πληγῆς. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν κατάγματος τῆς πλευρᾶς μετὰ νύγματος προφανῶς τοῦ πνεύμονος, ὁ τριγμός προφανῶς ἔχει σχέσιν μὲ ὑποδόρειον ἔμφύσημα.

Πολλοὶ τραυματαῖαι περιγράφονται κατὰ τὸ μηνιγγιτικὸν στάδιον. Εἶναι “ἀνίκανοι νὰ ἴδουν τοὺς ὤμους των καὶ τὸ στῆθος των”. Ἡ δυσκαμψία αὕτη τοῦ λαιμοῦ σημειοῦται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἐβδόμην περίπτωσιν—τραῦμα τῆς κεφαλῆς ἀνώμαλον καὶ -νεκρωτικὸν—συνεπείᾳ τετάνου καθὼς καὶ εἰς τραύματα τῶν μυῶν τοῦ λαιμοῦ καὶ τῶν αὐχενικῶν σπονδύλων.

Γενικῶς ἡ θεραπευτικὴ εἶναι ἀπλὴ καὶ λογικὴ. Εἰς τινὰς περιστάσεις συνιστᾶται κάποια θεραπευτικὴ. Εἰς ἄλλας συμβουλευέται ἡ προσδοκητικὴ μέθοδος: «νὰ ὑποβάλλουν, δηλαδή, τὸν πάσχοντα εἰς τὴν τακτικὴν δίαιταν, χωρὶς φάρμακα».

Εἰς περιπτώσεις τινὰς ἀπελπιστικάς, ὁ συγγραφεὺς συμβουλεύει ἐνίοτε παρηγορικὴν θεραπείαν.

Εἰς ἓνα μόνον περιστατικὸν κατάγματος τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ τοῦ κρανίου, βαρυτάτου καὶ ἄνευ ἐλπίδος, ἐπεμβαίνει ἓνας μαγικὸς τύπος, ἀνάλογος πρὸς τὸν τῶν ἄλλων παπύρων.

Εἰς τὰ τραύματα τοῦ κρανίου συνιστᾶται ἡ καθημένη στάσις. Ὁ χειρουργὸς μεταχειρίζεται τὸ ξαντὸν καὶ τὸ ὕφασμα. Ἐπίσης ἔμπλαστρα συγκολλητικὰ πρὸς ἔνωσιν τῶν χαινόντων κρημνῶν τῶν τραυμάτων.

Ἡ δεκάτη περίπτωσις περιλαμβάνει τὴν πρώτην μνειάν τῆς διὰ ραφῆς πλησιάσεως τῶν κρημνῶν τοῦ τραύματος. Διὰ τὴν ἀκινήσιαν, ἐφαρμόζει καλαμωτὰς ἐκ ξύλου ἢ ὑφάσματος ἐπιχρισμένου δι’ ἰξοῦ καὶ γύψου. Ὁ τρόπος τῆς θεραπείας τοῦ κατάγματος τῶν ρινικῶν ὀστέων (περίπτωσις 2α) δὲν διαφέρει ποσῶς κατὰ τὰς οὐσιώδεις ἀρχὰς τῶν σημερινῶν ἐν χρήσει μεθόδων. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς χρησιμοποιομένης μεθόδου (25η περίπτωσις) πρὸς ἀνάταξιν τῆς ἀρθρώσεως τῆς κάτω σιαγόνας. «Ἐὰν ἐξετάσης, λέγει, ἀνθρώπον φέροντα ἐξάρθρωσιν τῆς κάτω σιαγόνας, εἰς εὐρης τὸ στόμα του ἀνοικτὸν χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὸ κλείσῃ, στήριξε τοὺς ἀντίχειράς σου εἰς τὴν ἄκραν τῶν δύο σιαγόνων μέσα εἰς τὸ στόμα, στήριξε τὰ χέρια σου δυνατὰ ἐπὶ τοῦ πώγωνος καὶ κάμε νὰ ἀναβαινοκατεβαίνουν αἱ σιαγόνες διὰ νὰ τὰς ἐπαναφέρῃς εἰς τὴν θέσιν των.»

Τέλος ἔχομεν ἀναφέρει ἤδη τὸν ὑπαινιγμὸν τῆς διατρέψεως τοῦ κρανίου (περιστατικὸν 8ον).

Ἐν συμπεράσματι τὸ οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ παπύρου τοῦ Edwin Smith, εἶναι:

α.) Ὅτι εἶναι ἡ ἀρχαιότερα μέχρι τοῦδε περὶ χειρουργικῆς πραγματεία.

β.) Ὅτι περιέχει ἐκθέσεις περιστατικῶν καὶ ὅχι συνταγὰς.

γ.) Ὅτι ἡ διάταξις του εἶναι σύμφωνος πρὸς ἓνα σχέδιον λογικὸν καὶ ἀρμονικόν.

δ.) Ὅτι αἱ ἀναγραφόμεναι θεραπείαι εἶναι λογικαί. Μόνον εἰς μίαν περίπτωσιν ἀναφαίνεται ἡ μαγεία.

ε΄.) Ὅτι αἱ νόσοι χωρίζονται εἰς εὐνοϊκάς, ἀμφιβόλους καὶ δυσμενεῖς. Ἡ τελευταία πρόγνωσις ἄγνωστος εἰς τοὺς ἄλλους παπύρους, συναντᾶται εἰς αὐτὸν 14 φοράς.

στ΄.) Ὅτι ὁ χειρουργὸς πάντοτε ἀναφέρει λεπτομερῶς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πάσχοντος, θέτει ἐρωτήματα, μεταχειρίζεται μεθόδους ἀντικειμενικούς, ὅπως: ἡ ψηλάφησις, ἡ διὰ μήλης ἐξέτασις τοῦ τραύματος καὶ γερονὸς κεφαλαιῶδες ἀπὸ ἱατρικῆς ἀπόψεως «παρατήρησις τῆς καρδίας διὰ μέσου τοῦ φυγμοῦ».

ζ΄.) Ὅτι περιέχει πολυάριθμα ἐπεξηγηματικὰ σχόλια διασαφηνίζοντα τὸ κείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

Ἡ παθολογία

Αἱ μαρτυρίαι τῶν ἱστορικῶν ἔργων, ἐποχῆς σχετικῶς μεταγενεστέρας, λέγει ὁ Ruffer, προσφέρουν μικρὰς ὑπηρεσίας, διότι κατὰ γενικὸν κανόνα τὰ ἀναφερόμενα συμπτώματα ἀνάγονται ὅχι εἰς μίαν ἀσθένειαν, ἀλλ' εἰς πολλάς.

Ἐξ ἄλλου, ἐὰν ἡ σπουδὴ τῆς παλαιο-παθολογίας καὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης εἶναι πλουσία πηγὴ αὐθεντικῶν πληροφοριῶν, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν παθολογικῶν νόσων διέφυγον τὴν παρατηρητικότητα τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου, ὅπως πολλὰ διαφεύγουν τὰς ἐρεῦνας τῶν συγχρόνων, ἔνεκα τῆς καταστροφῆς τῶν σπλαγχνικῶν ὀργάνων. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ πράξει, πρὸς καταρτισμὸν τοῦ εὐρετηρίου τῆς παθολογίας τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου, μόνον ἐκ τῶν παπύρων δυνάμεθα νὰ ὠφεληθῶμεν.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν νέαι δυσκολίαι ἀναφαίνονται. Κατὰ πρῶτον ἡ ἀνεπάρκεια τῶν πληροφοριῶν μας. Ἐκ τῆς ἱατρικῆς φιλολογίας τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀποδείξεις ὅτι ὑπῆρξεν ἀφθονωτάτη, δὲν μᾶς μένουν παρὰ ἀποσπάσματα. Κατὰ δεύτερον λόγον, ἔξαιρέσει τοῦ παπύρου τοῦ Edwin Smith — καθαρῶς χειρουργικοῦ περιεχομένου — οἱ δημοσιευθέντες πάπυροι εἶναι πρὸ πάντων ἐπιτομαί, κοινῆς ἱατρικῆς, προωρισμένοι διὰ τοὺς πρακτικούς, ὅπου αἱ ἀσθένειαι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποδηλοῦνται διὰ τοῦ ὀνόματός των, ὅπως εἰς τὰ σημερινὰ θεραπευτικὰ συνταγολόγια. Αἱ λεπτομερεῖς διαγνώσεις πρὸς ἐπιτρέπουν νὰ φθάσωμεν μετὰ βεβαιότητος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον εἰς τὴν φύσιν τῆς παθήσεως εἶναι σπανιώταται. Διὰ τοῦτο ἡ προσπάθεια τῆς ταυτίσεως τῶν διαφόρων ἀσθενειῶν παραμένει ἐκτάκτως μεγάλη. Διὰ νὰ πεισθῶμεν, ἀρκεῖ νὰ διατρέξωμεν τὸν πίνακα τῆς ὕλης τῆς νεωτάτης ἐκδόσεως, τῆς τοῦ W. Wreszinski. Μόνον τυχαία συνδρομὴ γεγονότων δύναται νὰ μᾶς δώσῃ τὴν κλεῖδα τοῦ πλείστου τῶν αἰνιγμάτων τούτων. Δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ εὐφυΐα, τοῦ Αἰγυπτιολόγου, δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ μεγάλη ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονή, χρειάζεται ἀκόμη καὶ ἡ τύχη.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ ἀσθενοῦς περιλαμβάνει: ἐρωτηματολόγιον, ἐπισκόπησιν

καὶ ψηλάφησιν. Ὁ πυρετὸς εἶναι γνωστός. Τέλος ὁ ἀρχαῖος πρακτικὸς ἱατρὸς ἐξετάζει τὰ περιττώματα.

Θὰ ἐξετάσωμεν λοιπὸν συντόμως τὴν Αἰγυπτιακὴν παθολογίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Αἰγυπτιακῶν παπύρων.

Τὰ χειρόγραφα σιωποῦν ἐπὶ τῶν λοιμωδῶν νόσων: πανώλους καὶ χολέρας. Ἡ λέπρα ἀντιστοιχεῖ ἴσως εἰς σκοτεινά τινα χωρία τοῦ παπύρου τοῦ Βερολίνου. Ἡ ἀνθράκωσις (*anthracose*), ἡ πνευμονία, ἡ βουβωνικὴ πνευμονία, ἡ κολλοβακτηρίαισις, ἡ εὐλογία, φαίνονται καλῶς διαγραφεῖσαι ὑπὸ τῆς παλαιο-παθολογίας, ἀλλὰ δὲν ἐταυτίσθησαν εἰς κανένα πάτυρον. Τῆς συφιλίδος οὐδὲν ἔχνος εὐρίσκομεν ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ, ἣτις ἀντιθέτως λυμαίνεται τὴν χώραν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ Elliot Smith διακηρύττει ὅτι ἡ ἐξέτασις 30.000 μομιῶν «οὐδὲ ἅπαξ ἀπέδειξε τὴν ὑπαρξιν τῆς συφιλίδος ἢ κατὰ πρὸς τὴν ὁμοιάζην ἔστω καὶ μακρόθεν». Ὁ F. Wood ἐπίσης ἐξήτασεν 6.000 σώματα ἐν Νουβίᾳ χωρὶς νὰ ἀνακαλύψῃ εἰδικὰς ἀλοιώσεις, ὁ δὲ Sir Armand Ruffer συμπεραίνει ὅτι «ἡ σύφιλις δύναται μετὰ πλήρους βεβαιότητος νὰ διαγραφῇ, διότι οὐδεμία περίπτωσις τῆς νόσου ταύτης ἀνεκαλύφθη μέχρι σήμερον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις.» Ἐπίσης, ὁ Joseph L. Miller τελειώνει ὡς ἑξῆς τὴν μελέτην του ἐπὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Συφιλίδος (*History of Syphilis, Annales of Medical History*, 1930, σελ. 404): «Οὐδεμία ὑπάρχει ἀπόδειξις εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, εἰς τὰ ἀρχαῖα ὀστεοφυλάκεια, ὅτι ἡ σύφιλις ὑπῆρξεν εἰς τὸν παλαιὸν κόσμον πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς. Ὑπάρχουν ἰσχυραὶ ὑπόνοιαι ὅτι αὕτη εἰσήχθη εἰς τὴν Εὐρώπην διὰ τῶν ναυτῶν τοῦ Κολόμβου».

Αἱ παρασιτικάι νόσοι, ἀπ' ἐναντίας εἶναι τὸ ἀντικείμενον πολυαρίθμων περιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν κυρίως τοὺς ἐντερικοὺς σκώληκας, ὅπως εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Ebers. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τελευταίας μεταφράσεώς του ὁ Joachim ταυτίζει τὸν σκώληκα «*pend*» μετὰ τὴν ταινίαν τὴν ἄοπλον ἢ ἄλλως καλουμένην διασωληνωτὴν ἢ σιτευτὴν (*taenia inermis* ἢ *mediocanellata*). Ἡ ρίζα «*pen*» σημαίνει ἀναπτύσσω (ἑξαρῶν), τὸ δὲ προσδιοριστικὸν τὸν σκώληκα. Πρόκειται περὶ τῆς ταινίας τῆς σιτευτῆς (*taenia saginata*) ἢ τοῦ πλατέος βοθριοκεφάλου (*dibothriocephalus latus*), τῆς ταινίας τῆς μονήρους, ἀποκλειομένης, συνεπείᾳ τῆς αὐστηρᾶς ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ χοιρείου κρέατος.

Διὰ τὸν ἴδιον συγγραφέα, ὁ σκώληξ «*heft*» παριστᾷ τὴν στρογγύλην ἑλμινθα (*ascaris lumbricoides*). Ἡ ρίζα «*hept*», σημαίνει «ἐπιμηκύνεσθαι συστρέφεσθαι, ἔρπειν», καὶ τὸ προσδιοριστικὸν σημαίνει ἐπίσης τὸν σκώληκα. Ἐπὶ πλεόν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ ταινίας, διότι εἰς τὴν σελίδα 66 (σειρὰ πρώτη) ἀναγράφεται μετὰ καὶ ἄλλων, χρωστικῶν οὐσιῶν τῶν τεφρῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς «ὁ μαῦρος σκώληξ *heft*». Ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκώληκα *Herxetef*, τὸν ταυτίζουν μετὰ τὸν σκωληκοειδῆ ὀξύουρον (*Oxyurus vermicularis*).

Ὡς ταινιοκτόνα ἀναγράφονται: τὸ μαροῦλι, ἡ ἄψινθος, τὰ κρόμμυα, οἱ

σπόροι τοῦ σιλικυπρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξάγεται τὸ κίκινον ἔλαιον καὶ οἱ σπόροι τῆς ροιᾶς.

* *

Ἄλλη νόσος λίαν διαδεδομένη, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν χωρίων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Ebers, εἶναι ἡ μυστηριώδης καὶ φοβερὰ “ἀὰ”, εἰς τὴν ὁποίαν τινὲς ἐπίστευσαν ὅτι ἀνεγνώρισαν τὴν χολέραν, ἄλλοι τὴν δυσεντερίαν καὶ ἄλλοι τὴν βιλαργίασιν.

Συνήθως τὰ ἀναγραφόμενα φάρμακα πρέπει νὰ λαμβάνωνται “τὴν ὥραν τοῦ ὕπνου”. Πρόκειται ἄρα περὶ νόσου χρονίας. Ἐξ ἄλλου ἓνα “θανμάσιον φάρμακον συνιστᾶται εἰς ἐκεῖνον ποῦ ἔχει εἰς τὴν κοιλίαν του σκώληκας παραγομένους ἐκ τῆς νόσου ἀὰ”,

“Ἡ νόσος ἀὰ ἔχει σχέσιν μὲ τοὺς σκώληκας . . . ἡ ὑπὸ συζήτησιν νόσος, ὀφείλεται εἰς διαταραχὴν χρονίαν καὶ ἐπικίνδυνον τοῦ πεπτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἦτο συχνὸν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ καὶ κατέλιπεν ὀπισθὲν τῆς σοβαρᾶς διαταραχᾶς τοῦ κυκλοφορικοῦ συστήματος, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς καρδίας. Εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν συμπτωμάτων τούτων, οὕτω συντόμως διατυπυμένων ἀντιστοιχεῖ ἀκριβέστερον ἢ “χλώρωσις τῆς Αἰγύπτου”, προκαλουμένη διὰ τοῦ ἀγκυλοστόματος τοῦ δωδεκαδακτύλου, (*ancylostomum duodenale* ἢ *dochmius duodenalis*), ἀσθένεια καὶ σήμερον ἐκτάκτως διαδεδομένη ¹⁾ εἰς τὴν σύγχρονον Αἴγυπτον,. (Joachim).

Τὸ προσδιοριστικὸν τῆς νόσου, ὃ φαλλὸς συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας ταύτης, ἀφοῦ αἱ σοβαραὶ περιπτώσεις τῆς χλωρώσεως τῆς Αἰγύπτου συνεπιφέρουν τὴν ἀνικανότητα καὶ τὴν στείρωσιν.

Ἡ βιλαργίωσις εἶναι ἴσως ἡ χειροτέρα μάστιξ τῆς νεωτέρας Αἰγύπτου. Φέρει ἄλλως τε τὸ χαρακτηριστικὸν ὄνομα τῆς αἱματοουρίας τῆς Αἰγύπτου.²⁾ Χωρὶς νὰ εἶναι προφανῶς τόσον διαδεδομένη ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ, ὃ Ruffer, ὅπως εἶδομεν ἤδη, ἀνεκάλυψεν ἀποτιτανωμένα ὦὰ τοῦ σχιζοστόμου τούτου τοῦ αἱματοβίου εἰς τὰ νεφρὰ μομιῶν τῆς XX Δυναστείας, ὃ δὲ πάπυρος τοῦ Βερολίνου ἀναφέρει δύο συνταγὰς κατὰ τοῦ κυριαρχοῦντος συμπτώματος: τῆς αἱματοουρίας, ἣτις δύναται νὰ ἀποκαλύψῃ—εἶν’ ἀληθὲς—ἄλλας αἰτίας.

* *

Ἡ ἐλεφαντίασις, ἐνδημικὴ σήμερον εἰς τὴν Ἄνω Αἴγυπτον, ὑπῆρχε κα-

1) Ἐν Αἰγύπτῳ, σχεδὸν εἰς ὅλας τὰς αὐτοψίας, ἀνευρίσκεται τὸ ἀγκυλόστομον τοῦ δωδεκαδακτύλου. Ἡ δὲ ὑπ’ αὐτοῦ προκαλουμένη ἀναιμία ἀποτελεῖ μίαν τῶν συνηθεστέρων αἰτιῶν πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς θητείας. (Πρβλ. Patrick Manson, *Maladies des Pays chauds*, γαλλικὴ μετάφρασις ὑπὸ Maurice Guibaud, 2α Ἔκδοσις, σελ. 671 καὶ ἐξῆς).

2) Ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν: Bilharz, Griesinger καὶ Sonsino γενομένων αὐτοψιῶν, αὕτη συναντᾶται εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. (Αὐτόθι, σελ. 615).

τὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἄλλ' οἱ πάπυροι σιγοῦν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Εἶναι προφανές ὅτι μεταξὺ τῶν ποικίλων ἀποστημάτων, τὰ κακοήγη προΐοντα καὶ αἱ κύστες, αἱ ὁποῖαι τεχνητῶς σπουνδάζονται ὑπὸ τοὺς ἀορίστους ὄρους "salef," καὶ "uxedu," περιλαμβάνουν τὰ περιστατικὰ τῆς λεπτοσκολληκιάσεως ἢ νηματιάσεως (filariosis). Ὁ Lüding, ὁ Hartmann καὶ ὁ Joachim, ἐπίστευσαν ὅτι ἀνεγνώρισαν τὴν "Filaria Medinensis," ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ σκώληκος "sa," ἢ τοῦ σκώληκος "sep," εἰς τι χωρίον τοῦ παπύρου Ebers.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δυσεντερίαν τὴν εὐρίσκομεν εἰς τὴν περὶ πεπτικοῦ συστήματος παράγραφον.

Κεφάλαιόν τι τοῦ παπύρου Ebers, εἶναι ἀφιερωμένον "εἰς τὰ μέσα πρὸς ἐκδίωξιν τῶν παρασίτων ἀπὸ τῆς οἰκίας,". Ἀπαριθμεῖ τοὺς σκώληκας τῆς γῆς, τὰς σφῆκας, τὰς ἀράχνας καὶ τοὺς σκορπίους. Παραλείπει τὰς μυῖας, τὰς φθειρας, τοὺς κορέους, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις ἀφθινοῦν ἐν Αἰγύπτῳ.

Οἱ κώνωπες ἦσαν ἐπίσης λίαν διαδεδομένοι καὶ προσεπάθουν νὰ προφυλαχθοῦν. Δὲν ὑπάρχει σπῆτι πού νὰ μὴ ἔχῃ ἓνα δίχτυ. Τὴν ἡμέρα τὸ μεταχειρίζονται γιὰ νὰ ψαρεύουν, τὴν δὲ νύκτα τὸ τεντώνουν γύρω ἀπ' τὸ κρεβάτι των, διηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος:

"Πρὸς δὲ τοὺς κώνωπας ἀφθόνους ἐόντας τάδε σφὶ ἔστι μεμηχανημένα: τοὺς μὲν τὰ ἄνω τῶν ἐλέων οἰκέοντας οἱ πύργοι ὠφελέουσι, ἐς τοὺς ἀναβαίνοντας κοιμῶνται· οἱ γὰρ κώνωπες ὑπὸ τῶν ἀνέμων οὐκ οἰοί τέ εἰσι ὑψοῦ πέτεσθαι. Τοῖσι δὲ περὶ τὰ ἔλα οἰκέουσι τάδε ἀντὶ τῶν πύργων ἄλλα μεμηχάνηται: Πᾶς ἀνὴρ αὐτῶν ἀμφίβληστρον ἔκτηται τῷ τῆς μὲν ἡμέρης ἰχθῦς ἀγρεύει, τὴν δὲ νύκτα τάδε αὐτῷ χρᾶται· ἐν τῇ ἀναπαύεται κοίτῃ, περὶ ταύτην ἴστησι τὸ ἀμφίβληστρον καὶ ἔπειτα ἐσθὺς ὑπ' αὐτὸ κατεύδει...,"¹⁾

Ἡ ἐλonoσία ἔπρεπε νὰ προκαλῇ καταστροφὰς εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου, ἀλλ' ἢ ταῦτότης τῆς ἀσθενείας ταύτης δὲν ἀνευρίσκεται εἰς κανένα πάπυρον. Ἀπ' ἐναντίας οἱ σκορπιοὶ καὶ τὰ ἐρπετά, ἢ cobra ἢ naja haie πρὸ πάντων, ἐνέπνεον φόβον πλήρη σεβασμοῦ, ἐξ οὗ οἱ πολυάριθμοι μαγικοὶ τύποι καὶ τὰ περίεργα, προωρισμένα εἰς τὸ ν' ἀποτρέψουν τὸν ἐξ αὐτῶν κίνδυνον τόσον διὰ τοὺς ζῶντας, ὅσον καὶ διὰ τοὺς νεκρούς.

Αἱ παθήσεις τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἶναι συχνόταται εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Αἱ ἀσθένειαι τοῦ "Rohet," (κατὰ γράμμα ἢ πύλη ἢ τὸ στόμα τῆς καρδίας), δηλαδὴ τοῦ στομάχου, σπουνδάζονται διὰ βραχέων παρατηρήσεων εἰς τοὺς παπύρους τοῦ Ebers καὶ τοῦ Βερολίνου. "Ἐὰν ἐξετάζῃς ἄτομον, γράφει ὁ πάπυρος τοῦ Rohet, καὶ τὸ ἄτομον τοῦτο αἰσθάνεται βάρος μετὰ τὸ φαγητόν, ἐὰν ἡ κοιλία του εἶναι φουσκωμένη, ἐὰν ἡ καρδία του ἐξασθενεῖ ὅταν βαδίζῃ, ὅπως ἓνας πού ὑποφέρει ἀπὸ φλόγωσιν τῆς ἔδρας, τότε πρέπει νὰ τὸν ἐξετάσῃς εἰς ὑπτίαν κατάκλινιν. Ἐὰν εὕρῃς τὴν κοιλία του θερμή, καὶ τὸ Rohet φραγμένον, τότε

1) Ἡροδότου, Β, 95.

εἶπε: “Ἡ ἀρρώστεια βρίσκεται στὸ ἥπαρ. Κάνε του τὸ μυστικὸ φάρμακο ἀπὸ βοτάνια, ποὺ ὁ γιατρὸς πρέπει νὰ τὸ παρασκευάζῃ μόνος του... Ἐὰν μετὰ τὸ φάρμακον τοῦ εὔρεις, τὸ μὲν δεξιὸ ὑποχόνδριον ζεστό, τὸ δὲ ἀριστερὸ δροσερό, τότε λέγε ἀκόμη: “Εἶναι μιὰ ἀρρώστεια ποὺ κοντεύει νὰ γιατρευτῇ, μιὰ ἀρρώστεια ποὺ τελειώνει. Ἐξέτασέ τον καὶ πάλιν... Ἐὰν εὔρης τὴν κοιλιά του δροσερή, τότε λέγε: “Τὸ ἥπαρ ἐθεραπεύθη καὶ ἐκαθαρίσθη καὶ τὸ γιατρικὸ ἐνήργησε καλά.”

“Nid d' uh' tu (=φλόγωσις). Ὄταν ὑπάρχῃ φλόγωσις, λέγει ὁ πάπυρος τοῦ Βερολίνου, ἡ κοιλιά του εἶναι βαρειά. Τὸ Rohet του (δηλαδὴ τὸ στομάχι) εἶναι πάντοτε ἐπώδυνο. Τὸ στομάχι του καίει καὶ εἶναι ἀδύνατο. Τὰ ροῦχά του τοῦ φαίνονται βαρειά. Ὑποφέρει τὴν νύκτα ἀπὸ δίψα καὶ ἔχει κακὴ γεῦσι στὸ στόμα, ὅπως ἓνας ἄνθρωπος ποὺ ἔφαγε σῦκα συκομορέας. Τὰ κρέατά του εἶναι πλαδαρά, ὅπως τοῦ ἀνθρώπου ποὺ περπάτησε πολὺ. Ὄταν θέλῃ νὰ ἐνεργηθῇ, ἡ ἔδρα του εἶναι ταπωμένη καὶ ἔχει δυσκολία στὸ κάτουρο. Τότε εἶπε του ὅτι πάσχει ἀπὸ φλόγωσι τῆς κοιλιάς, ἡ ὁποία τοῦ χαλᾷ τὴ γεῦσί του καὶ τὸ στομάχι του... Δόσε του τότε φάρμακα γιὰ νὰ γιατρέψῃς τὴ φλόγωσί του καὶ φάρμακα γιὰ νὰ πολεμήσῃς τὴ φλόγωσι τῆς κοιλιάς του.”

Ἡ ἀφελὴς αὐτὴ καὶ χαριτωμένη γλῶσσα, ὅσο ξηρὰ καὶ ἂν τὴν μεταφράσωμεν, περιγράφει: γαστρικοὺς πόρους, ἥπατικὰς συμφορήσεις, παθήσεις κοινοτάτας ἐν Αἰγύπτῳ. Οἱ ὑπαινιγμοὶ τῆς δυσκοιλιότητος, τῶν πόνων, τοῦ καύσους τῆς ἔδρας, φαίνεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν χρονίαν δυσεντερίαν, γνώμην ὑποστηρικθεῖσαν ὑπὸ τοῦ G. Sobhy.

Εἰς τὸ ἐπόμενον χωρίον, μερικοὶ ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν καρκίνον τοῦ στομάχου:

“Ἐὰν ἐξετάσῃς πρόσωπόν τι ποὺ ὑποφέρει ἀπὸ τὸ rohet του, ἔχει πόνον εἰς τὸν βραχίονα, τὸ στῆθος καὶ τὴν χώραν τοῦ rohet, καὶ τοῦ ἔχουν πῇ ὅτι πάσχει ἀπὸ uat, σὺ τότε νὰ τοῦ εἴπῃς: “Ὁ θάνατος μῆκε ἀπ’ τὸ στόμα σου καὶ προκαλεῖ τις καταστροφές του.” Δόσε του τότε ἓνα καθαροτικὸ ἀπὸ βότανα.... Βάλε τὸ χέρι σου ἐπάνω στὸ rohet, καὶ ὁ βραχίων του θὰ τεντωθῇ εὐκόλα.” Ἀκολουθεῖ ἓνας τύπος ἐξορκισμοῦ.

Ὅπως πάντοτε, ἡ ἱατρικὴ ἀδύνατος, ἐπικαλεῖται τὴν μαγείαν εἰς βοήθειάν της. Πιθανὸν νὰ πρόκειται πρᾶγματι περὶ καρκίνου τοῦ στομάχου, ἐκτεινομένου πρὸς τὸ ἥπαρ, ὁπόθεν οἱ ἀκτινοβολοῦντες πόνοι πρὸς τὸν ὦμον καὶ μάλιστα τὸν βραχίονα, περιελθόντος εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον, στάδιον μοιραῖον καὶ βραχείας διαρκείας. -

Οἱ Αἰγύπτιοι, ἄλλως τε, ἐφρόντιζον πολὺ διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ πεπτικοῦ των συστήματος, ἀναμφιβόλως ἕνεκα τῶν κινδύνων εἰς τοὺς ὁποίους ἦσαν ἐκτεθειμένοι.

“Συρμαῖζουσι, λέγει ὁ Ἡρόδοτος (B, 77), τρεῖς ἡμέρας ἐπεξῆς μηνὸς ἐκάστου, ἐμέτοισι θηρώμενοι τὴν ὑγιεινὴν καὶ κλύσμασι, καὶ νομίζοντες ἀπὸ τῶν τρεφόντων σιτίων πάσας τὰς νόσους τοῖσι ἀνθρώποισι γίνεσθαι.”

Ὁ δὲ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (Α, 82) λέγει τὰ ἑξῆς:

“Τὰς δὲ νόσους προκαταλαμβάνοντες θεραπεύουσι τὰ σώματα κλυμοῖς, καὶ νηστείαις καὶ ἐμέτοις, ἐνίοτε μὲν καθ’ ἑκάστην ἡμέραν, ἐνίοτε δὲ τρεῖς ἢ τέτταρας ἡμέρας διαλείποντες. Φασὶ γάρ, πάσης τρυφῆς ἀναδοθείσης, τὸ πλέον εἶναι περιττόν, ἅφ’ οὗ γεννᾶσθαι τὰς νόσους· ὥστε τὴν προειρημένην θεραπείαν ἀναιροῦσαν τὰς ἀρχὰς τῆς νόσου, μάλιστα ἂν παρυσκευάσαι τὴν ὑγίειαν.”

Ἐπὶ τοῦ ἀναπνευστικοῦ συστήματος εὐρίσκομεν συνταγὰς τινὰς ἀφορώσας παθήσεις μὴ καθορισθείσας. Ἡ πνευμονικὴ φυματίωσις ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ, ἀφοῦ ἡ ὀστεώδης βακίλλωσις ἀπεδείχθη, πιθανὸν ὅμως νὰ ἦτο ἐξαιρετικῶς σπανία. Ἄλλως τε, τὸ ὑγιεινὸν τῆς χώρας, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, συνετέλει ὥστε ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐκεῖ νὰ στέλλουν πρὸς διαμονὴν τοὺς φυματικούς.

Ἀπ’ ἐναντίας τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα μᾶς παρέχει ἐνδιαφερούσας πληροφορίες.

Εἰς τὸν πάπυρον Ebers, ἀναφέρεται μία συνταγὴ κατὰ τῆς “ἀδυναμίας τῆς καρδίας, τῶν παλμῶν καὶ τῶν διαϊσπόντων πόνων τῆς καρδιακῆς χώρας.” Ἄλλαι προορίζονται “πρὸς ἐκδίωξιν τῶν ἀσθενειῶν τῆς καρδίας.” Μιὰ ἄλλη ἀφορᾷ τὸ “sus,” (σφύξιμο τῆς καρδίας, πνίξιμο, δύσπνοια), τὸν πυρετὸν τῆς καρδίας, τὸ ὁποῖον ὁ Brugsch, ὁ Stern καὶ ὁ Joachim θεωροῦσιν ὡς στηθάγχην.

Τὸ οἷδημα καὶ ἡ δύσπνοια, αἱ ναυτιάσεις καὶ ἡ ἀγωνία τῆς καρδιακῆς ἀνεπαρκείας, περιγράφονται εἰς διάφορα χωρία τοῦ πατύρου Ebers, καὶ ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐξασθένεισιν τῆς καρδίας συνεπάγουσαν τὴν στάσιν τοῦ αἵματος (κατὰ γράμμα τὰς φωλεὰς τοῦ αἵματος). Εὐρίσκομεν μάλιστα ἓνα ὄρισμὸν τῆς περικαρδίτιδος μετ’ ἐξιδρώματος: “εἰς νόσον μετὰ παραγωγῆς ὑγροῦ (τοῦ καλύμματος τοῦ πνεύμονος) ἡ καρδία ἀπωθεῖται πρὸς τὰ ἐμπρός, πλέει ἢ βυθίζεται εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ μετατοπίζεται.”

Ἐπίσης εὐρίσκομεν ὄρισμὸν τοῦ ἀνευρυσμοῦ τῆς ἀορτῆς.

**

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Edwin Smith, εὐρίσκομεν σπουδαίας περιγραφὰς ὅσον ἀφορᾷ τὰς ἐπακολούθους βλάβας τοῦ νευρικοῦ συστήματος κατόπιν τραυματισμοῦ τοῦ κρανίου καὶ τῶν σπονδύλων (ἀφασία, παραπληγία, ὀφθαλμοπληγία, ὑπολειμματικὴ σπασμωδικὴ ἡμιπληγία).

Εἰς τὸν μαγικὸν πάπυρον τῆς Λεῦδης, ἀναγινώσκεται συνταγὴ τις πιθανῶς κατὰ τῶν συνεπειῶν τῆς ἐγκεφαλικῆς αἱμορραγίας: διαταραχὴ τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων τοῦ ἐγκεφάλου προκαλοῦσα τύφλωσιν καὶ παραλυτικὰς διαταραχὰς τῶν μελῶν.

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Βερολίνου περιγράφεται συντόμως ἡ προσωπικὴ παράλυσις: “Ὑποκαπνισμὸν πρὸς θεραπείαν τῆς παρέσεως τοῦ προσώπου καὶ τῆς γωνίας τοῦ συνεσπασμένου χεῖλους.”

Ἀρκεταὶ ἐπίσης συνταγαὶ διεσκορπισμέναι εἰς τοὺς διαφόρους παπύρους προορίζονται διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν παθήσεων τῆς κεφαλῆς. Μία ἐξ αὐτῶν, τοῦ παπύρου Ebers, ἀναφέρεται εἰς τὴν ἡμικρανίαν καὶ ἄλλη εἰς τοὺς ἰλίγγους.

Τέλος θὰ ἀναφέρωμεν : τὴν πολυουρίαν τοῦ σακχαρώδους διαβήτου, καταπολεμουμένην δι' ἕξ συνταγῶν ἀναγραφομένων εἰς τὴν σελίδα 50 τοῦ παπύρου Ebers, καὶ προωρισμένην “κατὰ τῆς ὑπερβολικῆς ἀποβολῆς οὔρων,” καὶ τὰς ἀσθενείας τῆς κύστεως.

Ἐνα κεφάλαιον τοῦ παπύρου Ebers ἐπιγράφεται : “Ἀρχὴ τῆς Συλλογῆς τῶν οὐρικῶν φαρμάκων καὶ τῆς ἐκδιώξεως τῆς νόσου ἀπὸ τῆς κύστεως.” Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀποκαλύπτομεν τὴν χρῆσιν παλαιοῦ τινος βιβλίου βρασμένου ἐντὸς ἐλαίου πρὸς “κένωσιν τῶν ἐπισχεθέντων οὔρων παρὰ τῷ παιδίῳ.”

Τὸ βράσιμο ἐνὸς παλαιοῦ βιβλίου καὶ ὄχι νέου, ἔνεκα οἰκονομικῶν λόγων, ἀποτελουμένου ἀπὸ ἱνας κυτταροειδεῖς, ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὰ ἰδικά μας μαλακτικὰ καταπλάσματα.

Ἄλλη συνταγὴ προορίζεται “κατὰ τῆς συχνουρίας.” Ὁ Joachim φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ προστάτου ἢ περὶ λιθιάσεως.

Ὁ πάπυρος τοῦ Hearst, ἀφιερώνει ὁμοίως ἓνα κεφάλαιον διὰ τὴν δυσουρίαν καὶ πολυουρίαν. Τέλος ὑπομιμνήσκωμεν ὅτι ὁ πάπυρος τοῦ Βερολίνου περιέχει δύο συνταγὰς κατὰ τῆς αἱματουρίας.

Κατόπιν τῶν σποραδικῶν τούτων μαρτυριῶν νομίζομεν ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ἱατρικὴ συγκομιδὴ ὑπῆρξε καλὴ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Φαραώ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ENNATON

Ἡ ἱατρικὴ ὕλη

Ἡ φαρμακευτικὴ ὕλη ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ εἶναι ἀνηκούστου πλούτου. Ἡ πολυφαρμακία εἶναι ἐν μεγάλῃ τιμῇ, πλέον δὲ τῶν 500 οὐσιῶν ἀντιπρὸσωπεύονται εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε γνωστοὺς παπύρους. Δυστυχῶς ἡ δυσκολία τῆς μεταφράσεως, ὅπως καὶ εἰς ἄλλους τεχνικοὺς κλάδους, μᾶς ἐμποδίζει νὰ χρησιμοποιήσωμεν μέγαν ἀριθμὸν τῶν δοκουμεντῶν τούτων, πολλὰ δὲ φάρμακα ἔκαμαν νὰ ἀποτύχῃ ἡ ἐπιμονὴ καὶ ὀξυδέρκεια τῶν ἐρευνητῶν. Ἐπίσης ὁ καθορισμὸς καὶ ἡ συνταύτισις αὐτῶν ἐγείρει μεγάλας δυσκολίας, πρὸ τῶν ὁποίων ὁ ἀμύητος μένει κατάπληκτος. Ἔτσι, ὅπως ἀναφέρει ὁ E. Chassinat, ἓνας καὶ μόνον ὄρος, μετεφράσθη κατὰ τὸν μᾶλλον διάφορον τρόπον. “Μία δεκάς τοῦλάχιστον σημασιῶν : ἄλας, κηρός, ἄσφαλτος, πίσσα, λίπος, ἄλειμμα, ἔλαιον, ἔλαιον ἡλιασμένον, ἄλοιφή, βάλσαμον, ἄρωμα, ἀπεδόθησαν εἰς μίαν λέξιν παρὰ τῶν αἰγυπτιολόγων.”

Διὰ τοῦτο, μολονότι πολυάριθμα, θὰ ἀναφέρωμεν ἐκεῖνα τῶν φαρμακευτικῶν προϊόντων, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φαρμακοποιίᾳ φαίνεται καλῶς ἀποδεδειγμένη.

Ἡ ἱατρικὴ ὕλη τροφοδοτεῖται ἐκ 3 βασιλείων :

Τὸ ὀρυκτὸν βασίλειον παρέχει: μεταλλοειδῆ, μέταλλα, φυσικὰ ἄλατα καὶ ἀλκάλεια. Ἀναφέρομεν: τοὺς λίθους (πρὸ πάντων τὸν κάλαϊς, τοιροκιστὶ περουζῆς) καὶ τὰ πολύτιμα μέταλλα (χρυσὸς καὶ ἄργυρος), χρησιμοποιούμενα εἰς τὴν κατασκευὴν περιάπτων. Τὴν στύψιν, τὸ ἀντιμόνιον, τὸ ὀξειδίον καὶ τὸ θεϊκὸν ἀντιμόνιον, τὸ ἀνθρακικὸν ἀμμώνιον, τὴν ἄσβεστον καὶ τὸ ἀνθρακικὸν ἀσβέστιον (χρησιμοποιούμενον ὡς ψιμμύθιον), τὴν μαγνησίαν, τὸν ὑδράργυρον καὶ τὸν θεϊκὸν ὑδράργυρον, τὸν μόλυβδον, τὸ ὀξικόν, τὸν ἀνθρακικὸν καὶ θειοῦχον μόλυβδον, (χρησιμοποιούμενον ὡς μαλακτικόν), τὴν ποτάσσαν, τὴν σόδα, τὰ νιτρικὰ ἄλατα τοῦ καλλίου καὶ σοδίου ἀκάθαρτα, τὸ ἀνθρακικὸν σόδιον, τὸ θεῖον, τὸν μεμφίτην λίθον. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἢ μάρμαρον τοῦ Καίρου, κονιοποιούμενος καὶ ἀναμιγνυόμενος μετ' ὄξους, προὐκάλει ἀναισθησίαν εἰς τρόπον ὥστε, ὅπως ἀναφέρουν ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Διοσκορίδης, προέβαινον εἰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις. Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ μεμφίτου λίθου ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἐκκλύσεως ἀνθρακικοῦ ὀξέος in statu vas-cendi, προικισμένου πράγματι διὰ τινος ἀναισθητικῆς ἐνεργείας.

Αἱ οὐσίαι φυτικῆς καταγωγῆς ἦσαν πολυάριθμοι. Ἀναφέρομεν: τὴν ἄψινθον, τὴν ἀκακίαν, τὸ ἀγριοσέλινον, τὴν ἐντεριώνην τῆς ἀκάνθης (ἀνθελμινθικόν), τὸ σκόροδον, τὴν ἀλόην, τὰ ἀμύγδαλα, τὸ ἄνηθον, τὸ ἄνισον, τὸ καλλίτριχον (εἰς ἀφεψήματα κατὰ τῆς κυνάγχης), τὸ χαμαίμηλον (τοῦ ὁποίου τὸ ἔλαιον ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς ἐντριβίαν), τὴν κερατέαν (ξύλοκερατιά, χαρουπιά), τῆς ὁποίας ὁ φλοιὸς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀφροδισιακὸς καὶ ἀνθελμινθικός), τὸ κάρδαμον, τὴν κασσίαν (Cassia absus) τὸ περίφημον φάρμακον τῶν Σουδανῶν κατὰ τῶν ὀφθαλμίων, τὸ χελιδόνιον (εἰδικὸν τῶν ὀφθαλμίων), τὸ κολχικόν, τὸ κορίανδρον (λίαν φημισμένον: οἱ διεγερτικοί του σπόροι, μεθυστικοὶ καὶ ἀφροδισιακοὶ ἦσαν ἀποτελεσματικοὶ καθ' ὅλων τῶν ὄγκων, τῶν ἀποστημάτων καὶ οἰδημάτων. Ὁρεκτικοί, ὑπακτικοί, τονωτικοὶ ἦσαν ἐν μεγάλῃ χρήσει εἰς τὰς καρδιακὰς παθήσεις), τὸ κύμινον, τὰ διάφορα κολοκυνθοειδῆ, τὴν τέφραν τοῦ ἐβένου (εἰς κολλύρια) τὸ θυμίαμα, τὴν πικραλίδα (κοινῶς ἀντιδιά), τὴν τῆλιν (κοινῶς μοσχοσίταρον), τὴν συκὴν, τὴν κέδρον (διουρητικὸν) τὴν γεντιανήν, τὴν ροιάν (τῆς ὁποίας ὁ φλοιὸς ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς ἀνθελμινθικόν), τὸ χασίς, τὸ Ἰνδικόν (λουλάκι), τὸν ὑοσκύαμον, τὸ λῖνον, τὸ λείριον, τὸν λωτόν, τὸν μανδραγόραν, τὴν μίνθην, τὸ σίναπι, τὴν μύρραν, τὰς κηκίδας, τὰ μοσχοκάρυα, τὴν Nigelle (Nigella sativa, γένος βατραχοειδῶν φυτῶν), τὸ ὄπιον, τὸ φοινικόδενδρον, τὸ πιστάκιον (φουντουκιά), τὴν ραφανίδα, τὸ σιλικύπριον, καθαρτικὸν ἐν μεγάλῃ χρήσει, (ἐκ τῶν σπόρων τοῦ ὁποίου ἐξάγεται τὸ κίκινον ἔλαιον), διαφόρους ρητίνας, τὴν ζαφουράν, τὴν σκίλλην (χρησιμοποιουμένην κατὰ τῆς ὑδρωπικίας), τὸν στύρακα, τὸ ταμαρίνιον, τὸν θύμον, τὰ κόμμεα, τὰς πικρὰς ἐγγύσεις, φάρμακά τινα ἔχοντα ὡς βάσιν τὴν τερεβενθίνην, τὰ ἔλαια, τὸν οἶνον, τὸν κρύθινον ζῦθον καὶ τὸ ὄξος.

Τὸ ζωϊκὸν βασίλειον παρέχει ἐν πρώτοις: τὸ μέλι (ἐν μεγάλῃ χρήσει πρὸς

γλύκανσιν), τὸ γάλα τῆς ἀγελάδος, τῆς ὄνου, τῆς αἰγὸς καὶ τῆς γυναικός. Κατόπιν ἔρχονται: αἱ τρίχες, τὰ κέρατα τῆς ἐλάφου, τὸ ἥπαρ καὶ ἡ χολὴ τοῦ βοός, τοῦ μόσχου καὶ τοῦ χοίρου, ἡ χολὴ ἰχθύων τινῶν. Τὸ λίπος καὶ τὸ αἷμα διαφόρων ζώων. Τὰ ἔντερα τῆς ἀντιλόπης, τὸ ὕστερον τῆς σκύλας, ἡ μήτρα τῆς γαλῆς, αἱ ὀπλαὶ καὶ ὁ φαλλὸς τοῦ ὄνου, οἱ σκώληκες τῆς γῆς, οἱ ὄφεις, οἱ κροκόδειλοι, αἱ κανθαρίδες (ἀφροδισιακαί), οἱ σκαραβαῖοι, ἡ σαύρα, αἱ χελῶναι, τέλος ὁ ἐγκέφαλος, τὰ οὖρα καὶ τὰ περιττώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλα πολλά.¹⁾

Ἡ ἀπαρίθμησις αὕτη ἀτελής, ἂν καὶ μακρά, παρουσιάζει μίαν σπουδαίαν διαπίστωσιν: Τὸ πλεῖστον τῶν φαρμάκων μεταλλικῆς ἢ φυτικῆς προελεύσεως, φιγουράρουν εἰς τὴν σημερινὴν φαρμακοποιάν, ἐνίστε δὲ μὲ τὰς αὐτὰς ἐνδείξεις, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀπ' ἐναντίας ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐκ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου προερχόμεναι οὐσίαι ἐλησμονήθησαν. Τὸ πλεῖστον τῶν συνταγῶν, εἰλημμένων ἐκ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, χρησιμεύουν ὡς ὑλικὸν βοήθημα εἰς τοὺς τύπους τοῦ μαγικοῦ ἐξορκισμοῦ, ἐξ οὗ καὶ τὸ παράλογον αὐτῶν. Ἀντλοῦσαι τὰς δυνάμεις των ἐκ μόνον τῶν ἐπωδῶν, ἔχασαν τὸ δικαίωμα τῆς πολιτογραφήσεώς των, ἀφ' οὔτου ἡ μαγικὴ ἱατρικὴ περιέπεσεν εἰς ἀνυποληψίαν. Μόνον ὅσαι εἶχον κἄποια πραγματικὴ ἀξία, αὗται διετηρήθησαν, ὅπως τὸ γάλα π. χ. ἀλλ' ἔπαυσαν νὰ ἀπαιτοῦν ὅπως τὸ γάλα προέρεται αἴφνης: “ἀπὸ μίαν ἀγελάδα ποὺ ἐγέννησε μόνον ἀρσενικά,, ἢ ἀπὸ “μιὰ γυναῖκα ποὺ πρὸ ὀλίγου ἐγέννησεν ἀγόρι,,.

* * *

Ἡ τέχνη τῶν ἀρωμάτων ἦτο λίαν ἀνεπτυγμένη εἰς τὴν ἀρχαίαν Αἴγυπτον. Ἐπίσης καὶ ἡ τοξικολογία: “Ἡ Αἴγυπτος εἶναι ἡ κλασικὴ χώρα τοῦ δηλητηρίου.,

Ἡ μαγεία ἐχρησιμοποίει πρὸς πρόκλησιν παραισθήσεων τὰ δηλητηριώδη σολανοειδῆ: ὑοσκύαμον, στραμόνιον καὶ εὐθάλειαν, τὴν Ἰνδικὴν κάνναβιν καὶ τὸ χασίς. Τὸ νηπενθὲς ἦτο δηλητήριο περικλεῖον οὐσίαν τινὰ προκαλοῦσαν εὐφορίαν, ἀσφαλῶς τὸ ὅπιον. Ἡ μήκων εἶναι ἀρχαιοτάτη ἐν Αἰγύπτῳ, ὁ δὲ Schweinfurth κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ σαφῶς τὸ ἄνθος τῆς *Paraver Rhoeas* (μήκων ἡ ροιάς) καὶ τῆς ὑπνοφόρου μήκωνος (*paraver somniferum*) εἷς τινὰ εἰκόνα τῆς XXII Δυναστείας.

Τὰ φάρμακα εἶχον ὡς ὀχέα γενικῶς τὸ ὕδωρ, ἐνίστε δὲ τὸν οἶνον, τὸν ζῦθον, τὸ γάλα, τὸ ἔλαιον ἢ τὰ οὖρα. Τὰ βοηθήματα τῆς φαρμακολογίας ἦσαν ποικιλώτατα. Διὰ τὴν ἐσωτερικὴν χρῆσιν: πώματα, πτισάναι, ἀφεψήματα, ἐμβροχαί, μίγματα, καταπότια, βῶλοι, τροχίσκοι, κόνεις καὶ ἐκλείγματα. Διὰ τὴν ἐξωτερικὴν: καταπλάσματα, αἰλοφαί, ἐμπλαστρα, κολλύρια, εἰσπνοαί, ὑποκαπνισμοί, ὑπόθετα, κλύσματα.

1) Πλεיותרὰ βλέπε: Dr Cabanés, Remèdes d' autrefois. Νέα ἔκδοσις 1910.

Αἱ συνταγαὶ συνήθως εἶναι ἥσαν συνθετώταται. Μία ἐξ αὐτῶν, τοῦ παπύρου Ebers περιλαμβάνει 37 συστατικὰ προερχόμενα ἐκ τῶν τριῶν βασιλείων, καὶ προωρισμένα διὰ τὴν παρασκευὴν ἐμπλίστρου. Αἱ συνταγαὶ εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὴν ἡλικίαν, ἐνίοτε τὸ φύλον καὶ πολλάκις τῆς ὥρας τοῦ ἔτους.

Μέγα μέρος τῶν φαρμάκων τούτων ἐπέζησε διὰ τοῦ Ἱπποκράτους, τοῦ Πλινίου, τοῦ Διοσκορίδου, τοῦ Γαληνοῦ καὶ τῶν διαδόχων του. Κατὰ τὴν παρακμὴν τοῦ XVI αἰῶνος ὁ Montaigne ἔγραφε διὰ τὴν ἰατρικὴν καὶ τοὺς ἰατροὺς τῆς ἐποχῆς του: "... Ἡ ἐκλογὴ μάλιστα τοῦ πλείστου τῶν φαρμάκων των δὲν εἶναι οὔτε μυστηριώδης, οὔτε θεία: Τὸ ἀριστερὸ πόδι μιᾶς χελώνης, τὰ οὖρα μιᾶς σαύρας, ἡ κόπρος ἐνὸς ἐλέφαντος, τὸ ἥπαρ τοῦ ἀσπάλακος, τὸ αἷμα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος μιᾶς λευκῆς περιστερᾶς... Καὶ γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους πού ὑποφέρομεν ἀπὸ κωλικούς (τόσον καταχρῶνται περιφρονητικῶς τὴν ἀθλιότητά μας) κόπρον ποντικοῦ κονιοποιηθεῖσαν, καὶ τέτοια ἄλλα ἀηδὴ φάρμακα πού ἔχουν τὴν μορφήν μιᾶς μαγείας παρὰ μιᾶς λογικῆς ἐπιστήμης. Ἀφίνω κατὰ μέρος τὸν μονὸ ἀριθμὸ τῶν χαπιῶν, τὸν προορισμὸ μερικῶν ἡμερῶν καὶ ἐορτῶν τοῦ ἔτους, τὴν διάκρισιν τῶν ὥρῶν πρὸς συλλογὴν τῶν βοτανῶν καὶ τῶν παρασκευῶν των... » (Essais, Βιβλ. Β' κεφ. XXXVII).

Ἡ περίφημος θηριακὴ, ἡ πανάκεια τόσων αἰώνων κατήγετο ἐκ τῆς ἀτελειώτου συνταγῆς τοῦ παπύρου Ebers.

Ἐν τέλει ἡ ἀρχαία Αἰγυπτιακὴ φαρμακοποιία διαιωνίσθη κατὰ μέγα μέρος, ἀλλ' ἐχωρίσθη εἰς δύο ἰδιαιτέρας τάξεις. Συνταγαὶ ἀνόητοι, φάρμακα παράλογα, ἀηδὴ συστατικὰ, τρόποι παρασκευῆς ἢ χρήσεως ἐξωφρενικῆς, ἀπέβησαν ὁ ἄρτος τῶν ἀγυρτῶν, οἱ ὅποιοι ἐκμεταλλεύονται τὴν ἀναλλοίωτον ἀνθρωπίνην εὐπιστίαν καὶ ἀδυναμίαν. Τὰ ἀληθῆ ἀπ' ἐναντίας φάρμακα, καρποὶ ἐνὸς φωτεινοῦ ἐμπειρισμοῦ, δοκιμασθέντα ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῶν αἰώνων, διατηροῦν τὴν ἀξίαν των εἰς τὴν σημερινὴν ἰατρικὴν φαρμακοποιίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Ἡ Ὑγιεινὴ

Σκηναὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς τῶν τάφων, ἐθνικὴ φιλολογία, θρησκευτικαὶ διατάξεις καὶ ἀφηγήσεις περιγητῶν, παρέχουν λίαν ἐνδιαφερούσας πληροφορίας ἐπὶ τῆς ὑγιεινῆς, περὶ τῆς ὁποίας οἱ πάπυροι σιωποῦν.

Εἷς τῶν κυριωτέρων χαρακτήρων τῶν Αἰγυπτίων εἶναι ἡ καθαριότης, καθιερωθεῖσα διὰ πολυαριθμῶν πλύσεων καθαριότητος: προτοῦ εἰσέλθουν εἰς τὸν ναόν, πρὸ τοῦ φαγητοῦ, μετὰ τὴν συνουσίαν.

Ὑπὸ ἓνα κλῖμα θερμὸν καὶ ὑγρὸν "εἵματα λίνεα φορέουσι αἰεὶ νεόπλυτα, ἐπιτηδεύοντες τοῦτο μάλιστα." ¹⁾

1) Ἡροδότου, Β, 37.

“Παιδίον ἡ Αὔγουπτια, λέγει ὁ Maspero ἔπαιζε γυμνὴ μετὰ τῶν γυμνῶν ἀδελφῶν της. “Οταν ἐμεγάλωνε, ἡ μόδα τῆς ἄφινε τὸν λαιμὸν ἐλεύθερον καὶ ἐφοροῦσε διαφανῇ ἐνδύματα, τὰ ὅποια τὴν ἐξέθετον εἰς τὰ βλέμματα τῶν ἀνδρῶν. Εἰς τὴν πόλιν αἱ ὑπηρέτριαι . . . ἐφόρουν ὡς ἐνδυμα μὲ στενὴ ζώνη ἐπὶ τῶν ἰσχύων. Εἰς τὴν ἐξοχὴν, στὴ δουλειά των οἱ χωρικοὶ . . . ἐφόρουν μιὰ χονδρὴ ποδιά.”

Ζοῦν πολὺ εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα, εἰς τὰς αὐλὰς τῶν οἰκιῶν, τῶν κήπων, εἰς τοὺς ἡλιακούς. “Τρώγουν, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, εἰς τὸν δρόμον.” “Ἡ τριβὴ τῶν ὀδόντων τῶν Αἰγυπτίων, τὰ συστατικὰ τῶν συντριμματίων, τὸ περιεχόμενον τῶν ἐντέρων, αἱ προσφοραὶ τροφῶν εἰς τοὺς τάφους, αἱ διακοσμήσεις τῶν τοίχων καὶ αἱ γραπταὶ μαρτυρίαι, τὰ πάντα ἀποδεικνύουν, λέγει ὁ Armand Ruffer, μίαν τροφὴν μικτὴν, τῆς ὁποίας ὁ κοινὸς ἄρτος καὶ τὰ λαχανικὰ ἀπετέλουν τὰ κυριώτερα στοιχεῖα.”

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐκαλοῦντο “ψωμοφαγάδες”. Δι’ αὐτοὺς ὅμως καὶ διὰ τοὺς Ἑβραίους, ὁ ἄρτος ἦτο συνώνυμον τῆς τροφῆς. Τὰ δημητριακὰ ἐκαλλιεργήθησαν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, τὸ δὲ ἄλευρον παρεσκευάζετο ἤδη ἀπὸ τῆς προδυναστικῆς ἐποχῆς: Ἐτριβον τὸν σῖτον μεταξὺ δύο πετρῶν, ἢ τὸν ἐκοπάνιζον ἐντὸς ἰγδίου. Ὁ Ruffer ἐξήτασε δείγματα ἀρχαίου αἰγυπτιακοῦ ἄρτου, τὰ ὅποια “ἀποτελοῦνται ἀπὸ ζύμην χονδροειδῆ, περιέχουσιν μεγάλην ποσότητα πιτύρου καὶ μάλιστα ἀχύρου, μὲ χονδροαλεσμένους κόκκους σίτου ἢ κριθῆς.”

Οἱ πτωχοὶ Αἰγύπτιοι — ὅπως πιθανὸν καὶ οἱ πλούσιοι — ἔτρωγον πολὺ ρίζας ὡμὰς ἢ παρασκευασμένας, χόρτα κηπευτά. Κατηνάλισκον ἐπίσης πολλὰ ὄσπρια: φακὴν, φασόλια, κοκκινογούλια καὶ λάχανα, βρασμένα ἐννοεῖται, κρεμμύδια, σκόδρα, ραδίκια, γογγύλια ὡμὰ μὲ ψωμί, ὅπως καὶ σήμερον.

Αἱ κυριώτεραι τῶν ὠπωρῶν ἦσαν: τὰ σταφύλια, τὰ σῦκα, οἱ χουρμάδες, τὰ ρόδια, τὰ πεπόνια, αἱ ἐλαῖαι, τὰ βερύκοκκα, καθὼς καὶ οἱ σπόροι διαφόρων κηπευτῶν φυτῶν.

Ἡ διατροφή δὲν ἦτο καθαρῶς χορτοφαγία, διότι ἡ κτηνοτροφία καὶ τὸ κυνήγιον ἀνέρχονται ἐπίσης εἰς ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν, ὅσον καὶ ἡ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Νεῖλος καὶ αἱ διώρυγές του ἦσαν ἀνεξάντλητοι δεξαμεναὶ ἰχθύων, τοὺς ὁποίους ἔτρωγον νωπούς ἢ ἀλατισμένους. Ἐπιγραφὴ τάφου τινὸς τῆς XVIII Δυναστείας δεικνύει ὅτι ὁ ἐξ ἀραβοσίτου ἄρτος, τὸ γάλα καὶ τὸ ἔλαιον ἀπετέλουν τὴν τροφὴν τῶν μικρῶν παιδιῶν.

Τὰ ποτὰ περιελάμβανον τὸ ὕδωρ, τὸν ζῦθον καὶ τὸν οἶνον. Ὁ λαὸς γενικῶς ἦτο ἐγκρατής, αἱ γυναῖκες ὅμως παρεδίδοντο εἰς τὴν μέθην, οὕτω δὲ ὁ ἀλκοολισμὸς προοδεύων ἀποβαίνει εἰς τῶν παραγόντων τῆς καταπτώσεως ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Τροφαὶ τινες τέλος ἦσαν ἀπηγορευμένοι, ὅπως: χοῖρος π. χ. Οἱ Αἰγύπτιοι, ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος θεωροῦν τὸν χοῖρον ὡς ἀκάθαρτον ζῷον. Καὶ ἂν ἀκόμη κατὰ τύχην τὸν ἤγγιζε κανεῖς, ἔτρεχε νὰ πέσῃ εἰς τὸν ποταμὸν μὲ τὰ ροῦχά του. “Ὑν δὲ Αἰγύπτιοι μαρὸν ἡγνῆται θηρίον εἶναι· καὶ

τοῦτο μὲν ἦν τις ψαύση αὐτῶν παριῶν ὕος, αὐτοῖσι τοῖσι ἱματίοισι ἀπ' ὧν ἔβαψε ἑωυτὸν βὰς ἐς τὸν ποταμόν...»¹⁾

Οἱ κύαμοι ἐπίσης ἦσαν ἀπηγορευμένοι: “Κυάμους δὲ οὔτε τι μάλα σπείρουσι Αἰγύπτιοι ἐν τῇ χώρῃ, τοὺς τε γινομένους οὔτε τρώγουσι οὔτε ἔψοντες πατεύονται. Οἱ δὲ δὴ ἱρεῖς οὐδὲ δρῶντες ἀνέχονται, νομίζοντες οὐ καθαρὸν εἶναι μιν ὄσπριον...»²⁾

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐλάμβανον μίαν γυναῖκα “...καὶ τὰ ἄλλα καὶ γυναικὶ μιῇ ἕκαστος αὐτῶν συνοικέει κατάπερ “Ἕλληνες...»³⁾ Ἀλλ' ἡ νόμιμος αὕτη μονογαμία ἐμετριάζετο διὰ τῆς παλλακείας καὶ μιᾶς πορνείας ἀξίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὅπως εἰς πολλοὺς πρωτογόνους πολιτισμοὺς “εἰς τὴν Αἴγυπτον, λέγει ὁ Armand Ruffer, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὁ γάμος μεταξὺ ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφῆς ἦτο τοῦ συρμοῦ, ἐνῶ ἡ αἰμομιξία μεταξὺ πατρὸς καὶ θυγατρὸς, ἢ μητρὸς καὶ υἱοῦ ἦτο σπανιωτάτη, ἐν μάλιστα ὑπῆρξέ ποτε. Οἱ Αἰγύπτιοι θεοί, ἄλλως τε, ἔδωκαν τὸ παράδειγμα τῆς ἀδελφικῆς αἰμομιξίας...” Ὁ δὲ Wallis Budge παραδέχεται ὅτι εἰς τὸ πλεῖστον τῶν κοινωνικῶν τάξεων ὁ γάμος μεταξὺ ἀδελφῶν ἦτο ὁ κανὼν...” Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης ἀναφέρει τὴν συνήθειαν ταύτην διατηρουμένην κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν τούτοις ἡ αἰμομιξία αὕτη, διατηρηθεῖσα δὲν ἠμπόδισε τὴν Αἰγυπτιακὴν φυλὴν νὰ εἶναι ὑγιὴς καὶ ρωμαλέα.

Ἀπὸ τῆς Δυναστικῆς ἤδη ἐποχῆς, ἀπαντῶμεν φροντίδας περὶ τῆς δημοσίας ὑγιείας. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν πυραμίδων τῆς Γκίζας διένειμον εἰς τὰς χιλιάδας τῶν ἐργαζομένων ἐργατῶν ἐνδύματα.

Λοῦνται πολλάκις τῆς ἡμέρας εἰς τὸν Νεῖλον: “Λοῦνται δὲ δις τῆς ἡμέρας καὶ δις ἐκάστης νυκτός...”, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (B, 37). Τὸ πλεῖστον ἐπιστρέφει εἰς τοὺς ἀγροὺς μετὰ ἕξ μῆνας. Ἰατροὶ ἐπισκέπτονται αὐτοὺς τακτικά, οἱ δὲ ἄρρωστοι ἀποχωριζόμενοι τῶν συντροφῶν τῶν ὠδηγοῦνται εἰς διαφόρους κατασκηνώσεις ἀνὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Αἰγύπτου. Τέλος, καθ' ἕκαστον ἔτος, οἱ ἐργάται, ὑπεχρεοῦνται νὰ καίουν τὰς καλύβας τῶν καὶ νὰ κτίζουν νέας.

Θαυμάσιον ὑγειονομικὸν μέτρον!

Ἡ περιτομὴ ἐνεπνεύσθη ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ ὑπερβολικὴν φροντίδα πρὸς τὴν καθαριότητα, τοῦλάχιστον διὰ τοὺς ἄνδρας: “Τὰ τε αἰδοῖα περιτάμνονται καθαριότητος εἵνεκεν, προτιμῶντες καθαροὶ εἶναι ἢ εὐπρεπέστεροι...” (Ἡροδ. B, 37).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταρίχευσιν αὕτη συνετέλεσε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ὑγείαν τῆς χώρας διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς σήψεως καὶ ἀποσυνθέσεως τῶν πτωμάτων, τόσον ἐπικινδύνου διὰ μίαν χώραν θερμὴν καὶ ὑγρὴν ὅπως ἡ Αὔγουπτος.

1) Ἡροδότου B, 47.

2) Ἡροδότου B, 37.

3) Ἡροδότου B, 92.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Αἱ εἰδικότητες

Χωρὶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν ἔνταῦθα τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως εἰδικῶν ἱατρῶν — ζήτημα ποὺ θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὸ περὶ ἐξασκήσεως τῆς ἱατρικῆς τέχνης κεφάλαιον — θὰ πραγματευθῶμεν τὴν ἐξάσκησιν τῶν ἱατρικῶν εἰδικότητων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ.

Ὅλοι οἱ κλάδοι τῆς συγχρόνου εἰδικοποιήσεως ἀντιπροσωπεύονται εἰς ἐμβρυώδη τοῦλάχιστον κατάστασιν: Ἡ δερματολογία μὲ τὰς πολυαρίθμους συνταγὰς τοῦ καλλιτρίχου τοῦ παπύρου τοῦ Ebers καὶ τοῦ παπύρου τοῦ Hearst. Ἡ ὠτολογία μὲ πραγματείαν τινὰ τοῦ παπύρου τοῦ Ebers καὶ συνταγὰς τινὰς εἰς τὸ τέλος τοῦ παπύρου τοῦ Βερολίνου. Ἡ οὐρολογία μὲ κεφάλαιά τινα μνημονευθέντα ἤδη τῶν παπύρων Ebers καὶ Hearst, καὶ μὲ μερικὰς συνταγὰς κατὰ τῆς αἱματοουρίας τοῦ παπύρου τοῦ Βερολίνου...

Ὁ Ἡρόδοτος (Βιβλ. Β, 84), λέγει τὰ ἑξῆς σχετικά:

“Ἡ δὲ ἱατρικὴ κατὰ τάδε σφί δέδασται: μιῆς νούσου ἕκαστος ἱητρὸς ἔστι καὶ οὐ πλεόνων. Πάντα δι’ ἱητρῶν ἔστι πλέα· οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἱητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων...”

Θὰ ἐξετάσωμεν χωριστὰ δύο μεγάλας κλασσικὰς εἰδικότητας, ἕνεκα τῆς σπουδαιότητός των κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

Καὶ πρῶτον περὶ τῆς ὀφθαλμολογίας.

Ὁφθαλμολογία

Αἱ ὀφθαλμολογικαὶ παθήσεις εἶναι συχνόταται ἐν τῇ συγχρόνῳ Αἰγύπτῳ, τὸ δὲ τράχωμα μετὰ τῆς βιλαργιώσεως καὶ τῆς θνησιμότητος τῶν παιδῶν, εἶναι μία τῶν τριῶν πληγῶν τῆς χώρας ταύτης. Ἐπομένως αἱ ὀφθαλμικαὶ παθήσεις ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀκόμη περισσότεραι καὶ συχνότεραι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐξ ἄλλου, μονόφθαλμοι καὶ τυφλοὶ ἀπεικονίζονται πολυάριθμοι ἐπὶ τῶν μνημείων.

Χωρὶς νὰ ἀνέλθωμεν μέχρι τῶν Ἰνδῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἱερὰ βιβλία περιέχουν συνταγὰς τινὰς διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων, εἶναι γνωστὸν ὅτι πέντε αἰῶνας π. Χ. ἡ ὀφθαλμιατρικὴ ἀποκλειστικῶς ἐξησκεῖτο ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ἡ ὀφθαλμολογία ἦτο ἀληθῶς ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἱερατείου. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ φήμη τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων ἦτο μεγάλη καὶ πασίγνωστος. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται ὅτι ὁ Κῦρος, ὁ Μέγας βασιλεὺς τῆς Περσίας ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Ἀμασιν νὰ τοῦ στείλῃ τὸν καλύτερον ὀφθαλμολόγον του.

Ὁ δὲ Woodhouse, εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, λέγει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην του, τὸ ταξειδίον τοῦ νεαροῦ Τωβίου εἰς Αἴγυπτον δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν, παρὰ νὰ σπουδάσῃ τὰς παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν.

Αἱ ἀσθένειαι τῆς ὁράσεως σπουδάζονται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Λονδίνου (πολλοὶ τύποι μαγικῶν ἐπωδῶν), πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν πάπυρον Ebers ὅπου τὸ “βιβλίον τῶν ὀφθαλμῶν,” ἀρχίζει ἀπὸ τὸ τέλος τῆς 55 σελίδος καὶ φθάνει μέχρι τῆς 64.

Εὐτυχῶς, ἑλλείπει μιᾷς μόνον διαγνωστικῆς ἐπὶ ἑξηκοντάδος περίπου ἐξεταζομένων περιπτώσεων, τὸ πλεῖστον τῶν παθήσεων χαρακτηρίζονται διὰ μιᾷς ἐκφράσεως, ἡ ἑκφρασις δὲ αὕτη συνήθως εἶναι ὁρισμὸς ἀρκετὰ σαφής, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἐξεταζομένην ἀσθένειαν. Ἐν τούτοις πολλάκις συνέβαινε ὁ παλαιὸς Αἰγύπτιος νὰ συγχέῃ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα διαφόρους ἀσθενείας, ἢ ἀντιθέτως, νὰ ἐκλαμβάνῃ ὡς διαφόρους ἀσθενείας τὰ διάφορα στάδια μιᾷς καὶ τῆς αὐτῆς νόσου, ὥστε, ὡς λέγει ὁ Ebers “λαμβάνοντες ὑπ’ ὅψει τὴν ἑλλειψιν ἀκριβείας τοῦ λεκτικοῦ τοῦ παπύρου καὶ τὴν ἀπουσίαν πάσης διαγνωστικῆς, τὸ νὰ ἀποφαινώμεθα διὰ ταύτην ἡ ἐκείνην τὴν πάθησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀποτελεῖ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ζήτημα γούστου.”

Τέλος ἡ διάκρισις τῶν ὀφθαλμικῶν βλαβῶν ἦτο ἀρκετὰ προηγμένη, ὥστε ἡδυνήθησαν νὰ καθορίσουν κατὰ τρόπον ἀδιάσειστον ἐκτὸς τῆς τυφλώσεως καὶ τῆς ὑπεραιμίας τοῦ ἐπιπεφυκότος, τὰς ἀκολουθούσας διαταραχάς: Ὑδροφθαλμίαν, σταφύλωμα, διήθησιν τοῦ κερατοειδοῦς, ἱσταμένας μυίας (pouches volantes), καταρράκτην, λεύκωμα, ἱρίτιδα, ἐκτρόπιον, ἐντρόπιον, τριχίασιν, ξανθέλασμα, κοκκιάσεις, χαλάζιον, βλεφαρίτιδα, βλεφαρικὸν ἀπόστημα, χύμωσιν, πτερύγιον, δακρυοκυστίτιδα, ὀφθαλμοπληγίαν Ὑπαινίχθησαν καὶ αὐτὸ τὸ καρκίνωμα. Ἀντιθέτως δὲν ἡδυνήθησαν ν’ ἀνακαλύψωσι τράχωμα, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Guarino εὔρε χαρακτηριστικὰς βλάβας ἐπὶ μοιῶν καλῶς διατηρουμένων.

Ἡ θεραπεία τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων—κατὰ τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν τὴν συχνὴν χρῆσιν ἐλαφρῶν στυπτικῶν πλύσεων, αἱ ὁποῖαι περιέχουν μικρὰν ποσότητα ψευδαργύρου ἢ ἀλάτων τοῦ μολύβδου, κατὰ τῆς φλογώσεως, καὶ ὑπαινιγμὸν τινα διὰ μυωπικὰ φάρμακα “πρὸς συστολὴν τῶν κορῶν,”—συνδυάζει πολλάκις τὴν μαγικὴν ἐπωδὴν μὲ τὴν ἱατρικὴν θεραπευτικὴν: Τοιαύτη εἶναι ἡ περίπτωσις, βεβαίως, τῆς τυφλότητος.

Μία συνταγὴ περίεργος, γενικῆς χρήσεως, συνιστᾷ ἐγκέφαλον ἀνθρώπου.

* *

Αἱ Αἰγύπτιαί λίαν φιλόρεσκοι μετεχειρίζοντο κοσμητικὰ πράσινα καὶ μαῦρα. Τὰ πράσινα κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Loret καὶ Florence, εἶχον ὡς βάσιν τὸ hydro-silicate τοῦ χαλκοῦ, τὰ δὲ μαῦρα, κατὰ τὸν Florence παρεσκευάζοντο μὲ θειοῦχον ἀργυροῦχον μόλυβδον (sulfure de plomb argentifère), ἢ ἀπὸ μίγμα θειοῦχου μολύβδου (sulfure de plomb), διοξειδίου τοῦ μαγγανεσίου (bioxyde de manganèse), ὀξειδίου τοῦ σιδήρου καὶ θειοῦχου ἀντιμονίου (sulfure d’antimonium) κατὰ δὲ τὸν Fischer, ἐξετά-

σαντα κοσμητικὰ διάφορα, προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Flinders Petrie ἐν Φαγιούμ.

Ἡ Μαιευτικὴ καὶ ἡ Γυναικολογία

Ἡ τέχνη τῶν τοκετῶν καὶ ἡ θεραπεία τῶν γυναικείων παθήσεων, κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ κατέχουν σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ πρακτικῇ Ἱατρικῇ τῶν Αἰγυπτίων.

Πράγματι, τὰ κορίτσια ἡρραβωνίζοντο ἀπὸ μικρὰν ἡλικίαν καὶ ἐνιμφεύοντο εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, πρὸ τοῦ δεκάτου πέμπτου ἔτους, οὕτω δὲ ἐκάστη οἰκογένεια ἡρίθμει 8-10 παιδιά. Ἐνώσεις πρόωροι καὶ γόνιμοι, ἄγνοια τῆς ὑγιεινῆς τῆς ἐγκυμοσύνης, ἀμάθεια τῶν μαῖων, πρόωρος ἔγερσις τῆς λεχοῦς, σχεδὸν πάντοτε ἀκολουθουμένη ὑπὸ ταχείας συλλήψεως, συνετέλουν εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τὰς γυναῖκας εἰς μικροτέραν ἡλικίαν τῶν 20 ἐτῶν ἀνικάνους διὰ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου των.

Οἱ ἱατρικοὶ πάπυροι σιωποῦν ἐπὶ τῆς μαιευτικῆς, ἀλλ' ὁ φιλολογικὸς πάπυρος τοῦ Westcar, τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου, μᾶς παρέχει σύντομον περιγραφὴν ἐνὸς τοκετοῦ ὑπὸ τὴν Μέσσην Αὐτοκρατορίαν, περὶ τὰ 2000 π. Χ.

Ἡ Αἰγυπτία ἐπίτοκος δὲν κατεκλίνετο ὀριζοντίως, ἀλλ' ἐκάθητο ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τινων παραστάσεων, ἥ εἰς τὰ πισινά της ἐπάνω σὲ μιὰ ψάθα, ἥ ἐπάνω εἰς ἓνα κρεβάτι μὲ τὰ πόδια ἀνοιγμένα, ἥ ἐπάνω εἰς ἓνα κάθισμα. Ἡ στάσις αὕτη διευκολύνουσα συνάμα τὰς προσπαθείας τῆς ἐξωθήσεως καὶ τὴν πρόπτωσιν τοῦ ὀμφαλίου λώρου, παρατηρεῖται εἰς ὅλους τοὺς πρωτογόνους λαούς. "Τὸ κάθισμα τοῦτο δὲν διαφέρει καθόλου τοῦ κοινοῦ καθίσματος", λέγει ὁ Maspero. Δι' ἄλλους συγγραφεῖς, ὅπως ὁ καθηγητὴς J. Guiard ἰδιαιτέρως, "ὁ τοκετὸς ἐγένετο ἐπάνω εἰς εἰδικὴν ἔδραν, "ἔδραν τῆς γέννας". Ἀπετελεῖτο δὲ αὕτη ἀπὸ λίθους διατεθειμένους κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν μίαν ἔδραν ὑψηλὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐπίτοκος ἠδύνατο νὰ γονατίσῃ, ἔχουσα κάτω αὐτῆς καὶ ἔμπροσθεν κενὸν ἐπιτρέπον τοὺς μαιευτικοὺς χειρισμοὺς τῆς μαίας καὶ τὴν ἔξοδον τοῦ ἐμβρύου... Ἡ ἔδρα αὕτη τῆς γέννας, προφανῶς εἶναι ὁ πρόγονος τοῦ "σκαμνιοῦ", χρησιμοποιοιμένου ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν Ἀνατολῇ."

Ὁ πάπυρος τοῦ Westcar, μᾶς παρουσιάζει μιὰ ἀπὸ τὰς βοηθοὺς τῆς ἐπιτόκου ὀπισθὲν της, κρατοῦσαν αὐτὴν ἀγκαλιασμένην καὶ χρησιμεύουσαν ὡς στήριγμα. Μία ἄλλη γονατισμένη ἡ καθημένη στὰ πισινά της μπροστά της γιὰ νὰ πιάσῃ τὸ παιδί. Μόλις ἐγεννᾷτο τὸ παιδί, ἔκοπτον τὸν ὀμφάλιον λῶρον, ἔπλυναν τὸ νεογέννητον καὶ ἐμάλασσον τὰ μέλη του διὰ νὰ τοῦ δώσουν σχῆμα κανονικὸν καὶ νὰ τοῦ δώσουν τὴν ζωὴν. Τέλος ἐπέσπευδον τὸν τοκετὸν διὰ μαλάξεων τῆς κοιλίας.¹⁾

1) Βλέπε: Dr Jules Guiart, L'accouchement au temps des Pharaons, in Aesculape, 1933 σελ. 89 καὶ ἐξῆς. Ἐπίσης: Dr M. Ameline, La Grossesse dans la Religion Égyptienne, ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ 1934, σελ. 12 καὶ ἐξῆς.

Αἱ μαῖαι ἐπληρώνοντο εἰς εἶδος.

Ὁ Θεὸς Βὲς ἢ Βιζοὺ ἢ Βησαῖς ὅπως ἐξελληνίσθη, καὶ ἡ Ἀπὲρ ἢ Σεπούτ, ἡ Θούηρις τῶν Ἑλλήνων ἢ σύζυγός του μὲ μορφὴν κροκοδείλου, προϊῶσαντο τῶν τοκετῶν, περίαπτα δὲ μὲ τὰς εἰκόνας τῶν ἐπροστάτευσεν τὴν λεχὼ κατὰ παντὸς κινδύνου.

Ὁ πάπυρος τοῦ Ebers παρέχει τὰ μέσα ὅσον ἀφορᾷ τὸ βιώσιμον τοῦ νεογεννήτου: “Ἐὰν φωνάζῃ “ni,” (φωνὴ θρηνώδης), θὰ ζήσῃ. Ἐὰν φωνάζῃ “ba,” (φωνὴ ἡχηρά), θὰ ἀποθάνῃ.” Ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι προβλέψεις: “Ἐὰν φωνάζῃ πολὺ δυνατὰ, θ’ ἀποθάνῃ. Ἐπίσης ἂν βλέπῃ πρὸς τὰ κάτω.”

Μολονότι αἱ σκηναὶ τοῦ θηλασμοῦ εἶναι συχναὶ ἐν τῇ τέχνῃ, οἱ ἰατρικοὶ πάπυροι ἀναφέρουν μόνον συνταγὰς τινὰς πρὸς θεραπείαν τῶν ἀποστημάτων τῶν μαστῶν, ἢ πρὸς αὔξησιν τοῦ γάλακτος τῶν τροφῶν.

Ἡ πρόβλεψις τῆς γονιμότητος τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ φύλου τοῦ παιδίου ἐνέπνευσε διαφόρους μεθόδους: Ἀναφέρονται ἐπὶ εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Βερολίνου, καὶ περὶ τὰς δέκα εἰς τὸν πάπυρον τῆς Kahoum. Ὅλοι δὲ εἶναι παράλογοι καὶ ἀποκρουστικάί, ὥστε, ὅπως λέγει ὁ Maspero, “ἀπορεῖ τις πῶς αἱ Αἰγύπτιαὶ γυναῖκες εἶχον τὸ θάρρος νὰ ὑποβιάζωνται εἰς αὐτάς, ἐὰν δὲν λάβῃ ὑπ’ ὄψει πόσον τὰς ἐτρόμαζεν ὁ φόβος τῆς στειρότητος.”

Θὰ παραθέσωμεν μίαν μόνον συνταγὴν, τὴν ὁποίαν ἐπροτιμήσαμεν μεταξὺ τόσων ἄλλων, διότι ἐπὶ πολὺν ἔζησεν ἡ φήμη της. Πράγματι δὲ ἀνευρίσκομεν αὐτὴν μόλις τροποποιημένην εἰς δύο ἀγγλικά ἔργα τοῦ XVII αἰῶνος: “Ἄλλος τρόπος διαγνώσεως, ἐὰν γυνὴ τις θὰ γεννήσῃ ἢ ὄχι.—Καθ’ ἑκάστην ρίπτει εἰς τὰ οὖρά της ὀλίγο σιτάρι καὶ καλαμπόκι τυλιγμένα εἰς δύο σακκίδια. Ὅταν φυτρώσουν καὶ τὰ δύο, θὰ γεννήσῃ. Ὅταν φιντρώσῃ τὸ σιτάρι, θὰ γεννήσῃ ἀγόρι, ὅταν δὲ τὸ καλαμπόκι, κορίτσι. Ὅταν δὲν φυτρώσουν καθόλου, δὲν θὰ γεννήσῃ.”

Συνταγαὶ τινες προορίζονται κατὰ τῆς στειρότητος.

Ἡ γυναικολογία σπουδάζεται διὰ μακρῶν εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Kahoum, τοῦ Ebers καὶ τοῦ Βερολίνου. Πρῶτον ἡ ἐπιγραφὴ μὲ μικρὰν ἀπαρίθμησην τῶν συμπτωμάτων. Ἐπειτα ἡ διάγνωσις, τέλος ἡ σύντομος ἐνδειξις τῆς θεραπείας. Εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα εὐρίσκομεν τὴν σπονδήν: τῶν καταμηνίων διαταραχῶν, τῆς λευκορροίας, τῆς προπτώσεως τῆς μήτρας (ἀναμφιβόλως συχνότητας), τῆς μητρίτιδος. Συγγραφεῖς δὲ τινες, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐργασιῶν τοῦ Griffith, ἐνόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν καρκίνον τῆς μήτρας εἰς τὴν περίπτωσιν: “Φροντίδες διὰ τὴν γυναῖκα ποῦ ὑποφέρει τὰ γεννητικὰ ὄργανα κατὰ τὸ βάδισμα.—Ἐρώτησέ την: “Τὶ μυρωδιὰ αἰσθάνεται;” Ἐὰν σοῦ ἀπαντήσῃ: “Αἰσθάνομαι τὴν μυρωδιὰ καιομένου κρέατος,” τότε πρόκειται περὶ φλυκταινῶν τοῦ αἰδοίου, καὶ νὰ τῆς κάμῃς ὑποκαπνισμοὺς ἐφ’ ὅσον θὰ αἰσθάνεται τὴν μυρωδιὰ τοῦ καιομένου κρέατος, διότι “τότε αἰσθάνεται τις τὴν χαρακτηριστικὴν ὁσμὴν τοῦ καιομένου κρέατος.” (Maspero).

Συναντῶμεν καλὰς περιγραφὰς τῶν μητρίτιδων: βάρος κατὰ τὴν λεκά-

νην καὶ τὸ περίνεον, ὀσφυακοὺς πόνους, πόνους διαίττοντας τῶν μηρῶν, δυσμηνόρροϊαν, ἡμικρανίαν μετὰ διαταραχῶν ὀπτικῶν, ναυτίαισιν, γενικὴν ἀτονίαν μετὰ ἐντόνου κοπώσεως. Αἱ κλινικαὶ ποικιλίαι περιγράφονται παραστατικώτατα καὶ γραφικώτατα. Ἡ πρόπτωσις π. χ. τῆς μήτρας, καλεῖται βλαστὸς τοῦ αἰδοίου, μορφὴ τις μητρίτιδος: δεσμὸς ἢ ἀλυσσίδα. Ἄλλη: γύψ, ἀναλόγως τῶν αἰσθήσεων τῆς συστολῆς ἢ τοῦ νύγματος (παραβαλλομένων πρὸς τὰς αἰσθήσεις τὰς ὁποίας θὰ προῦξένει γύψ τις ψάχνων τὰς σάρκας), τὰ ὁποῖα προκαλοῦν εἰς τὴν πάσχουσαν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ φάρμακα, ταῦτα ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπὸ ζῦθον, γάλα ἀγελάδος, ἔλαιον, φοίνικας ἢ ἄλλους καρπούς, βότανα, λιβανωτόν. Μερικὰ εἶναι ἀηδῆ, ἄλλα δὲ τῶν ὁποίων δὲν ἔχει καθορισθῇ ἀκόμη ἡ ταυτότης. Χορηγοῦνται δὲ εἰς ἀλοιφάς, ὑποκαπνισμούς, ποτὰ, κλύσματα καὶ κολπικὰς ἐγχύσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

Ἡ κτηνιατρικὴ

Ἐνας λαὸς ἀγροτικὸς καὶ ποιμενικὸς ὥπως ὁ Αἰγυπτιακός, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ στερεῖται μιᾶς κτηνιατρικῆς ἱατρικῆς. Εἰς τὴν Ἀρχαίαν Αἴγυπτον, ὑπάρχει μία ἱατρικὴ τῶν ζώων. Τὰ σχετικὰ δὲ δοκουμενὰ ἀπαντῶνται εἰς τὰ ὑπόγεια, ὅπου βλέπομεν ποιμενικὰς σκηναίς, ποιμένας περιποιουμένους καὶ θεραπεύοντας τὰ ζῶά των, εἰς τὸν πάπυρον τῆς Kahoun καὶ τὸν μαγικὸν πάπυρον τοῦ Harris.

Ὅπως αἱ νόσοι τῶν ἀνθρώπων, ἔτσι καὶ αἱ νόσοι τῶν ζώων ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν κακῶν πνευμάτων ἢ εἰς ὀλεθρίας ἐπιδράσεις. Ἐνεκα τούτου αἱ μαγικαὶ ἐπῳδαὶ παίζουσιν σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν θεραπείαν αὐτῶν.

Ὡς τυπικὸν παράδειγμα θὰ ἀναφέρωμεν κατὰ τὸν Maspero, τὴν συνταγὴν τὴν προωρισμένην διὰ τοὺς βόας τοὺς προσβληθέντας ὑπὸ “φουσκώματος”, δηλαδὴ ποικιλίας τινος πανώλους, καὶ ὅχι μετεωρισμοῦ τῆς κοιλίας.

“Πῶς θὰ περιποιηθῇς ἓνα ταῦρον ὅταν ἴδῃς ὅτι ἔχει “φούσκωμα”.

“Ἐὰν ἴδῃς ὅτι ἓνας ταῦρος ἔχει φούσκωμα, καὶ τὰ μάτια του προβάλλουν, τὰ σαγόνιά του κρέμονται, τὰ οὐλά του εἶναι κόκκινα, τότε σήκωσε τὸν λαιμό του καὶ εἶπε τὸν ἑξορκισμόν. Μόλις ξαπλωθῇ σ’ ἓνα πλευρό του, ὁ βοσκὸς ἄς τὸν περιβρέξῃ μὲ νερό, ἄς τοῦ ἐπιθέσῃ στὰ μάτια, καθὼς καὶ εἰς τὰ ὑποχόνδρια καὶ εἰς ὅλα τὰ μέλη ἀγγούρια ἢ κυπερίδας (souchet) καὶ ἄς τὰ θυμιάσῃ μὲ ἀγγούρια. Ἐπειτα ὁ βοσκὸς θὰ φροντίσῃ νὰ τὸν πλύνῃ. Ἐὰν τὸ ζῶον μπαίνει στὸ νερό, ἄς τὸ κάμῃ νὰ βυθισθῇ. Ἐὰν ἀπομακρύνεται, νὰ τὸ ἐπιθέσῃ ἀγγούρια καὶ ἔπειτα νὰ τοῦ κάμῃς ἐντομὰς στὴ μύτη καὶ τὴν οὐρά, καὶ θὰ τοῦ εἴπῃς: “Ὅποιος ἔχει τὴν ἐντομή, ἀποθνήσκει ἕξ αἰτίας της, ζῇ ἕξ αἰτίας της.”

Ἐὰν δὲν κινηθῇ καὶ μένει ἀκίνητο (κατὰ γράμμα βαρὺ) ὑπὸ τὰ δάκτυλά σου καὶ τὰ μάτια του κλείουν, δέσε τὰ μάτια του μὲ ἓνα πανὶ καὶ βάλλε φωτιὰ γιὰ νὰ κατασιρέψῃς τὸ πυῶδες ἔκκριμα.»

Ἡ πρὸς καταπολέμησιν τοῦ πυρετοῦ μέθοδος—ψυχρά, ἐπίθεσις φυτῶν ἢ καρπῶν ζουμερῶν καὶ ψυχρὰ λουτρὰ—εἶναι λογικά. Ἡ ἀφαίμαξις εἶναι μία χειρουργικὴ ἐπέμβασις ἔχουσα διπλοῦν σκοπόν: ἱατρικὸν ἕνεκα τῆς ἀφαιρέσεως αἵματος, μαγικόν, ὥς μερικὴν θυσίαν προωρισμένην νὰ κατευνάσῃ τὸν κακὸν δαίμονα ποὺ κατέχει τὸ ζῶον. “Καὶ σήμερον ἀκόμη, καθ’ ὅλην τὴν κοιλάδα τοῦ Νείλου, οἱ Φελλάχοι, ἔγραφεν ὁ Maspero τὸ 1898, χαράσσουν τὸ μέτωπον καὶ τὰ μάγουλα τῶν παιδιῶν πρὸς θεραπείαν ἢ προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ τυφοειδοῦς πυρετοῦ καὶ τῆς εὐλογίας.»

Γενικῶς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ παπύρου τῆς Kahoun μᾶς δίδει σαφῆ ἰδέαν τῶν κτηνιατρικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων καὶ μᾶς καταδεικνύει τὰς μεγάλας ἀναλογίας τῆς πρὸς τὴν ἱατρικὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τέχνη αὕτη ἐξησκεῖτο ὑπὸ εἰδικῶν, προγόνων τῶν κτηνιάτρων μας, ἢ ὁ καθένας ἀνελάμβανε νὰ ἐξασκήσῃ αὐτὴν ἀναλόγως τῶν περιστάσεων;

Αἱ εἰκόνες τῶν ὑπογείων μᾶς παρουσιάζουν τοὺς βουκόλους ἀπαγγέλλοντας ἑξορκισμοὺς κατὰ τῶν κροκοδείλων γιὰ νὰ τοὺς τυφλώσουν τὴν στιγμήν ποὺ τὰ ζῶα των περνοῦν καμμιὰ διώρυγα. Κατεσκεύαζον φυλακτὰ γιὰ νὰ ὑπερδιεγείρουν τὴν προσοχὴν τῶν κυνῶν Ὁ ἀρχιποιμὴν ἦτο ὁ ἀρχικτηνίατρος τῶν ζώων ποὺ τοῦ ἐνεπιστεύοντο. Τὸν ἀπεικονίζουν δὲ ὅπως τὸν παλὴν βοσκὸ τῶν ἐξοχῶν μας, ἡμιμαθῇ, μισομάγο, γεμᾶτο ἀπὸ λόγια δυνατὰ καὶ φοβεροὺς ἑξορκισμούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἡ ἐξάσκησις τῆς ἱατρικῆς

Κατὰ τὸν Στράβωνα, ¹⁾ κατ’ ἀρχὰς οἱ Αἰγύπτιοι ἐξέθετον τοὺς ἀσθενεῖς εἰς τὰς δημοσίας πλατείας ἢ τὰς πύλας τῶν πόλεων εἰς κοινὴν θέαν τῶν διαβατῶν. Ὁ καθένας εἶχε καθῆκον νὰ ζητήσῃ πληροφορίαν περὶ τῆς ἀσθενείας των καὶ νὰ συμβουλευσῇ ὅτι ἐγνώριζε σχετικῶς. Βραδύτερον ἔλαβον

1) “Τοὺς δ’ ἀρρώστους εἰς τὰς τριόδους ἐκτιθέντες πυνθάνονται τῶν παριόντων εἰ τις ἔχοι λέγειν τοῦ πάθους ἄκος· οὐδεὶς τε ἐστὶν οὕτω κακὸς τῶν παριόντων, ὃς οὐκ ἐντυχὼν εἴ τι φρονεῖ σωτήριον ὑποτίθεται,” (Στράβωνος XVI, 746).

Τὴν συνήθειαν ταύτην παρέλαβον καὶ οἱ Πορτογάλλοι: “Τοὺς δ’ ἀρρώστους, ὥσπερ Ἀσσύριοι τὸ παλαιόν, προτιθέασιν εἰς τὰς ὁδοὺς τοῖς πεπειραμένοις τοῦ πάθους ὑποθήκης χάριν.” (Αὐτόφθι, Βιβλ. Γ, 155).

Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ Μάξιμος ὁ Γύριος, ὁ δὲ Πλούταρχος εἰς τὸ “Εἰ καλῶς εἴρηται τό, λάθε βιώσας,” λέγει τὰ ἑξῆς: “Οἱ δὲ σφόδρα παλαιοὶ καὶ τοὺς νοσοῦντας φανερώς προσεῖχον· τούτων δὲ ἕκαστος εἴ τι πρόσφορον ἔχοι παθῶν αὐτός, ἢ παθόντα θεραπεύσας ἔφραζε τῷ δεομένῳ,” (κεφ. 2).

τὴν συνήθειαν νὰ περιγράφουν τὰς ἀσθενείας καὶ τὰ φάρμακά των ἐπὶ πινάκων, φυλαττομένων εἰς τοὺς Ναοὺς. Ἐπὶ πολὺ, τὸ κοινὸν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ συμβουλευέται τοὺς πίνακας τούτους καὶ νὰ ἐκλέγῃ τὰ ἐνδεικνυόμενα φάρμακα. Βραδύτερον πρὸ τοῦ μεγάλου πολλαπλασιασμοῦ τῶν παρατηρήσεων οἱ ἱερεῖς, οἱ φύλακες τῶν ἀρχείων τούτων μετεμορφώθησαν εἰς ἱατροὺς. Ἡ γνώμη αὕτη, εἶν' ἀληθές, ὅτι εἶναι γοητευτικὴ καὶ ὑπὸ πολλῶν ὑπεστηρίχθη, ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη.

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Ἡραδότου, δύναται νὰ παρατεθῇ ὡς παράδειγμα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἤρχισεν ἡ ἐξάσκησις τῆς ἱατρικῆς. Διότι δυσκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι, ἔθνη, ὅπως τὸ Αἰγυπτιακὸν τόσον προοδεύσαντα εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν των, παρέμειναν πάντοτε ὀπισθοδρομικὰ εἰς τὴν πολυτιμωτέραν καὶ ἀναγκαιοτέραν τῶν τεχνῶν εἰς τὴν μεγαλειτέραν ἄγνοιαν. Ἄλλως τε, ἐὰν ἡ τάξις τοῦ ἱερατείου ἐξήσκησε τὴν ἱατρικὴν, αὕτη δὲν εἶχε καὶ τὸ μονοπώλιον αὐτῆς, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει κείμενά τινα.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς: “Πραγματείας τῆς γνώσεως τῆς λειτουργίας τῆς καρδίας,, τὴν ὁποίαν πολλάκις ἀνεφέραμεν (πάπυρος τοῦ Ebers), ἀπαριθμεῖ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θὰ ὠφελοῦντο ἐξ αὐτῆς. Εἶναι δὲ οὗτοι: ὁ κοινὸς ἱατρός, ἔπειτα ὁ ἱερεὺς τῆς θεᾶς Sokhît, ὁ ἐξορκιστής, ὁ ἐξαγνιστής, τέλος ὁ μάγος, ὁ γόης. Ἐπειδὴ ἡ λεοντοκέφαλος θεὰ Sokhît ἦτο ὀξύχολος καὶ σκληρὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀπέδιδον τὰς διαφόρους νόσους καὶ τοὺς θανάτους, ἐπόμενον ἦτο οἱ ἱερεῖς τῆς νὰ προορίζωνται πρὸς κατευνασμὸν τῆς ὀργῆς τῆς.

Εἰς τὴν Συλλογὴν τῶν Ἀλχημιστικῶν συγγραμμάτων τοῦ Berthelot (Collection des Anciens Alchimistes Grecs), εὐρίσκεται ἡ ἐξῆς περικοπή: “Ὅταν παραδείγματος χάριν πάθῃ τις ἓνα κάταγμα, ἐὰν συναντήσῃ ἓνα ἱερέα ἔμπειρον, οὗτος ἐνεργῶν κατ' ἰδίαν ἔμπνευσιν, ἐπαναφέρει τὸ κάταγμα εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τρόπον ὥστε ἀκούει τις τὸν κριγμὸν τοῦ ἀνατασσομένου ὁστοῦ. Ἐὰν δὲν εὕρῃ κανένα τέτοιον ἱερέα, ὁ δὲ παθὼν τὸ κάταγμα δὲν κινδυνεύει νὰ ἀποθάνῃ, ἄς τὸν ὀδηγήσουν εἰς τοὺς ἱατροὺς πού ἔχουν βιβλίᾳ γεμᾶτα ἀπὸ σχέδια καὶ εἰκόνας. Ἀφοῦ ἐπιδεθῇ σύμφωνα μὲ τὰς ὑποδείξεις τῶν σχεδίων, ὁ παθὼν περιβάλλεται μὲ μηχανικοὺς ἐπιδέσμους καὶ ἐξακολουθῇ νὰ ζῇ ἀφοῦ ἀνακτήσῃ τὴν ὑγείαν του. Διότι πονθὲν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀποθάνῃ ἓνας ἄνθρωπος, ἐπειδὴ δὲν εὐρίσκει ἓνα ἱερέα νὰ ξέρῃ ν' ἀνατάξῃ ἓνα σπασμένον κόκκαλον.,

Ἔτσι ὁ ἀλχημιστὴς παραβάλλει τὸν ἱατρὸν καὶ τὸν πρακτικὸν ἱερέα, καὶ προτιμᾷ τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀπὸ τὴν γραπτὴν ἐπιστήμην τοῦ πρώτου. Ἀντιθέτως ὁ συγγραφεὺς τῆς πραγματείας τῆς παρεμβالλομένης εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Ebers, ἱατρός ὁ ἴδιος, θέτει τοὺς συναδέλφους του ὑπεράνω τῶν ἱερέων τῆς Sokhît.

Πλὴν ὅμως τῆς κτηθείσης ἐπιστήμης τοῦ ἑνὸς καὶ τῆς θείας ἐμπνεύσεως τοῦ ἄλλου, ὑπάρχει ὁ μάγος, τοῦ ὁποίου ἡ τέχνη συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀπαγγέλλῃ στομφωδῶς προσευχὰς ἀκαταλήπτους.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπίσημος ἱατρικὴ δὲν ἦτο ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἱερατείου. Ἄλλως τε, φρόνιμον εἶναι νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸ περιβάλλον καὶ τὴν κατάστασιν τῆς Αἰγυπτιακῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. “Μάτην προσπαθοῦμεν, παρατηρεῖ ὁ Maspero, νὰ ἰδρῦσωμεν ἓνα ὁλόκληρον σύστημα ξεχωριστῶν ἀρχῶν καὶ ξεχωριστῶν ὑπηρεσιῶν εἰς μίαν χώραν ὅπου ἡ κατανομή τῶν ἐξουσιῶν ἦτο πρᾶγμα ἄγνωστον καὶ ὅπου τὰ ἴδια πρόσωπα ἠγοῦντο τοῦ στρατοῦ, διηύθυναν τὰ δημόσια ἔργα, προσέφεραν θυσίας, ἐξέδιδον ἀποφάσεις διὰ πολιτικὰ καὶ ποινικὰ ζητήματα...” Καὶ πράγματι, βλέπομεν τοὺς ὀλίγους μεγάλους ἱατροὺς τῆς Αὐλῆς τῶν Φαραώ, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα περιεσώθη μέχρις ἡμῶν νὰ περιβάλλονται μὲ τοὺς ἀνωτέρω θρησκευτικοὺς καὶ πολιτικοὺς τίτλους.

Τέλος μέχρι πληρεστέρων πληροφοριῶν, φαίνεται δίκαιον νὰ παραδεχθῶμεν τὰ συμπεράσματα τοῦ Maspero καὶ νὰ ἐξετάσωμεν:

α΄.) Τὸν ἱατρόν.

β΄.) Τὸν ἱερέα τῆς θεᾶς Sokhît, ἐξορκιστὴν - ἀγύρτην.

γ΄.) Τὸν “Saou”, γόητα, μάγον. Οἱ τρεῖς οὗτοι ὅροι δεικνύουν τὰς τρεῖς διαφόρους βαθμίδας τῆς ἱατρικῆς τάξεως ἐν Αἰγύπτῳ.

Ἐὰν ἡ καταγωγή τῶν Αἰγυπτίων ἱατρῶν εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ, ὁ τρόπος τῆς ἐξασκήσεως τῆς ἱατρικῆς τέχνης ἀκόμη σκοτεινότερος.

Ἐν Αἰγύπτῳ, ἡ ἱατρικὴ, ὅπως τὰ μαντεῖα ἔχει εἰδικοποιηθῇ: “...μιῇ νούσου ἕκαστος ἱητρὸς ἐστὶ καὶ οὐ πλεόνων. Πάντα δ' ἱητρῶν ἐστὶ πλέα. Οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἱητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων”, ἀναφέρει ἡ Ἡρόδοτος. (B, 84). Δηλαδή: Κάθε ἱατρὸς ἀσχολεῖται μὲ ἓνα εἶδος ἀσθενείας καὶ ὄχι μὲ πολλάς. Καὶ ἄλλοι μὲν εἶναι ἱατροὶ γιὰ τὰ μάτια, ἄλλοι γιὰ τὸ κεφάλι, ἄλλοι γιὰ τὰ δόντια, καὶ ἄλλοι γιὰ τὰς ἀφανεῖς ἀσθενείας.

Ἡ ἱατρικὴ εὐθύνη φαίνεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διοδώρου Σικελιώτου, ὅστις γράφει: “...τὰς δὲ θεραπείας προσάγουσι κατὰ νόμον ἔγγραφον, ἀπὸ πολλῶν καὶ δεδοξασμένων ἱατρῶν ἀρχαίων συγγεγραμμένον. Κἂν τοῖς ἐκ τῆς ἱερᾶς βίβλου νόμοις ἀναγινωσκομένοις ἀκολουθήσαντες, ἀδυνατήσωσι σῶσαι τὸν κάμνοντα, ἀθῶοι παντὸς ἐγκλήματος ἀπολύονται· ἔὰν δὲ παρὰ τὰ γεγραμμένα ποιήσωσι, θανάτου κρίνειν ὑπομένουσιν· ἡγούμενου τοῦ νομοθέτου τῆς ἐκ πολλῶν χρόνων παρατετηρημένης θεραπείας καὶ συντεταγμένης ὑπὸ τῶν ἀρίστων τεχνητῶν ὀλίγους ἂν γενέσθαι συνεωτέρους. (Βιβλ. Α. κεφ. 82). Δηλαδή: Θεραπεύουν σύμφωνα μὲ τὰς γραπτὰς παραγγελίας, συνταχθεῖσας ὑπὸ μεγάλου ἀριθμοῦ διασῆμων ἀρχαίων ἱατρῶν. Ἐὰν ὁ ἱατρὸς θεραπεύων ἓνα ἀσθενῆ σύμφωνα μὲ τὰς ὑποδείξεις αὐτῶν, δὲν μπορέσῃ νὰ σώσῃ αὐτόν, δὲν θεωρεῖται ὑπεύθυνος καὶ ἀπαλλάσσεται πάσης μομφῆς. Ἐὰν ὅμως ἐνεργήσῃ ἀντιθέτως πρὸς τὰς γραπτὰς ὑποδείξεις, δύναται νὰ κατηγορηθῇ καὶ νὰ καταδικασθῇ εἰς θάνατον, διότι ὁ νομοθέτης ἐσκέφθη ὅτι ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ εὕρισκαν ἄλλην θεραπευτικὴν μέθοδον καλλιτέραν ἀπὸ ἐκείνην ποὺ εὗρέθη καὶ καθιερώθη ἀπὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν διασημοτέρων ἀνδρῶν στὴν τέχνη των.

Οἱ πάπυροι, μὲ τὴν ἀφθονίαν τῶν θεραπευτικῶν συνταγῶν, δι' ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ νόσημα, φαίνεται ὅτι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν διήγησιν τοῦ Διοδώρου. Τρεῖς αἰῶνας πρὸ αὐτοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης μνημονεύει περίεργόν τινα νόμον, μὴ ἐπιβεβαιούμενον ἔξ ἄλλων πηγῶν, ἀπαγορεύοντα εἰς τοὺς ἰατροὺς νὰ καταφεύγουν εἰς δραστικὴν θεραπείαν πρὸ τῆς παρελεύσεως τεσσάρων ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀσθενείας. “Ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν τετάρτην ἡμέραν κινεῖν οὐκ ἔξεστι τοῖς ἰατροῖς· εἰ γὰρ πρὸ τοῦ χρόνου ἐπειρῶντο τοῦτο ποιεῖν, τὸν ἑαυτῶν ἂν κίνδυνον παρεσκευάζοιτο.”¹⁾

Ὁ Πλίνιος ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἰατροὶ ἐμισθοῦντο ὑπὸ τοῦ Δημοσίου Ταμείου. Ὁ δὲ Διόδωρος Σικελιώτης διακηρύττει ὅτι “κατὰ τὰς στρατείας καὶ τὰς τῆς χώρας ἐπιδημίας θεραπεύονται πάντες οὐδένα μισθὸν ἰδίᾳ διδόντες. Οἱ δὲ ἰατροὶ τὰς μὲν τροφὰς ἐκ τοῦ κοινοῦ λαμβάνουσι...,” (Βιβλ. Α, 82).

Ἐπίσης εἰς τὰς ἀνοικτὰς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον πόλεις, οἱ ἰατροὶ ἐλάμβανον ἀμοιβὴν ἐκ τοῦ Δημοσίου Ταμείου, πρὸς παροχὴν δωρεὰν τῶν ὑπηρεσιῶν των εἰς τοὺς ξένους.

Εἰς τὴν κατάστασιν τῶν σημερινῶν γνώσεων, τὸ ζήτημα τῆς ἱατρικῆς ἀμοιβῆς ἐπὶ τῶν Φαραωνικῶν χρόνων —εἰς εἶδος, ἔπειτα εἰς χοῦμα—, εἶναι τόσον κακῶς γνωστόν, ὥστε μᾶς φαίνεται περιττὸν νὰ ἐπιμείνωμεν.²⁾

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Θεοί, μαγεία καὶ ἱατρικὴ

“L' homme peupla d' abord l' espace de forces libres, passionnées, susceptibles d' être invoquées et fléchies.”

(E. Renan, Histoire du Peuple d'Israël).

Ἡμεῖς οἱ νεώτεροι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς ἡ μαγεία καὶ ἡ ἱατρικὴμποροῦσαν νὰ εἶναι τόσον στενὰ συνδεδεμένοι. Ἐν τούτοις οἱ Αἰγύπτιοι, τὸ ἡγνόουν ἐντελῶς διαφορετικά, εἰς δὲ τὰ γραπτὰ πρὸ μᾶς κατέλιπον αἱ δύο αὗται λέξεις: Μαγεία καὶ Ἱατρικὴ εἶναι συνώνυμοι.

Μολονότι εἶχον τὴν μεγαλειτέραν πίστιν εἰς τὴν ἱατρικὴν, ἐν τούτοις ἐπίστευον ὅτι ἡ ὑπερφυσικὴ ἐπέμβασις δὲν ἔβλαπτεν εἰς τὴν σύνταξιν μιᾶς παρασκευῆς. “Τὸ παρατηρητικὸν πνεῦμα πάσχει ὑπερμέτρως δεισιδαιμονίαν

1) Ἀριστοτέλους, Πολιτ. Βιβλ. Γ, 2.

2) Ὁ θεραπευθεὶς ἐξυρίζετο, καὶ ἡ κόμη του ἐτίθετο ἐπὶ ζυγοῦ. Τὸ βάρος τῶν τριχῶν του ἔπρεπε νὰ ἐξισωθῇ μὲ ἴσον βάρος χρυσοῦ, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἱατροῦ. Τὰ χρήματα ὁμως ταῦτα διετίθεντο ὑπὸ τῶν ἱερέων - ἱατρῶν ὑπὲρ τῆς θρησκείας. (Πρβλ. J. Bouillet, Ἐπιτομὴ Ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς, μετάφρ. Ν. Π. Παρίση, 1884, σελ. 28).

προκειμένου περὶ φυσικῆς καὶ ἱατρικῆς», εἶπεν ὁ Zimmermann καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον. Ἡ συνταγή, παραδείγματος χάριν, νὰ πίνουν γάλα ἀγελάδος ποὺ δὲν ἐγέννησε, ἀντὶ νὰ τοὺς φαίνεται παράλογος, τοὺς ἐφαίνετο μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς φροντίδος καὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἱατροῦ των. Ὅταν ἐξεδηλοῦτο ἀσθένειά τις, κατ' ἀρχὰς ἐσκέπτοντο τὸν μάγον. Καὶ ὅταν ὁ ἀσθενὴς δὲν ἐγένετο γρήγορα καλά, τότε ἀπεφάσιζον νὰ συμβουλευθοῦν τὸν ἱατρόν, διότι ἐπίστευον ὅτι ἓνας ἐπιτυχὴς συνδυασμὸς Μαγείας καὶ Ἱατρικῆς ἦτο τὸ ἀσφαλέστερον μέσον νὰ φθάσουν εἰς μίαν ταχεῖαν ἴασιν.

“Πρέπει νὰ πιστεύουν... λέγει ὁ Maspero, ὅτι ἓνας κόκκος τῆς θεότητος ἀναμιγνύμενος μὲ τὰ λοιπὰ φάρμακα, ηὐχαρίσκει περισσότερον τὴν φαντασίαν τῶν ἀσθενῶν, παρὰ ἢ καλλιτέρα συνταγή, διότι οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοι τοῦ γηραιοῦ Ἰπποκράτους διατείνονται συχνότερον ὅτι δὲν εἶναι παρὰ οἱ ἀνεύθυνοι διερμηνεῖς μιᾶς ὑπερανθρώπου ἐπιστήμης, καὶ διὰ τοῦτο ηὐχαριστοῦντο νὰ περιβάλλουν τὴν ἐμφάνισιν τῶν βιβλίων των μὲ σκηνοθεσίαν σχεδὸν ρωμαντικὴν...”

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Ebers ἀναγινώσκομεν: “Ἀρχὴ τοῦ βιβλίου πρὸς ἐκδίωξιν τοῦ “exedu», ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τοῦ ἀνθρώπου, τοιοῦτον ὅπως εὑρέθη εἰς ἓνα χειρόγραφον εἰς τοὺς πόδας τοῦ θεοῦ Ἀνούβιος εἰς τὴν Λητόπολιν.¹⁾ Ἐκομίσθη ὑπὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῆς Ἄνω καὶ Κάτω Αἰγύπτου, τοῦ μακαρίτου Usaphaïs.”

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Λονδίνου ἀναγινώσκομεν ἐπίσης: “Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀνεκαλύφθη κατὰ τινὰ νύκτα ὑπὸ τοῦ ἀρχιαναγνώστου ἱερέως ἐν τῇ μεγάλῃ Αἰθούσῃ τοῦ βωμοῦ τῆς Χέμμεως.²⁾ Ἡ γῆ εἶχε βυθισθῇ εἰς τὰ σκότη, ἀλλ' ἡ Σελήνη ἐπλημύρισε μὲ τὸ φῶς της τὸ χειρόγραφον αὐτό, θαῦμα τὸ ὅποιον μετεκομίσθη εἰς τὴν Α. Μεγαλειότητα τὸν Χέοπα τὸν μακαρίτην βασιλέα τῆς Ἄνω καὶ Κάτω Αἰγύπτου.”

Εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Βερολίνου, βλέπομεν: “Ἀρχὴ τῆς Συλλογῆς πρὸς ἐκδίωξιν τῆς “Uh' tu», εὐρεθείσης ὑπὸ τὰ παλαιὰ χειρόγραφα μέσα σ' ἓνα κιβώτιον, εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀνούβιος εἰς τὴν Λητόπολιν, εἰς τὸν ναὸν τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ μακαρίτου Usaphaïs. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐκομίσθη εἰς τὸν βασιλέα Send, ἕνεκα τῆς σπουδαιότητός του.”

Παραδείγματα τοιαύτης φύσεως εἶναι λίαν διαδεδομένα.

Ὑπάρχει μία πραγματεία ἐπὶ τῆς Αἰγυπτιακῆς Ἱατρικῆς, χρονολογουμένη ἀπὸ τῆς βασιλείας Ραμσῆ τοῦ Α'. (τῆς XIX Δυναστείας), εἰς τὸν πρόλογον τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει τὸ ἔργον του εἰς τὸ κοινὸν

1) Ἀρχαιοτάτη πόλις τῆς Αἰγύπτου παρὰ τὴν κορυφὴν τοῦ Δέλτα τοῦ Νείλου καὶ ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχτης. Τὸ φαραωνικόν της ὄνομα ἦτο Σοχμίτ, τὸ δὲ σημερινὸν Οὐσίμ. Ἦτο κέντρον τῆς λατρείας τῆς θεᾶς Bouto, ταῦτιζομένης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν Λητώ.

2) Χέμμις ἀρχαιοτάτη πόλις τῆς Ἄνω Αἰγύπτου, ἢ Πανόπολις τῶν Ἑλλήνων, τῆς ὁποίας τὰ ἐρεῖπια ἀνεκαλύφθησαν παρὰ τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀκμὴν ἢ Ἀχμίν.

διὰ τῶν ἐξῆς: “Ἐρχομαι ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴν Σχολὴν τῆς Ἡλιουπόλεως, ¹⁾ ὅπου οἱ σεβαστοὶ διδάσκαλοι τοῦ Μεγάλου Ναοῦ μὲ ὑπηγόρευσαν τὴν θεραπευτικὴν τῶν τέχνην. Ἐρχομαι ἐπίσης ἀπὸ τὴν Γυναικολογικὴν Σχολὴν τῆς Σάϊος, ²⁾ ὅπου αἱ θεῖαι μητέρες μὲ ὑπηγόρευσαν τὰς συνταγὰς τῶν. Κατέχω τὰς ὑπὸ τοῦ ἰδίου Ὀσίριδος ὑπαγορευθείσας ἐπιδόξας, καὶ ὁδηγός μου ὑπῆρξε πάντοτε ὁ Θώθ, ὁ Θώθ ὁ ἐπινοήσας τὸν λόγον καὶ τὴν γραφὴν, ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀλανθιάστων συνταγῶν, ὁ Θώθ, ὅστις παρέχει τὴν δόξαν καὶ τὴν δύναμιν εἰς τοὺς ἰατροὺς καὶ τοὺς μάγους ποὺ ἀκολουθοῦν τὰς ἐντολάς του. Αἱ ἐπιδόξαι αὗται εἶναι θαυμάσιαι διὰ τὰ φάρμακα, καὶ τὰ φάρμακα θαυμάσια διὰ τὰς ἐπιδόξας.”

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι διὰ νὰ ἀναγνωσθῇ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἔργον ἐπιστήμονος συγγραφέως ἔπρεπε νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θώτ. Ἐπίσης καταδεικνύεται πόσον ἡ ἐξάσκησις τῆς μαγείας ἦτο δημοφιλὴς εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ πόσον τὴν μετεχειρίζοντο ὡς βοηθὸν τῆς ἱατρικῆς πρὸ πάντων ὅταν τὰ ἐπιστημονικὰ φάρμακα ἔμενον ἄνευ αποτελέσματος.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ παρατήρησεν πόσον ἡ Μαγεία καὶ ἡ Ἱατρικὴ ἦσαν στενῶτατα συνδεδεμέναι καὶ πόσον ἦτο ἀδύνατον νὰ σπουδάσῃ τὴν μίαν ἄνευ τῆς ἄλλης. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ὁ ἱατρός πολλὰκις ἀναγκάζεται νὰ παίξῃ ρόλον μάγου, ἰδίως δὲ προκειμένου περὶ νευρικῶν νοσημάτων, κατὰ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν συνάμα εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὸ σῶμα.

Δύο ἀπὸ τὰς ἐπιδόξας, τὰς ὁποίας μᾶς διέσωσε τὸ κείμενον, εἶναι γενικῆς χρήσεως καὶ ὡς τοιαύτας νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ τὰς παραθέσωμεν. Ἡ δύναμις τῶν, κατὰ τοὺς παπύρους, εἶναι μεγίστη, ἐφαρμόζονται δὲ ἐπὶ ὅλων τῶν ἀσθενειῶν, ὁποιασδήποτε φύσεως. Τὸ κείμενον σώζεται ἀκέραιον εἰς τὸν πρόλογον τοῦ παπύρου Ebers, ἔχει δὲ ὡς ἐξῆς:

“Λόγια γὰρ νὰ λέγωνται καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνωνται ἀκριβῶς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν φαρμάκου τινὸς ἐπὶ τινος πάσχοντος μέλους πρὸς κατάπαυσιν τῆς διαταραχῆς ποὺ εὐρίσκεται μέσα του:—Ἡ Ἰσις ἔσωσε τὸν Ὀσιριν, ἔσωσε τὸν Ὡρον ἀπὸ τὰς κακὰς πράξεις ποὺ ἔκανε· ὁ ἀδελφός του Σέτ, φρονεύων τὸν πατέρα τοῦ Ὀσιριν. Ὡ Ἰσις, μεγάλη θεὰ τῶν ἐπιδόξων, γλύτωσέ με ἀπὸ κάθε κακὸ καὶ ἀπὸ κάθε πόνο. Γλύτωσέ με ἀπὸ τὸν θεὸ τοῦ πόνου, γλύτωσέ με ἀπὸ τὴν θεὰ τῶν βασάνων, γλύτωσέ με ἀπὸ τὸν Θάνατον, γλύτωσέ με ἀπ’ τὸ κακὸ ποὺ μὲ βρῆκε. Γλύτωσέ με, σῶσέ με ὅπως ὁ γυιὸς σου Ὡρος ἐσώθη καὶ ἐλευθερώθη. Διότι

1) Ἀρχαιοτέρα πόλις καὶ αὐτῆς τῆς Μέμφιδος καὶ τῶν Θηβῶν, κέντρον θεολογικῆς σχολῆς ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας καὶ ἐπὶ τινα χρόνον πρωτεύουσα τῆς ἡνωμένης Αἰγύπτου. Τὰ ἐρεῖπιά της σώζονται κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Καΐρινοῦ προαστείου Ματαρία.

2) Μία τῶν μεγαλειτέρων πόλεων τῆς φαραωνικῆς Αἰγύπτου ἀνατολικῶς τοῦ Κανωβικοῦ βραχίονος τοῦ Νείλου. Τὰ ἐρεῖπιά της σώζονται πρὸς Β. τοῦ χωρίου Σαά-ἐλ-Σαγκάρ, δύο χλμ. ἀνατολικῶς τοῦ βραχίονος τῆς Ροζέτης.

ἐπέρασα ἅπ' τῇ φωτιά, ἐβγῆκα ἅπ' τὸ νερὸ καὶ δὲν ἔπεσα στὶς παγίδες τῆς ἡμέρας. Ἦμουν ἓνα παιδί, ἓνα μικρὸ παιδί. ὦ Ἥλιε! Μίλησε τῇ γλῶσσά σου! ὦ μεγάλε Ὅσιρι, μεσίτευσε γιὰ τὸ καλὸ μου! Καὶ νὰ ἐγὼ ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε ἀρρώστεια, ἀπὸ κάθε κακό! Ἐλεύθερος ἅπ' τὸ θεὸ τοῦ πόνου, τῇ θεᾷ τῶν βασάνων καὶ ἅπ' τὸ θάνατο ἀκόμα!»,

Ὅπως καὶ ὁ τίτλος σημαίνει, αἱ ἐπῳδαὶ αὗται ἀπηγγέλλοντο ἰδιαιτέρως κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν χρῆσιν τῶν φαρμάκων. Ἀλλὰ ἐπῳδαὶ ἦσαν προωρισμένοι διὰ τὴν ἐσωτερικὴν χρῆσιν, ὅπως π. χ. ἡ κατωτέρω:

“Ἐμπρὸς γιαιτρικά. Ἐμπρὸς πηγαίνεται καὶ διώξατε ὅ,τι βρίσκεται στὰ σωθικά μου καὶ στὸ κορμί μου. Τὰ μάγια εἶναι καλὰ γιὰ τὰ φάρμακα, καὶ τὰ φάρμακα καλὰ γιὰ τὰ μάγια! Δὲ θυμᾶστε πῶς ὁ Ὁρος καὶ ὁ Σέτ, ἀνετράφησαν μαζὶ στὸ μεγάλο Ναὸ τῆς Ἡλιουπόλεως, ὅταν ἐμάλωναν γιὰ τὴν διαδοχὴ τῆς βασιλείας; Καὶ ὅμως τώρα (ὁ Ὁρος) εἶναι εὐτυχισμένος, ὅπως καὶ θὰ εἶναι πάντα καὶ κάμει ὅ,τι θελήσῃ ὅπως οἱ Θεοὶ ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ζῇ».

Ἡ ἐπῳδὸς αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀπαγγέλλεται γρήγορα καὶ καθαρά, ὅσας οἱ ἀσθενεῖς ἔπινε κανένα φάρμακο.

Μολονότι οἱ Αἰγύπτιοι εἶχαν μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δύο ταύτας ἐπῳδούς, ἐν τούτοις ἐπειδὴ πολλάκις ἦσαν ἀνεπαρκεῖς, ὥς γενικῶς χρησιμοποιούμεναι, εἶχον καὶ ἄλλας αἱ ὁποῖαι τοὺς ἐφαίνοντο ἀποτελεσματικώτεροι. Ἔτσι ὑπῆρχον πολλαὶ ἐπῳδοὶ τὰς ὁποίας ἀπήγγελλον εἰς ὠρισμένας περιστάσεις: ὅταν ἔπερναν π. χ. ἓνα καθαριστικὸ ἢ ἓνα ἐμετικόν, ὅταν ἤθελον νὰ ἀποβάλουν μίαν ταινίαν ἢ ὅταν ἤθελον νὰ ἐξαλείψουν τὰ στίγματα τοῦ κερατοειδοῦς κτλ.

Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν καὶ πλείστας ὅσας, ἀλλὰ καὶ αἱ ὀλίγαι, τὰς ὁποίας παρεθέσαμεν, εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ δώσουν μίαν ἰδέαν τῆς σημασίας ποὺ ἔδιδον οἱ Αἰγύπτιοι εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μαγείας.

Πολὺ πιθανὸν ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴ ἡννόησῃ τίποτε ἀπὸ τὰς ἑξωφρενικὰς ταύτας ἐπικλήσεις. Ἀλλ' εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀσθενοῦς αὗται εἶχαν μεγάλην ἐπίδρασιν, καὶ τοῦτο ἦτο ἀρκετόν. Ὅταν ἀπεκαλοῦντο ὑπερφυσικὰ ὄντα, φυσικὸν ἦτο νὰ μὴ μεταχειρίζονται μιὰ κοινὴ γλῶσσα ἀντιληπτὴ εἰς τοὺς κοινούς θνητούς. Ὑπετίθετο ὅτι τὰ κακοποιὰ πνεύματα εἶχον ἰδιαιτέραν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν οἱ μάγοι ἡδύναντο νὰ μεταφράζουν καὶ νὰ καταγράφουν ἐπὶ τῶν ἱερῶν παπύρων πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος. Ὁ λόγος μόνος δὲν ἦτο ἀρκετός, καὶ ἔπρεπε ἀναγινώσκοντες ἢ ἀπαγγέλλοντες τὰς μαγικὰς ταύτας γραμμὰς νὰ τὰς συνοδεύουν μὲ χειρονομίας καὶ κινήσεις περιέργους.

* *

Οἱ κυριώτεροι θεοὶ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Πανθέου, οἱ ἔχοντες σχέσιν μὲ τὴν ἱατρικὴν εἶναι: ὁ Ἄπις, ἡ θεότης τῆς ὑγείας, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέδιδον τὴν

καταγωγὴν τῆς Ἱατρικῆς. Ὁ Φθᾶ, θεὸς τῆς Μέμφιδος, καὶ τέλος ὁ Ἱμχοτέπ, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ πραγματευθῶμεν λεπτομερέστερον.

Τὰ ἐμβλήματα τοῦ Ἱμχετέπ (I — em — Hetep). Ἱμχοτέπ ἢ Ἱαχοτποῦ εἶναι τόσον πολλὰ ὅσον καὶ ποικίλα. Τὸν ἐθεώρουν ὡς “Kher—eb,, ἢ ἱερὸν ἀρχιαναγνώστην, ὑπουργόν, νομοδιδάσκαλον, ἀρχιτέκτονα, ἀστρονόμον, ἀστρολόγον καὶ ἀλχημιστήν, μάγον καὶ ἱατρόν.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιαναγνώστου ἦτο τὸ σπουδαιότερον, διότι ἦτο ὑπεύθυνος ὅχι μόνον διὰ τὴν ὑγείαν τῶν ζώντων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τύχης ἐπίσης τῶν ἀποθνησκόντων καὶ πλανωμένων εἰς τὸν ἄλλον κόσμον.

Ὡς ὑπουργὸς ὁμολογουμένως θὰ ἦτο οἰκονόμος μεγάλης θελήσεως κατὰ τὴν παραίδοσιν τῆς σιτοδείας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν (ἑπτὰ ἰσχναὶ ἀγελάδες) ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ζωσέρ.

Ὡς σοφὸς καὶ μίγος ἀπέκτησε φήμην διαρκέσασαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, οἱ δὲ γραφεῖς πρὶν ἀρχίσουν τὴν ἐργασίαν τῶν ἔχυναν σταγόνas τινας μελάνης ὡς σπονδὴν εἰς μνήμην τοῦ Ἱμχοτέπ.

Ὡς ἀρχιτέκτονα τοῦ ἀποδίδουν τὰ σχέδια τῆς περιφήμου πυραμίδος τοῦ χωρίου Σακκαρὰ πλησίον τῆς Μέμφιδος (Καΐρου), θεωρουμένης ὡς τῆς ἀρχαιοτέρας λιθίνης κατασκευῆς τοῦ κόσμου, καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Ἐδφοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει, ὡς λέγεται, σχεδίων πεσόντων ἐξ οὐρανοῦ.

Πολὺ βραδύτερον τοῦ ἀπέδωκαν μεγάλας γνώσεις ἀστρονομικὰς καὶ ἀστρολογικὰς.

Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου του εἶναι ἄγνωστοι. Γνωρίζομεν μόνον ἐκ δύο ἐπιγραφῶν ὅτι ἤκμασεν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ζωσέρ, δευτέρου Φαραὼ τῆς τρίτης Δυναστείας (περὶ τὰ 2,900 π. X.).

Πατήρ του ἦτο ὁ ἀρχιτέκτων Knofer, μήτηρ του ἢ Khrednoukh, σύζυγός του δὲ ἢ Rouse Nefert. Περὶ τὴν XVIII Δυναστείαν ἠρωοποιήθη, κατὰ δὲ τὴν Σαῦτικὴν ἐθεοποιήθη. Ὁ Φθᾶ ὁ μέγας θεὸς τῆς Μέμφιδος ἀντικατέστησε τὸν θνητὸν πατέρα του, κατὰ τινες δὲ συγγραφεῖς ἢ λεοντοκέφαλος θεὰ Σεχμέτ (Sekhmet) τὴν μητέρα του. Γενόμενος οὕτω ὁ Ἱμχοτέπ μέλος τῆς μεγάλης Τριάδος τῆς Μέμφιδος, ἐλατρεύετο, ὡς “μέγας ἱατρὸς τῶν Θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων,, “Θεὸς καὶ προστάτης τῶν ἀνθρώπων,, “ὁ ζωοδότης τῶν ἐπικαλουμένων αὐτόν,,.

Εἰς τὸν Ἱμχοτέπ ἦσαν ἀφιερωμένοι τρεῖς τοῦλάχιστον ναοί: εἰς τὴν Μέμφιδα, τὰς Θήβας καὶ τὴν νῆσον τῶν Φιλῶν. Ἡ λατρεία του δὲν ἔπαυσε διαδιδομένη καθ’ ὅλην τὴν Πτολεμαϊκὴν περίοδον, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Μέμφιδα, ὅπου ἀντικατέστησε τὸν Φθᾶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν περίοδον. Ἡ λατρεία του κατόπιν τόσων αἰώνων δόξης, ἔσβυσε σιγὰ σιγὰ κατὰ τοὺς δύο πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, πλὴν τῆς Μέμφιδος, ἥτις ἐπὶ πολὺ ἀκόμη θὰ διατηρήσῃ τὴν μνήμην του.

“Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑπάρξεώς του, εἶναι σπανιώτατα,, παρατηρεῖ ὁ Garry, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ τὴν διαμφισβητῇ. Ὡς

ἀπόδειξιν δὲ τῆς ὑπάρξεώς του, ἀναφέρει ἀρχαιότατα καὶ πολυάριθμα ἀγαλμάτια αὐτοῦ, τὰ ὅποια “ὅλα τὸν παριστάνουν νέον, λεπτοῦ παρουσιαστικοῦ, ξυρισμένον, μὲ πάπυρον τὸν ὅποιον ἀναγινώσκει ἢ ξεδιπλώνει. Τὸ ἔνδυμά του εἶναι ἱερατικὸν ἄνευ τῶν συνήθων ἐμβλημάτων τῶν Θεῶν.” Ἀντιθέτως, εἰκόνες μεταγενέστεραι, ἓνα ὀρειχάλκινον ἀγαλμάτιον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ δύο ἀνάγλυφα τοῦ Καρνάκ καὶ τῆς Medinet-Habou, τὸν παριστάνουν μὲ τὰ ἐμβλήματα τοῦ Θεοῦ.

Ἐκ τοῦ ἱατρικοῦ ἔργου τοῦ Ἴμχοτέπ, οὐδὲν κατέχομεν μετὰ βεβαιότητος. Ὁ Breasted, ἀδιστάκτως ὑποθέτει ὅτι πιθανὸν νὰ εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ παπύρου τοῦ Edwin Smith, ἀλλ’ ἡ φήμη του μποροῦσε νὰ προέρχεται ἐκ τῆς μαγείας, ἐὰν μετὰ τοῦ Sethe, τὸν ταυτίσωμεν πρὸς τὸν Τέτα, τοῦ ὁποίου αἱ ἰσχυραὶ μαγεῖαι περιγράφονται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Westcar.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ὅστις ἐθεοποιήθη, οὐδὲν ἔχομεν θετικόν, οὔτε μάλιστα τὴν βεβαιότητα τῆς ὑπάρξεώς του. “Πρέπει, συμπεραίνει ὁ G. Garry, νὰ ἀφίσωμεν εἰς τοὺς διαδόχους μας τὴν ἐπίλυσιν τοῦ προβλήματος τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἴμχοτέπ ὡς θεοῦ τῆς Ἰατρικῆς. Ὁ βίος του, εἶναι πλήρης μυστηρίου καὶ θαύματος, περὶ δὲ τὸ ὄνομά του συνεσσωρεύθησαν διάφορα μυθεύματα. Ἐπόμενον ἦτο παράλογοι παραδόσεις νὰ ἀποκρυσταλλωθοῦν περὶ τὸ ὄνομά του, καθιστῶσαι οὕτω δύσκολον τὴν διάκρισιν τοῦ ἀληθοῦς, ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς.” Ἡ μαγικὴ τελετή, εἶναι ἔκφρασις μιᾶς ἰσχυρᾶς θελήσεως, ἐπιβεβαιουμένη εἰς κάθε λεπτομερειάν της, τείνουσα εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τῶν ὑπερφυσικῶν ὄντων, πνευμάτων, δαιμόνων (μαγεία ὑπερφυσικὴ ἢ ἐπικλητικὴ), ἢ εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, αἱ ὅποια συνήθως ἐκφεύγουν τὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου (ἀπόκρυφοι Ἐπιστήμαι, φυσικὴ μαγεία).

“Εἰς τὴν Αἴγυπτον, γράφει ὁ Maspero, ἐκεῖνο ποῦ ἡμεῖς καλοῦμεν ὑπερφυσικόν, εἶναι κατὰ τὸ κοινὸν καὶ σύννηθες.” Ἡ μαγεία “γνώσις, τέχνη καὶ λατρεία συνάμα, παρὰ τοῖς πρωτογόνοις λαοῖς, λέγει ὁ P. Saint - Yves, ἔχει μεγάλην ὑπόληψιν ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Νείλου.”

Κατὰ τὸν πάπυρον τοῦ Westcar, ὁ ἓνας κρεμᾷ εἰς τὸ σῶμά του ἓνα φρεσκοκομμένο κεφάλι . . . ὁ ἄλλος κατασκευάζει ἓνα κροκόδειλον ποὺ καταβροχθίζει τοὺς ἐχθρούς του . . . ἓνας τρίτος σκορπίζει τὰ νερὰ καὶ τὰ μαζεύει κατ’ ἀρέσκειαν . . . Ἡ σοφία τοῦ μάγου προέρχεται ἀπ’ αὐτοὺς τοὺς Θεούς:

“Ὁ Θὼτ εἶναι ὁ ἐπινοητὴς τῶν μαγικῶν τύπων, ὅπως: Κύριε τῆς δημιουργικῆς φωνῆς, Κύριε τοῦ λόγου καὶ “τῶν βιβλίων.” Ἡ Ἰσις εἶναι ἡ μεγάλη μάγισσα, ἡ ὁποία ὑπέκλεψε τὸ ὄνομα τοῦ Pā . . . Μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, μερικοὶ ἔλαβον διὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὴν ἀποκάλυψιν τῶν μαγειῶν τοῦ Θὼτ, τῆς Ἰσιδος . . . Εἶναι “σοφοί,” γνωρίζουν τὰ ὀνόματα τῶν Θεῶν, τῶν πνευμάτων, τῶν δαιμόνων καὶ παντὸς ὄντος. Ἐχουν ἄρα δύναμιν ἐπ’ αὐτῶν . . . γνωρίζουν τὴν δύναμιν τῶν θείων τύπων . . . “Ἐχουν τὴν φωνὴν ἐπιβλητικὴν» καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ὅταν θέλουν, μπο-

ροῦν “νὰ δημιουργήσουν διὰ τῆς φωνῆς».

Οἱ σκοποὶ εἰς τοὺς ὁποίους παρεμβάλλεται ἡ μαγεία, ὑπὸ μορφὴν περιάπτων, εἰδωλίων ἢ ὑπὸ μορφὴν ἐπωδῶν ἢ ἔξορκισμῶν εἶναι τόσον πολλάί, ὅσον καὶ αἱ ἀνάγκαι τῆς ζωῆς. Ἡ μαγεία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τοῦ καιροῦ, προστατεύει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοὺς λέοντας καὶ ἄλλα ἄγρια θηρία, τοὺς κροκοδείλους, τοὺς ὄφεις καὶ τοὺς σκορπίους. Βοηθεῖ τὰς γυναῖκας κατὰ τὸν τοκετόν, θεραπεύει τὴν στειρότητα, ἐνισχύει τὴν δραστικότητα τῶν φαρμάκων, καὶ ἐπιτρέπει νὰ ἀντεπξέλθῃ καθ' ὅλων τῶν τραυμάτων, ὅλων τῶν δηλητηριάσεων καὶ ὅλων τῶν ἀσθενειῶν, ὅπως καὶ κατὰ τῶν νεκρῶν, τῶν ἐκινδύνων τούτων πνευμάτων, τὰ ὁποῖα ἐξερχόμενα ἀπὸ τοὺς τάφους των, πηγαίνουν νὰ τρομάξουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ τοὺς φέρουν τὴν ἀσθένειαν καὶ τὴν δυστυχίαν. Ἐπίσης ἡ μαγεία καταπλημμυρεῖ τὴν Ἱατρικὴν Φιλολογίαν. Πάπυροί τινες (τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Λεῦδης) εἶναι ἀποκλειστικῶς περίπου μαγικοί, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους κατέχει σημαντικὴν θέσιν. Καὶ αὐτὸς ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith, δὲν εἶναι τελείως ἀπηλλαγμένος. Μία περίπτωσις, ἄλλως τε, θεωρουμένη μοιραία, συνεπάγεται καὶ μίαν ἐπωδὴν.

Τελειώνομεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο, παραθέτοντες τὸ συμπέρασμα τοῦ Hubert καὶ Mauss: “... ὁ θησαυρὸς οὗτος τῶν ἰδεῶν, συγκομισθεὶς διὰ τῆς μαγείας, ὑπῆρξεν ἐπὶ πολὺ τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον ἐξεμεταλλεύθησαν αἱ ἐπιστῆμαι. Ἡ Μαγεία ἐξέθρεψε τὴν Ἐπιστήμην καὶ οἱ Μάγοι προσέφεραν τοὺς σοφοὺς».

Συμπέρασμα

Τελευτώντες τὴν συντομωτάτην ταύτην μελέτην, εἶναι ἀνάγκη νὰ καταλήξωμεν εἰς ἓνα γενικὸν συμπέρασμα.

Ἐμπειρισμὸς καὶ μαγεία, ἀμάθεια καὶ ἀγυρτεία, διακυρτοῦν τὸ πλεῖστον τῶν συγγραφέων ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱατρικὴν τῆς Αἰγύπτου ἐπὶ τῶν Φαραωνικῶν χρόνων. Μερικοὶ ὅπως ὁ Daremberg, ἄρνούνται τὴν ὑπαρξίν της παραδεχόμενοι ὅτι ἡ ἱατρικὴ ἐγεννήθη ἐν Ἑλλάδι. “Τὰ ὅλως θεουργικὰ τῶν Αἰγυπτίων διδάγματα, οὐδαμῶς φαίνονται ἡμῖν περιβεβλημένα τὸν εὐγενῆ χαρακτῆρα, ὃν ἀναγνωρίζομεν τοῖς Ἑλλησι, γράφει ὁ Bouillet, οἱ δὲ ἱερεῖς ἐπεδίδοντο μόνον εἰς δεισιδαίμονας πράξεις ἐν αἷς ἥθελεν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνακαλύψωμεν μέρος τι ἀληθῶς ἐπιστημονικόν.”¹⁾

Πρὸ ὀλίγον ἀμόμη ἔτων ὁ Desnos ἔγραφεν: “.... Αἱ μαρτυρίαι αὐτῆς περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς Αἰγυπτιακῆς ἱατρικῆς, καταδεικνύουν πόσον στοιχειώδεις ἦσαν αἱ γνώσεις τῶν Αἰγυπτίων. Μᾶς φαίνεται ἀδύνατον νὰ ἀνακαλύψωμεν τὰς πραγματοποιηθείσας προόδους κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας καθὼς καὶ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἐξήσκησαν οἱ

1) J. Bouillet, Ἐπιτομὴ ἱστορίας τῆς Ἱατρικῆς, μετάφρασις Ν. Π. Παρίση, σελ. 24.

Αἰγύπτιοι ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων: Οἱ Ἕλληνες, εἶχον πολὺ πρὸ τοῦ Ἱπποκράτους μίαν ἱατρικὴν μόρφωσιν, ἀλλ' οὐδὲν ἀποδεικνύει ὅτι αὕτη προήρχετο ἐξ Αἰγύπτου.» ¹⁾

Κατόπιν ὅμως τῶν ὅσων ἐξεθέσαμεν, αἱ κρίσεις αὗται μᾶς φαίνονται ἐσφαλμέναι διαψευδόμεναι ὑπὸ ἱστορικῶν γεγονόνων. Ὁ Ἱπποκράτης, ὁ Πλίνιος, ὁ Διοσκορίδης, ὁ Γαληνός, μεγάλως ὠφελήθησαν ἀπὸ τὴν Αἰγυπτιακὴν Ἱατρικὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔκαμαν σημαντικὰ δάνεια. Ἀπ' ἐναντίας ἡ Αἰγυπτιακὴ ἱατρικὴ φαίνεται αὐτόχθων ἐν τῇ σημερινῇ καταστάσει τῶν πληροφοριῶν, ἐὰν δὲ ἐπιβάλλωνται ἐπιφυλάξεις ἐπὶ τοῦ δυνατοῦ μιᾶς Χαλδαϊκῆς ἐπιδράσεως, μέχρι πληρεστέρων πληροφοριῶν, ἡ Αἴγυπτος πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ κοιτὶς τῆς Ἱατρικῆς Τέχνης.

Ἑμπειρικὴ ἱατρικὴ!... Καὶ τί μ' αὐτό! Ὑποτελής εἰς πολλὰς ἐπιστήμας, ἡ ἱατρικὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀκολουθῇ τὰς προόδους των. Ἡ κυρίως δικαιοδοσία της συνίσταται εἰς τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν. Ἀλλὰ χωρία τινὰ τῶν ἱατρικῶν παπύρων, παρέχουν ἤδη μίαν ὀρθὴν παρατήρησιν τῶν παθολογικῶν συμπτωμάτων καὶ τῶν δραстикῶν φαρμάκων.

Ἱατρικὴ μαγικὴ!... Βεβαίως, ἀλλ' ἄνευ κακῆς σημασίας. Μήπως ὁ σύγχρονος τσαρλατανισμός, γελοιογραφία τῆς ἀρχαίας μαγείας, δὲν εἶναι ὁ κληρονόμος της; Ἑπαίσχυντος ἐκμετάλλευσις τῆς εὐπιστίας τοῦ κοινοῦ, ἐδράζεται ἐπὶ τοῦ ἀσαλεύτου βράχου τῆς μωρίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀπύθμενος. Ἑπανάστασις κατὰ τῆς ἀδυναμίας, ἐπιθυμία πρὸς κυριαρχίαν τοῦ κόσμου, οὐσιωδῶς πρᾶξις πίστεως εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἡ Μαγεία ἔπαιξε ἀρχέγονον ρόλον εἰς τοὺς πρωτογόνους πολιτισμοὺς.

Αὕτη ἔσωσε τὸν ἀμαθῆ ἄνθρωπον, περιστοιχιζόμενον ὑπὸ ἀκαταλήπτων καὶ ἀσυλλήπτων δυνάμεων, συχνότατα ἐχθρικῶν, ἀπὸ τὴν μαύρην ἀπελπισίαν. Γοητεία καρποφόρος, αὕτη ἔδωκεν εἰς τὴν παραπαίουσαν ἀνθρωπότητα τὸ θάρρος νὰ χαράξῃ βῆμα πρὸς βῆμα, ὑπὸ τὴν ἀπατηλὴν προστασίαν της τὴν ἀπόκρημνον ἀτραπὸν γεμάτην ἀπὸ παγίδας καὶ ἀγωνίας, ἡ ὁποία ἀνέροχεται πρὸς τὰς φωτεινὰς κορυφὰς τῆς ἐπιστήμης. Βεβαίως ἡ ἀνθρωπότης, ὑπερήφανος διὰ τὸν διανυθέντα δρόμον, πλουσία ἀπὸ τὰς κατακτήσεις της, βεβαία περὶ τῶν ὁδηγῶν τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἀπώθησε, καὶ δικαίως, τὸ φᾶσμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ πολὺ ἐπίστευσεν ὅτι ἐστηρίζετο. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ ὅτι ἡ Μαγεία κατὰ τὰ σκότη τοῦ παρελθόντος ἐνεστάλλαξε στὴν καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὕψιστον ἀγαθόν: τὴν Ἑλπίδα. Ἄλλως τε, ὑπὸ ἱατρικὴν ἔποψιν, ἕνας ἰσχυρὸς παράγων ἐνίσχυσε τὴν μαγικὴν ἐπιβολήν: Ὁ φόβος τοῦ θανάτου.

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγύπτῳ, ἡ ἱατρικὴ δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ποσῶς μόνῃ της. Ἡ μαγεία ἀπ' ἐναντίας, δύναται τὸ πᾶν. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ κατα-

1) Encyclopédie Française d' Urologie, Μέρος Α'. Ἱστορία τῆς Οὐρολογίας, ὑπὸ Μ. Ε. Desnos, Τόμ. Α'. σελ. 8. (Paris, 1914).

φεύγουν εἰς αὐτήν; Ἀσφαλῶς εἴμπορεῖ νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι τὸ καταφύγιον τοῦτο, ὑπὸ ψυχολογικὴν ἔποψιν πιθανὸν νὰ εἶναι δικαιολογημένον, ἀλλὰ τὸ πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ἀξιοθρήνητον. Βαυκαλίζεται τις μὲ μιὰ ἐμπιστοσύνη τυφλὴ καὶ ἀδικαιολόγητο, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἀπατηλαὶ καὶ ψευδεῖς φράσεις ἐμποδίζουν τὴν ἀναζητήσιν ἀποτελεσματικῶν φαρμάκων. Πράγματι, τὰ δοκούμενα ἀποδεικνύουν ὅτι αἱ ἐπ' αὐτοῖς συμπληροῦν τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν ὕλικῶν μέσων, ἀλλὰ δὲν τὰ ἀντικαθιστοῦν.

Ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τινων ἐτῶν, ἓνα νέον γεγονὸς ἀνῆρρεσεν ἀνεπιστρεπτὶ τὴν περὶ αἰγυπτιακῆς ἱατρικῆς γνώμην:

“Ὁ πάπυρος τοῦ Edwin Smith, γράφει ὁ μεταφραστὴς του, εἶναι τὸ πρῶτον ἀληθῶς ἐπιστημονικὸν γνωστὸν δοκούμενον, καθ’ ὅσον διὰ πρώτην φορὰν εὐρίσκομεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα προσπαθοῦν νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ συσχετίζῃ τὰ γεγονότα, καὶ ἔπειτα νὰ ἐξάγῃ συμπεράσματα ἐπὶ τῶν παρατηρηθέντων τούτων περιστατικῶν.”

Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο χειρόγραφον “εἶναι ἀρκετὸν διὰ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ σχηματίσωμεν διὰ πρώτην φορὰν, ἀληθῆ ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας τῆς ἱατρικῆς αἰγυπτιακῆς γνώσεως... Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μεγάλου βιβλίου τῆς Χειρουργικῆς... τοῦ ὁποίου ἅπλουν μόνον ἀπόσπασμα ἔχομεν, ἀνῆκεν εἰς ὁμάδα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι κατ’ ἀνάγκην ὑπῆρξαν γεννήματα τοῦ χρόνου. Δὲν μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε ὅτι ἔπαυσάν ποτε νὰ πιστεύουν εἰς τὴν δύναμιν τῆς μαγείας, ἔμαθαν ὅμως ὅτι εἰς τὴν Χειρουργικὴν καὶ τὴν ἱατρικὴν, εὐρίσκοντο ἐνώπιον μεγάλου ἀριθμοῦ φαινομένων ὁρατῶν, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσαν συστηματικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς.”

Καὶ ἔτσι τὸ σύντομον τοῦτο καὶ ἀκρωτηριασμένον χειρόγραφον παρουσιάζει κεφαλαιώδη σημασίαν ὅχι μόνον διὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἱατρικῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ’ ἀκόμη καὶ διὰ τὴν “Σκέψιν”, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον ἀναμφισβήτητον σταθμὸν τῆς ὁδοῦ τῆς Ἐπιστήμης.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ πάπυρος οὗτος δὲν εἶναι ἀπολύτως μοναδικὸς ἐν τῇ Ἱατρικῇ φιλολογίᾳ τῆς Αἰγύπτου. Καὶ μόνη ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀνατρέπει τὰς κλασσικὰς γνώσεις, καὶ δικαιολογῇ τὴν ἐλπίδα μας ὅτι ἴσως δυνηθῶμεν ποτε νὰ θαυμάσωμεν τὴν Ἱσίδα ἀποκαλυπτομένην μὲ ὅλην τὴν λάμψιν τῆς ἀκτινοβολούσης γυμνότητός της.